

עיונים בביטחון לאומי
גיליון מס' 5, חשון התשס"ד, נובמבר 2003

Perspectives in National Defense
Issue No.5, November 2003

**"משה דיין -
בין אסטרטג למדינאי"**

לזכרו של רב-אלוף משה דיין, לרגל יום השנה ה-22 לפטירתו

"משה דיין - בין אסטרטג למדינאי"

**"Moshe Dayan -
A Strategist and a Statesman"**

In Memory of Lt. General Moshe Dayan,
to commemorate the 22nd year since his passing

“Perspectives in National Defense”

Editors: Pinhas Yehezkeally, Orna Kazimirski, Daphna Canetti

English Editor: Colonel Miri Eisin

Linguistic Editing: Nava Grosman-Aloni

Transcription and Technical Assisting: Elodie Serri

Cover: Omer Resisi

The portrait on the cover: Raymond Morretti

**This Conference was prepared and organized by Colonel
(Retired) Gideon Taran, National Security Studies Center**

"עיונים בביטחון לאומי"

עריכה: פנחס יחזקאלי, אורנה קזמירסקי, דפנה קנטי

עריכה אנגלית: מירי אייזין

עריכה לשונית: נאווה גרוסמן-אלוני

תימלול וסיוע טכני: אלודי סרי

עיצוב עטיפה: עומר רסיסי

הרישום שעל העטיפה: ריימונד מורטי*

**יום העיון, שעל בסיסו הוכנה חוברת זו, נבנה והוכן על-ידי אל"ם במילואים
גדעון טרון, המכללה לביטחון לאומי.**

* המערכת מודה לגבי רות דיין, ולאנשי עמותת ידידי משה דיין ז"ל, מר מרדכי בן פורת ומר דוד בנימין, על העמדת הפרטרט לרשותנו, לשם עיצוב העטיפה.

מִשֶׁה דָּן, אֲשֶׁר־הָעַם אֲשֶׁר בְּהִיּוֹת
הִחָרַב מִגִּנּוּ, לְבוֹ הֵיטֵב יוֹדֵעַ
כִּי אֵין אֶתוֹ דְּמִיּוֹת עֲזוֹת וְנִפְלְאוֹת
מֵאלוֹ שֶׁהוֹשִׁמוּ שׁוֹלְפֵיָהּ וְשׁוֹמְרֵיָהּ.

מתוך: כמה מלים למשה דן
בסִימּוֹ אֶת שְׁרוֹתוֹ בְּרִמְטֵכ־ל, 1958

נתן אלתרמן/”הטור השביעי”, ספר שני, עי 229.

המרכז לחקר הביטחון הלאומי באוניברסיטת חיפה והמכללה לביטחון לאומי - צה"ל

משה דיין - בין אסטרטג למדינאי

לזכרו של רב אלוף משה דיין, לרגל יום השנה ה-22 לפטירתו

החוברת מבוססת על שני אירועים :

1. יום עיון משותף למרכז לחקר הביטחון הלאומי - אוניברסיטת חיפה ולמכללה לביטחון לאומי - צה"ל, שהתקיים ב- 17 במאי 2000, בהשתתפות :

ד"ר מרדכי בר-און
ד"ר מוטי גולני
אלוף, במילואים, שלמה גזית
פרופ' יואב גלבר
אלוף משנה גדעון טרן
ראש הממשלה, לשעבר, שמעון פרס
אלוף, במילואים, יעקב עמידרור
היועץ המשפטי לממשלה, עורך דין אליקים רובינשטיין
ראש הממשלה, אלוף, במילואים, אריאל שרון

2. על הרצאתו של משה דיין בפו"ם, כשר חוץ בממשלת בגין, ב- 3 באוגוסט, 1977.

צבא ההגנה לישראל, המכללה לביטחון לאומי

מפקד המכללה: אלוף עמוס ידלין

מדריך ראשי: אלוף משנה משה קינן

מדריכים: אלוף משנה, במילואים, יוסף בן-ארי, אלוף משנה עינת גפנר גולדשטיין,

ניצב משנה ד"ר פנחס יחזקאלי, אלי ירושלמי, ארתור קול

סגל אקדמי: פרופסור גבריאל בן-דור, פרופסור אסא כשר, פרופסור עזרא סדן,

פרופסור ארנון סופר

המכללה לביטחון לאומי משמשת מוסד ללימוד מקיף ומעמיק של הביטחון הלאומי, על כל מרכיבי העוצמה והחולשה שלו ויחסי הגומלין ביניהם. מכללות לביטחון לאומי קיימות במרבית מדינות העולם, שהכירו בצורך לקיים מוסד ללימודים מדיניים צבאיים עבור הרמה הבכירה של הקצונה והממשל האזרחי. המכללה הוקמה מכוח החלטות ממשלה מה- 22.7.1962, ומה- 23.5.1976. על פי החלטה האחרונה, נועדה המכללה לביטחון לאומי להיות "... המוסד הגבוה ללימוד, לעיון ולמחקר בבעיות הביטחון הלאומי של מדינת ישראל..". תלמידי המכללה, העומדים בהצלחה בדרישות התוכנית, מקבלים בתום שנת לימודים אינטנסיבית תעודת בוגר המכללה לביטחון לאומי, מטעם המכללה, ותעודת מוסמך לתואר שני במדע המדינה, במגמת הביטחון הלאומי, מאוניברסיטת חיפה.

הלימודים במכללה מפתחים בתלמידים, מקרב הקצונה הבכירה של צה"ל והפקידות הבכירה של מערכת הביטחון והממשל, ראייה כוללת ומשולבת של מירב הגורמים, התנאים והנתונים, הקובעים את מעמדה הביטחוני של ישראל, ברגיעה ובמלחמה, היום ובעתיד הנראה לעין.

מחנה דיין, גלילות, ד"צ 02624, צה"ל, טל': 03-7603526

המרכז לחקר הביטחון הלאומי באוניברסיטת חיפה

ראש המרכז: פרופסור גבריאל בן-דור

סגן ראש המרכז וראש הקתדרה לגיאואסטרטגיה: פרופסור ארנון סופר

מרכזת: רחל סויסה

המרכז לחקר הביטחון הלאומי החל לפעול באוניברסיטת חיפה בשנת 2000, בראשות פרופסור גבריאל בן-דור מהחוג למדע המדינה ופרופסור ארנון סופר מהחוג לגיאוגרפיה. צוות החוקרים של המרכז מגוון, ומשלב חוקרים בכירים מתחומי האקדמיה עם אנשי שטח רבי ניסיון מזרועות הביטחון השונות. הצוות מכשיר את הקרקע לפעילות מחקרית של המרכז בתחום התיאורטי ובתחומים שונים של המחקר היישומי. אופיו הרב תחומי של המרכז תורם תרומה נכבדה להבנת מושג הביטחון הלאומי במובנו הרחב, בראייה כלל מערכתית ורב תחומית. בנוסף לתוכניות המחקר, מקיים המרכז פעילות במסגרת ימי עיון וכנסים, תוך שילובם של אנשי מחקר ומומחים מהארץ ומהעולם, ומוציא לאור פרסומים. פעילויות המרכז ופרסומיו מיועדים לקהלי יעד מגוונים: אנשי אקדמיה ומעש, העוסקים באופן שוטף בביטחון הלאומי, כמו גם הציבור המשכיל, המבקש להעמיק את ידיעותיו והבנתו בתחום.

אוניברסיטת חיפה, הר-הכרמל, חיפה, 31905, טל': 04-8288145

תוכן העניינים

9	בשער הגיליון : משה דיין – איש רב ניגודים	אלוף עמוס ידלין
23	דברי קישור	אלי"ם גדעון טרן
25	דברי פתיחה	אלוף יעקב עמידרור
31	קטע קישור	אלי"ם גדעון טרן
33	משה דיין בראשות המטכ"ל	ד"ר מוטי גולני
39	קטע קישור	אלי"ם גדעון טרן
41	דרכו של משה דיין בפוליטיקה	ד"ר מרדכי בר-און
49	קטע קישור	אלי"ם גדעון טרן
51	מדיניות משה דיין ביהודה, שומרון ועזה	אלוף (במיל') שלמה גזית
61	קטע קישור	אלי"ם גדעון טרן
63	משה דיין במלחמת יום הכיפורים	פרופ' יואב גלבר
69	מושב שני - קטע קישור	אלי"ם גדעון טרן
71	היחסים בין משה דיין לדוד בן-גוריון	השר שמעון פרס
81	קטע קישור	אלי"ם גדעון טרן
83	משה דיין ורוח צה"ל	אלוף (במיל') ח"כ אריאל שרון

89	קטע קישור	אלי"ם גדעון טרן
91	משה דיין ותהליך השלום	אליקים רובינשטיין
97	בשולי יום העיון : יעדי השלום של ישראל	משה דיין

בשער הגיליון: משה דיין – איש רב ניגודים

אלוף עמוס ידלין, מפקד המכללה לביטחון לאומי

משה דיין הוא, אולי, אחת הדמויות המרתקות, המורכבות, והבלתי מפוענחות ביותר בהיסטוריה הצבאית והמדינית של מדינת ישראל. מבין כל הדמויות, שעיצבו את צה"ל ואת דמותם של קציניו, מעטות היו רבות השפעה כמוהו. רב אלוף דיין היה איש של סתירות וניגודים, מנהיג שהגיע לפסגות והוביל מערכות לנצחון, אך עם זאת, ראה מפלות ומשברים; מעטים היו נערצים ממנו, במדינת ישראל, מעטים הושפלו, ציבורית, כפי שהושפל דיין; הוא היה לדמות מיתולוגית הירואית מחד גיסא, ודמות טראגית ושנויה במחלוקת מאידך גיסא.

אנו, במכללה לביטחון לאומי, ראינו בדמותו יוצאת הדופן של משה דיין נושא מרתק ללמידה ולמחקר בתחום הביטחון הלאומי. מכל תחומי המחקר, שעליהם אנו אמונים, לא היה כמשה דיין לשמש כמקרה בוחן לסוגיות כגון עיצוב מדיניות וקבלת החלטות, בעיתות שיגרה ובעיתות משבר; המרקם העדין שבין הדרג הצבאי לדרג המדיני; סוגיות של מנהיגות; וסוגיות של ניהול והחדרת שינוי בארגון מורכב ורחב היקף כצה"ל.

הגיליון מבוסס על יום עיון משותף למרכז לחקר הביטחון הלאומי באוניברסיטת חיפה ולמכללה לביטחון לאומי - צה"ל. יום זה נערך על ידי אלוף משנה במילואים גדעון טרן, ששימש, בזמנו, מדריך במכללה לביטחון לאומי. יום העיון התקיים ב-17 במאי 2000, בהשתתפות אישים שהכירו את משה דיין מקרוב: ד"ר מרדכי בר-און, ואלוף, במילואים, שלמה גזית, ששימשו כראשי לשכתו של דיין, כאשר היה רמטכ"ל; היועץ המשפטי לממשלה, עורך הדין אליקים רובינשטיין, ששימש כיועצו המשפטי, בעת שכיהן כשר חוץ בממשלת בגין; חברו לדרך, ראש הממשלה, לשעבר, שמעון פרס; וראש הממשלה, אלוף, במילואים, אריאל שרון, אשר שירת תחת פיקודו של דיין. כן, השתתפו אנשי

אקדמיה, שחקרו את משה דיין ואת האירועים. במרכזם עמדו ד"ר מוטי גולני ופרופסור יואב גלבר. פתח את יום העיון אלוף, כיום במילואים, יעקב עמידרור, שפיקד על המכללה לביטחון לאומי אותה עת.

זאת ועוד, מצאנו לנכון להוסיף תמליל הקלטה של הרצאתו של משה דיין בפני תלמידי הקורס לפיקוד ולמטה (פוי"ם), כששימש שר חוץ בממשלת בגין, ב-3 באוגוסט, 1977. ההקלטה תומללה במכללה לביטחון לאומי, נערכה, וחלקים ממנה הוכנסו לגיליון זה.

דומני, כי השילוב בין החומרים הללו הביא ליצירת חוברת מרתקת, המציגה זוויות ראייה מגוונות אודות מסלול השירות הצבאי והמדיני של משה דיין. המעיין בגיליון זה, לא יוכל להתעלם מדמותו המורכבת של דיין ומהשפעתו המכרעת על החשיבה, ההתנהלות וכיווני העשייה בביטחון ישראל בשלושת העשורים הראשונים בהם עוצבה דמותה.

מי שיעמיק לחקור ברציונל ובמוטיבציות שהינחו את דיין, ובאופן שבו פעל ותיפקד כמפקד בכיר, כרמטכ"ל, כשר ביטחון וכשר חוץ, ימצא בדמותו **עושר של ניגודים:**

- איש צבא בעל רמת מודעות ומעורבות פוליטית חריגה, ובה בעת, מדינאי, הנתפס כ"רמטכ"ל על", יורד לפרטים, מבקר בחזיתות ונותן "עצות מיניסטריאליות" מזה, ונמנע, במקרים רבים, מלקיחת פיקוד ואחריות מזה.
- דמות של מוביל; מפקד צבאי, כריזמטי, שהתקדם כמטאור לתפקיד הרמטכ"ל. ומנגד, מדינאי, החוסה בצילם של בן-גוריון, לוי אשכול, גולדה מאיר ומנחם בגין, שלא זכה להגיע לעמדת הובלה אולטימטיבית של ראש ממשלה. עמדה, אליה הגיעו הן עמיתו הפוליטי, הצעיר ממנו, שמעון פרס, והן פקודו, אריאל שרון.

- דמות, המפגינה אומץ אישי נדיר בקרב, בעל יכולת הובלה והנעה, בצד דמות של מדינאי פסיבי, המביע, אומנם, את דעותיו, אך לא תמיד נלחם עליהן ומקדמן.
- דמות, המשרה בטחון בעם ואופטימיות ברוכה ערב מלחמת ששת הימים, מול דמות, המשרה דכדוך ופסימיות, שאיפיינו, כל כך, את התנהגותו בימיה הראשונים של מלחמת יום הכיפורים.
- דמות, המעצבת את תפיסת הביטחון של ישראל, בשנות החמישים – תפיסה, המבוססת על יוזמה, הפתעה ותחבולה, המיטיבה להוציאה לפועל, באופן מבריק, במלחמות קדש וששת הימים, ובחלוף הזמן, מיטיבה לנתח את אי הרלוונטיות של תורת הביטחון הזאת, עם שינוי התנאים הגיאו אסטרטגיים, לאחר מלחמת ששת הימים וערב מלחמת יום הכיפורים, אך עם זאת, אינה מצליחה להוביל לפתרונות מדיניים וצבאיים.
- דמות, המכירה, היטב, את הערבים בכלל ואת הפלסטינים בפרט, המעצבת מדיניות של יד חזקה בעימות עימם. זאת, למרות האמפתיה אליהם, ומתוך דאגה עמוקה ליכולתנו לשרוד בסביבה זאת.
- דיין - איש המלחמה - רמטכ"ל ושר בטחון אקטיביסט, מול דיין הדיפלומט הדוחף לשלום ולהסדרים.
- דמות, המעצבת פתרונות נועזים ובלתי שגרתיים – היודעת לזגוג בין עמדות – לעיתים במובן החיובי של המילה, ולעיתים במובנה השלילי.
- דמות, שניחנה בתעוזה צבאית ומדינית ובראייה אסטרטגית רחבה, שבאופן טראגי, היתה רווית סתירות, ולא היתרגמה לתוכנית אופרטיבית, מעשית, בעיתוי הנכון.

במהלך יום העיון, שיובא לפניכם, דיברו המשתתפים על מיקומו המרכזי, מעשיו ומחדליו של דיין באירועים משמעותיים בביטחון הלאומי הישראלי, משנות ה-50 ועד שנות ה-70. תרומתי לגיליון זה תהיה במספר דוגמאות בתחום

ארגון וניהול הצבא. דוגמאות אלה תמחשנה, יותר מכל, עד כמה עזה השפעתו של דיין עד ימינו אלה, ועד כמה קוטבית היתה ההשפעה הזו, לחיוב ולשלילה.

אחד התפקידים החשובים ביותר בצוות האינטימי, המוביל, הוא **תפקיד הסגן**. דיין היה מפקד מלידה וחתר תמיד לתפקידי פיקוד. הפועל היוצא של שאיפה זו היתה סירובו המוחלט של דיין לשמש כסגנו של מאן דהו. על כך היה דיין מוכן אף לשלם מחיר בקידומו שלו, ולהיות משובץ בתפקידים פחותי ערך, ובלבד שיהיה לו פיקוד עצמאי משלו.

בספרות המקצועית אין, כמעט, התייחסות לסוגיית הסגן. יש התעלמות ממהות התפקיד ומהשלכותיו על תפקוד הארגון. התפקיד הפורמאלי, היחיד, של הסגן הוא מילוי מקום המפקד בהיעדרו. למעט בתקופות קצרות אלה, אין לסגן עיסוקים מוגדרים ומובנים מראש בהגדרת תפקידו. הוא תלוי, במידה רבה, ברצונו של המפקד ובסמכויות שייאות להעניק לו. אי לכך, תפקיד הסגן, בפועל, משתנה בהתאם לעיסוקי המנהל ולעיסוקים המועברים לו, ותלויים ביחסי הגומלין והכימיה ביניהם. נראה, כי השתלבותו של הסגן ביחידה ויכולתו לפקד הינם אתגר מורכב, המשתווה, לעיתים, ליכולת הפיקוד של המפקד.

לתפיסתי, תפקידי הסגן והמנהל הם הוויה אחת, האמורה לרכז, ובכך להעצים את יכולת הניהול של שני האנשים המנוסים באירגון. על המנהל לחלק את המשימות והמטלות עם הסגן. הם אמורים לתפקד כישות מתואמת. הסגן הוא ראש המטה. עליו לרכז את מיכלול עבודת הפנים ביחידה. באופן כזה, מתפנה המנהל לעסוק בשלושה תחומים עיקריים:

הראשון, בענייני אסטרטגיה – הצבת החזון והיעדים, אליהם יש להוביל את האירגון. מתן דגש בשטח על התחומים, אשר הינם תחומי מפתח להשגת יעדי היחידה;

השני, ביצוע שינויים אירגוניים, משמעותיים, הנדרשים להתאמת הארגון לסביבה המשתנה;

והשלישי, ייצוג האירגון כלפי חוץ. במקרה הצבאי, כלפי המפקדה הממונה, וכאשר מדובר בראש הפירמידה הצבאית, כלפי הדרג המדיני, ממנו שואב המפקד את תפיסת הביטחון ואת הדירקטיבה המדינית, שעל פיה יופעל הצבא.

למרות היתרון המוחלט שיש לגישה זו, זהו מודל קשה ובעייתי מאד לביצוע. הוא מחייב מאמץ בינאישי רב מצד המנהל והסגן, החייבים לפעול, תוך תיאום מירבי ביניהם, כל העת. מטבע הדברים, עיקר הקושי בא מצידו של המנהל. דרושות ממנהל תכונות יוצאות דופן, כדי שיחוש בטוח דיו ונכון לחלוק עם אדם נוסף את הסמכות, למרות שהאחריות איננה ניתנת לחלוקה, ולעולם תישאר שלו. ככל שהאגו של בעלי התפקידים הללו גדול יותר, כך קטן הסיכוי שיוכלו לעבוד ביחד, בצורה אופטימלית.

כאשר חזר אלוף משה דיין מבית הספר לקצינים בכירים באנגליה, ביקש הרמטכ"ל, דאז, יגאל ידין, למנותו לסגן הרמטכ"ל וראש אג"ם. אלא שמשה דיין סירב להצעה, ומונה לתפקיד נמוך יותר בהיררכיה הצבאית, מפקד פיקוד הצפון¹. בספרו "אבני דרך" הוא מנמק את הסיבה לכך:

"... סירבתי. הסברתי לידין, כי באופיי אינני מתאים לתפקיד של סגן, להיות בת קולו של מי שמעלי. אין לי הסתייגות מידין, בתור דרג גבוה ממני, ואני נוהג לפי הוראותיו גם כאשר אני חולק עליו. אולם, אינני מסתיר את דעותי ואתקשה ליצגו, כאשר אשוב שהוא טועה. הכפיפות – דבר אחד, וסגנות – דבר אחר..."²

גם לאחר שידין התפטר מתפקידו והוחלף, בדצמבר 1952, על ידי מרדכי מקלף, הסכים מקלף לרצונו של בן-גוריון, וביקש למנות את משה דיין כסגנו וכראש

¹ פלק אבנר (1985), **משה דיין, האיש והאגדה, ביוגרפיה פסיכואנליטית**, ירושלים: כנה, ע' 188.

² דיין משה (1976), **אבני דרך**, אוטוביוגרפיה, ירושלים: עידנים, ע' 105.

אג"ם. שוב, סירב דיין לשמש כסגן, ונותר בתפקיד ראש אג"ם וממלא מקום הרמטכ"ל בהיעדרו.³

כקצין דומיננטי, לא רק שדיין סירב לשמש כסגן, הוא אף סירב לקבל תחתיו סגן דומיננטי. כמפקד גדוד 89 ניטרל את סגנו, יוחנן פלץ.⁴ כמח"ט ירושלים וכאלוף פיקוד הדרום והצפון היה לו קצין מטה, אך לא סגן ממש, וכרמטכ"ל ניטרל את סגנו, אלוף יוסף אבידר.⁵

כאשר חזר אלוף חיים לסקוב משנת לימודים באנגליה, ב-1955, ודוד בן-גוריון ביקש למנותו לסגן הרמטכ"ל וראש אג"ם, התנגד לכך דיין, אך נאלץ להתקפל מפני רצונו של בן-גוריון. בהמשך, עשה דיין כל מאמץ לנטרלו. יחסי העבודה של השניים התאפיינו במתח מתמיד, שגלש, לעיתים, להתלקחות של ממש. לבסוף, הצליח דיין להשפיע על בן-גוריון להעביר את לסקוב לתפקיד "פחות הערך", לכאורה, של מפקד גייסות השריון.⁶ לאחר מכן, התמיד בסירובו לקבל סגן, והשני בהיררכיית הפיקוד בצה"ל, בהמשך הקדנציה שלו כרמטכ"ל, היה ראש אגף המבצעים (אג"ם), מאיר עמית, ששימש כראש אג"ם, בלי תואר של סגן, ובלי שייחשב אצל בן-גוריון כרמטכ"ל הבא.⁷ עמית העיד על עצמו, כי היה איש אמונו, ו"יד ימינו", הן לפני תקופה זו והן אחריה.⁸

³ פלק אבנר (1985), שם, ע' 195.

⁴ טבת שבתאי (1971), משה דיין, ירושלים ותל אביב: שוקן, עמ' 280-283; בן עזר אהוד (1997), אומץ, סיפורו של משה דיין, תל אביב: משרד הביטחון, ע' 98.

⁵ פלק אבנר (1985), שם, ע' 212.

⁶ נאור מרדכי (1988), לסקוב, תל אביב: משרד הביטחון, ירושלים: כתר, עמ' 245-249; טבת שבתאי (1971), שם, ע' 428.

⁷ טבת שבתאי (1971), שם, ע' 428;

⁸ מאיר עמית מעיד על עצמו, כי בעקבות פרישתו של דיין מתפקיד הרמטכ"ל, נאלץ אף הוא לעזוב את תפקידו הבכיר כראש אג"ם ולעבור לפיקוד המרכז, "במידה מסויימת, בשל הקשר ההדוק שלי אליו". ראה: עמית מאיר (1999), ראש בראש, מבט אישי על אירועים גדולים ופרשיות עלומות, אור יהודה: הד ארצי, ע' 82.

גם כשפשט את מדיו, נשאר משה דיין נאמן לדרכו. ערב מלחמת ששת הימים, בשיא המתרחבות המדיניות והצבאית, הציע ראש הממשלה ושר הביטחון, לוי אשכול, כי משה דיין ישמש כסגן ראש הממשלה ויגאל אלון ישמש כשר הביטחון. משה דיין סירב, והציע לקבל עליו תפקיד פחות ערך בהרבה, אך מבצעי – את תפקיד אלוף פיקוד הדרום, תחת הרמטכ"ל, יצחק רבין. משה דיין, גם ברגע המבחן, נשאר נאמן לדרכו, שלא להיות סגן ולא לקחת חלק באחריות. ביודעו שלא יוכל לפעול לפי דרכו, הוא העדיף תפקיד מוגדר בשטח על פני שותפות חלקית לאחריות הכוללת.⁹

גישה זו של דיין שימשה מודל לחיקוי בצה"ל, על השלכותיה החיוביות, והמורכבות יותר.

ההשלכות החיוביות הן, שהחתימה לתפקידי פיקוד הפכה מוטיב מרכזי בקריירה של קצינים טובים. תפקידי הפיקוד הם, כיום, התפקידים הנחשקים ביותר, ורבים וטובים מתמודדים על כל תפקיד כזה, כאשר הוא מתפנה. **ההשלכות המורכבות** הן, שערכו של תפקיד הסגן נפגע, ולא תמיד הוצבו בו האנשים הראויים. חיל האוויר, למשל, אף ביטל, כמעט לחלוטין, תפקידי סגן, וקבע עיקרון, לפיו, דרך ההתנהלות הנכונה היא לנהל "ללא סגנים וללא עוזרים". רק בעשור האחרון הפך, שוב, תפקיד סגן הרמטכ"ל למשל, לתפקיד חשוב ומרכזי, המכין מועמד פוטנציאלי לתפקיד הרמטכ"ל.

סוגייה נוספת, הקשורה בפיקוד הבכיר, היא **סוגיית עיצוב הסגל המוביל**, שהוא כלי העזר הקרוב ביותר, המסייע למפקד בהשגת המטרות שהציב לעצמו. אבנר פלק כותב בביוגרפיה הפסיכואנליטית שלו על משה דיין, כי כאשר היה לרמטכ"ל, בדצמבר 1953, התחיל דיין "לערוף ראשים". הוא פיטר ו/או העביר מתפקידם קצינים בכירים רבים, שהיו נאמנים לקודמיו בתפקיד, יעקב דורי, יגאל ידן ומרדכי מקלף, והציב, במקומם, את אנשיו. שינויים אלה היו דרושים

⁹ בן עזר אהוד (1997), **שם**, עמ' 185-186.

לו על מנת לעצב את הצבא מחדש, לקראת המבחן הבא שלו ב-1956. שינוי זה היה חיוני על מנת למנוע התנגדויות, ולאפשר ביצוע שוטף של תהליכי השינוי, בהם חפץ דיין¹⁰.

ביצועי צה"ל במבצע קדש לימדו, כי דיין עמד היטב במבחן התוצאה. אולם, השיטה של מינוי מקורבים וסילוק אנשי שלומם של קודמיו היתה תקדים בעייתי, שעד לתקופת דיין לא נעשה, בהיקפים כאלה, על ידי אף לא אחד משלושת הרמטכ"לים שקדמו לו. גרוע מזה, היא היוותה מודל חיקוי בעייתי גם למפקדים, שלא הזדקקו למינויים הללו לצורך עריכת שינויים מאסיביים בארגון, אלא לשם הפוליטיקה הארגונית ולצורך מאבקי כוח בלבד.

פלך מספר, כי דיין שילם על המינויים הללו מחיר גבוה בהמשך חייו הפוליטיים. הפוליטיקאים ראו בו איש מסוכן, שעלול להעבירם מכהונתם, אם יתפוס תפקיד בכיר בממשלה, לאחר שיפרוש משירותו הצבאי. ההתנגדות לדיין בתוך מפלגתו שלו תלווה אותו לכל אורך דרכו הפוליטית. בן-גוריון נאלץ לעמוד בלחצים כבדים בתוך מפלגתו, כאשר מינה את דיין לשר החקלאות. גולדה מאיר וזלמן ארן סירבו להשתתף בממשלתו החדשה, אם דיין יהיה חבר בה, וגם כשהצטרפו, נשארו עויינים לדיין, פחדו ממנו ונאבקו בו בכל דרך פוליטית וציבורית אפשרית. היתה זו תגובה לביקורת הקשה, שהטיח בהם דיין בנושאי ביטחון, כלכלה ושיטות ניהול המדינה. מאבקים אלה הביאו, לבסוף, להתפטרותו מן הממשלה, בנובמבר 1964¹¹. ערב מלחמת ששת הימים, פעלו וותיקי מפא"י, בראשות גולדה מאיר, בחריצות רבה, לסיכול מינויו של דיין לשר ביטחון. שבתאי טבת מביא את הסברו של אחד מאלה, זלמן ארן:

העם רצה בדיין כשר ביטחון, בגלל הצלחתו במבצע קדש. אולם, במפא"י זכרו אותו כתובע תמורות מפליגות. וכך, נשא דיין איתו, בנוסף לקדש, גם את דגל התמורה

¹⁰ טבת שבתאי (1971), שם, עמ' 402-403; פלך אבנר (1985), שם, ע' 205.

¹¹ פלך אבנר (1985), שם, ע' 231, 234-235.

החברתית בישראל... הפריע לחלק מהחברים להסכים לדיין, משום, שבמצב חירום, יהיה לא רק שר ביטחון, אלא גם מחולל תמורה בכלי".

שבתאי טבת מוסיף לדברים, כי "כפי שהתברר, אחר כך, היה זה חשש שווא". דיין נפטר כליל מדימוי המרדן, שדבק בו, הפסיק לבקר את הוותיקים, והיה לויאלי לראש הממשלה, באותה עת, גולדה מאיר¹². למרות זאת, התארגנויות נגדו לא פסקו, בעצם, עד להתפטרותו מהממשלה בעקבות מלחמת יום הכיפורים.

הסוגייה השנייה היא **סוגיית סגנון הפיקוד של המפקד**. גם בהקשר זה, היה דיין איש של ניגודים, וסגנון הפיקוד האישי שלו נע בין ריכוז מכסימאלי לביזור מכסימאלי של סמכויות.

מצד אחד, היה דיין "זאב בודד", שלא אהב עבודת צוות¹³. מצד שני, היה מאציל סמכויות בצורה, כמעט מוחלטת, לאנשים שעליהם סמך. לדוגמא, כראש אג"ם, היה משאיר את כל עבודת התיאום והקישור לעוזרו הנאמן, אלוף משנה, דאז, ואלוף, לימים, מאיר עמית¹⁴. הוא עצמו העדיף להימצא בשטח. תפיסה זו באה לידי ביטוי מוקצן בעיתות מלחמה. על תפיסתו של דיין ניתן ללמוד מויכוח שהיה לו עם מאיר זורע (זרו), לימים אלוף, כאשר שימש דיין מפקד חטיבת ירושלים וזרו מפקד גדוד "בית חורון", שתחת פיקודו. דיין טען, בסיכום החטיבתי שלאחר קרב ה-17 באוגוסט 1948, למרגלות ארמון הנציב, כי זרו היה צריך ללכת בראש אנשיו, מאחר שמנהיגותו בשדה הקרב היתה עשויה לחרוץ את גורל הקרב לטובה. זרו טען, כי בחשכת הלילה, אין לנוכחות הפיסית של מג"ד השפעה של מנהיגות על חייליו, אלא רק על הסמוכים לו. עדיפה היתה בעיניו נוכחותו במוצב הפיקוד, שאיפשרה לו קשר, וממילא, שליטה על הכוח.

¹² טבת שבתאי (1971), שם, ע' 570, 598.

¹³ פלק אבנר (1985), שם, ע' 195.

¹⁴ פלק אבנר (1985), שם, ע' 196.

זרו הטיח בדיין, באותו הקשר, שההוכחה לצידיקת עמדתו היא, שכאשר נדרשה לו החלטתו של דיין, אם לתפוס את ארמון הנציב, לא ניתן היה להשיגו...¹⁵. מאיר עמית מספר בספרו, כי כאשר שימש ראש אגף המבצעים של דיין, במהלך מבצע סיני, התרוצץ דיין בשטח כל הימים, על פי רוב, ולא היה בקשר עם מטהו¹⁶. במקום אחר כותב עמית על דיין: "הרמטכ"ל דיין, כדרכו בקודש, לא היה בהישג יד, ואנו לא רצינו להמתין עד בואו בשעות הלילה, וקיבלנו החלטה בהיעדרו"¹⁷. גישה זו של פיקוד צבאי מזכירה מאוד את סגנון הפיקוד של פילדמרשל ארווין רומל, הגרמני, כשפיקד על "קורפוס אפריקה" המפורסם. הוא לא ניהל את הקרב מתוך המפקדה שלו, אלא היה נוסע או טס לפנים ולאחור, בין יחידותיו. לעיתים, אף התרחק מכלי הרכב שנשאו את משדרי הקשר שלו. מצב זה גרם, פעמים רבות, לנתק בינו לבין המפקדה, שלא יכולה היתה ליצור איתו קשר¹⁸.

סגנון פיקוד זה הפך הן את דיין והן את רומל לנערצים בעיני לוחמי השדה, אך לסיוט עבור אנשי המפקדה שלהם, שנאלצו, בעצם, לנהל את רוב המלחמה בלעדיהם. כדי להמחיש את עוצמת ההערצה לה זכה דיין בשטח, די אם נציין, כי חיים לסקוב, יריבו הגדול של דיין ובר הפלוגתא המקצועי הגדול ביותר שלו, חיבר מכתב לדיין, ביחד עם סגנו, בו הם מציינים את הערכתם "... למצביאות נפלאה, שהיא 'One man show' (הצגה של איש אחד)"¹⁹.

סוגייה אחרונה עוסקת בסוגיית **ניהול והחדרת שינוי** בצבא. אף בהקשר זה היה משה דיין איש של ניגודים. מטרתו המוצהרת היתה "לשנות את צה"ל"²⁰. הוא

¹⁵ בן עזר אהוד (1997), **שם**, ע' 109.

¹⁶ עמית מאיר (1999), **שם**, ע' 76.

¹⁷ עמית מאיר (1999), **שם**, ע' 77.

¹⁸ הקמון וולף (1987), **רומל באפריקה**, תל אביב: מערכות, ראה, למשל, עמ' 201-202.

¹⁹ נאור מרדכי (1988), **שם**, עמ' 260-261.

²⁰ בן עזר אהוד (1997), **שם**, ע' 132.

נחשב לרפורמטור צבאי חשוב ביותר בתחומים כמו הצערת הפיקוד, ייזום פעולות תגמול וחתירה מתמדת למגע, שינויים שנבעו, במידה רבה, מאופיו ומעוז רוחו, ואשר שינו את פניו ואת תרבותו הארגונית של הצבא. עם זאת, בתחומים תורתיים של דוקטרינה צבאית, היה דיין שמרן גדול, אולי מאחר שחסר היה השכלה צבאית פורמאלית, בוודאי בניהול מערכות גדולות במלחמה²¹. שמרנות זו באה לידי ביטוי מירבי בשינוי החשוב ביותר שעבר הצבא בסוף שנות החמישים בנושא דוקטרינת ההפעלה של כוחות משוריינים. לשם המחשה, בישיבה המפורסמת של המטה הכללי, מיום 1 בספטמבר 1956, שעסקה ב"דיון אופרטיבי על אורח הפעלת השיריון", סיכם הרמטכ"ל, משה דיין, בין היתר, כך:

... על השיריון להיות בנוי במסגרת חטיבתית **מעורבת** (ההדגשה שלי, ע. י.) של שיריון + חיל רגלים (חי"ר), המאומנות להילחם כצוות קרב, הפורץ אל מערך האויב, חודר דרכו ונערך להגנה במתחם, על השטח החיוני הנכבש, שנקבע לו... אפשרי, שלמרות מה שלצד השני יש יותר כוחות ויותר שריון, ובמקומות מסויימים, הטנקים שלהם אף יתגברו על הטנקים שלנו, הרי, בסך הכל, במלחמה ננצח, כי בזמן שטנקים שלהם יתגברו על הטנקים שלנו, יחידות שלנו תתפוסנה מתחמים על הציר העורפי שלהם, תפוצנה לקויהם, והמערך שלהם יתמוטט...²².

דיין קבע, כי "השינוי שבפיקוד על הגייסות ותוספת הטנקים שקיבלנו, **אינם** צריכים להביא לשינוי יסודי בקונספציית הלחימה שלנו". חיל הרגלים הועדף ככוח פורץ על ידי הרמטכ"ל דיין, כמו גם על ידי רבים מחברין למטה הכללי²³. מרדכי נאור, הביוגרף של רב אלוף חיים לסקוב מספר²⁴, כי כאשר הועבר חיים לסקוב, בהשפעת דיין, מתפקיד סגן הרמטכ"ל לתפקיד מפקד גייסות השיריון, הוא החל לעצב מחדש את החיל ואת תורת ההפעלה שלו, בדומה לתורת

²¹ בן עזר אהוד (1997), **שם**, ע' 105, 123.

²² **ישיבת המטה הכללי של צבא ההגנה לישראל**, מס' 19/56, מה- 1/9/56.

²³ נאור מרדכי (1988), **שם**, עמ' 254-264.

²⁴ נאור מרדכי (1988), **שם**, עמ' 254-264.

ההפעלה של השריון, שהוכיחה את עצמה במלחמת העולם השנייה: חיל עצמאי, פורץ, שיוכל לחדור במהירות בין כוחות האויב, לערער את מרכז הכובד שלו ולהביא את הניצחון. כמה מוזר, שלאחר מלחמת העולם השנייה, לאחר לידל הארט ופולר, לאחר הבליצקריג והישגיו, לאחר גודריאן ופון מאנשטיין, לאחר רומל ומונטגומרי וקרבות התנועה של השריון במדבר המערבי, לאחר ג'ורג' פטון - לאחר כל אלה, נותרה תפיסת הפעלת השריון בעיני בכירי צה"ל, ובתוכם משה דיין, כפי שהיתה טרום מלחמת העולם השנייה. סכסוך תורתי זה נמהל בפוליטיקה הארגונית, ובאיבה העצומה, בין דיין ללסקוב.

לבסוף, נאלץ דיין, בוגר המיליציה היהודית שלפני קום המדינה, להודות בצדקתו של לסקוב, הקצין המקצועי שבא משורות הצבא הבריטי. מבצע קדש טרף את הקלפים. שלוש חטיבות השריון שבידי צה"ל, פרצו את מערכי המצרים, ודהרו לכיוון התעלה. כמו הפיקוד הגרמני לאחר הפריצה בסדאן, במהלכי הפתיחה של החזית המערבית, במלחמת העולם השנייה, גם הפיקוד הישראלי התקשה לתפוס את המימדים של התקדמותם המהירה של הטנקים.

אף במקרה זה מצטיירת דמותו של דיין במסכת של ניגודים. מצד אחד, איש ספר רחב אופקים, ומצד שני, אדם שהגיע לפסגת התפקידים הצבאיים, אך לא מצא לנכון ללמוד את הספרים המקצועיים "הנכונים", שהיו כל כך זמינים לאחר מלחמת העולם השנייה. בכך, תרם דיין, אחד הרפורמטורים הגדולים שידע צה"ל, גם לאופי המיליציוני של הצבא ולחוסר המקצועיות שלו. בעיות אלה חזרו במלחמות יום הכיפורים ובמלחמת לבנון, ורק בתחילת שנות התשעים החל הצבא לטפל בהן בצורה יסודית.

אך בכך לא תמו הניגודים. מצד אחד, ניתן לראות רמטכ"ל, המוהל יריבויות אישיות בויכוחים מקצועיים, ומקשה מאוד על תפקוד מפקד גייסות השריון שלו, ומצד שני, מאפשר לו לפתח את הכוח המשוריין, שהביא את ההישג המהיר והמוחץ במבצע קדש, וגם במלחמת ששת הימים.

כזה היה משה דיין. איש רב קצוות. הניגודים והמתחים בדמותו של דיין יישזרו לכל אורך הגיליון. הניגודים והמתחים פוענחו בחלקם; חלקם ממתנינים למחקר נוסף ולפרספקטיבה היסטורית עמוקה ורחבה יותר; ואחרים יישארו, אולי לעד, בלתי מפוענחים.

אתם מוזמנים להצטרף, בקריאה ובעיון, למסע ההיכרות עם דמותו של מפקד ומדינאי, שלמרות חילוקי דעות על תפקודו ומיקומו בהיסטוריה של מדינת ישראל, אין חולק על השפעתו המשמעותית על שישה תהליכים מרכזיים בביטחון הלאומי של ישראל: גיבוש תפיסת הביטחון, בשנות החמישים, ועיצוב דמותו של צה"ל; מבצע סיני ב-1956; מלחמת ששת הימים; מלחמת יום הכיפורים; עיצוב יחסינו עם הפלסטינים בין השנים 1967 עד 1978; ותהליך השלום עם מצרים.

אני מקווה שאתם, הקוראים, תפיקו מגיליון זה ידע והנאה, כפי שאנו הפקנו, במהלך הכנתו...

משה דיין – בין אסטרטג למדינאי

יום עיון במכללה לביטחון לאומי, 17 במאי 2000

דברי קישור

אל"ם גדעון טרן, המכללה לביטחון לאומי

גברת רחל דיין, אורחים, מפקדים, חניכי המכללות,

כך כתב דיין בספרו "לחיות עם התנ"ך":

עתיד גבולותיה של ישראל הוא הדבר הקרוב ביותר לליבי מזמן שקמה מדינת ישראל. מה תהיה ישראל של ימינו, מהיכן ועד היכן? איזה חלקי ארץ ייכללו בה ואיזה יוצאו ממנה? זכיתי, ומילאתי תפקיד פעיל בנושא זה. לאחר מלחמת הקוממיות, השתתפתי במשא ומתן עם מלך ירדן ונציגיו, ואף חתמתי בשם ישראל על מפת הסכם שביתת הנשק עם הממלכה ההאשמית. לאחר מערכת קדש, שבה שימשתי רמטכ"ל צה"ל, לקחתי חלק בהסדרים, שנערכו בינינו לבין המצרים. בשתי המלחמות הבאות, מלחמת ששת הימים ומלחמת יום הכיפורים, כיהנתי בתפקיד שר הביטחון ונמנית עם הצוות, שקבע, בשם ממשלת ישראל, את הסכמי הפסקת האש והפרדת הכוחות עם שכנותינו במזרח, בדרום ובצפון, עם ירדן, מצרים וסוריה. בזמן שתכננו את הצעות ישראל לגבולות עם המדינות הערביות, הייתי מסייר עם אנשי הצבא בחזיתות. עמדו לנגד עינינו שיקולים מדיניים וצבאיים. הפרדה בין אזורים ערביים ויהודים. קווי ביצורים, עמדות תצפית ודרכי מעבר במדבר. ואולם, עם ערב, כאשר טסתי במסוק לשוב לביתי, נשכחו ממני כל אלה. מהמסוק, למטה, נשקפה ארץ אחת, ללא חלוקה בין יהודים לערבים. ארץ זרועה כפרים וערים, שדות וגנים. ארץ אשר גבולה במזרח הוא הירדן, ובמערב הים הגדול. בצפון מתנשא החרמון, ראשו מעוטר שלגים, ובדרום סוגר עלייה המדבר הצחיח. ארץ ישראל.

וכך גם אנו ביום עיון זה. הרי תקצר היריעה מלקרוא בבוקר זה את כל מגילת חייו עתירי המעש של משה דיין. לא נוכל לפרוס את כל המאורעות המכריעים בחיי מדינת ישראל, אשר משה דיין עמד במרכזם והטביע חותמו עליהם. בבוקר זה נבקש לטוס עם דיין באותו מסוק ומפעם לפעם לנחות, לעיין וללמוד באחת מתחנות חייו. התחנות שבין האסטרטג למדינאי. אני מתכבד להזמין את מפקד המכללות, אלוף יעקב עמידרור.

דברי פתיחה

אלוף יעקב עמידרור

קטונתי מלנתח את פעילותו של רב אלוף במילואים, משה דיין, זכרונו לברכה, שהיה לוחם בדרך אל המדינה, שפיקד על מבצעים נועזים במלחמת השחרור וניהל סוגי משא ומתן קריטיים לאחריה, שהיה לימים לרמטכ"ל קדש ושר הביטחון במלחמת ששת הימים ובמלחמת יום הכיפורים, ולשר החוץ בקמפ דייוויד. בוודאי שכחתי פרטים בקריירה המדהימה של האיש, שבתחילתה איבד עין, אך לא את כושר הניתוח והמנהיגות.

אני מבקש לצייר ארבע פגישות שלי עם משה דיין, ודרך לנסות לשזור את דרכו הבוגרת, לאחר שנכנס לחיים המדיניים, כשפשט את המדים. אם כי אומר, בהערת אגב, שהיה מעורב בחיים המדיניים, גם כשלבש מדים, באופן שאינו מקובל היום, אך זהו נושא לדיון אחר.

האמת היא, שלארבע הפגישות הללו קדמו מספר פגישות על הכביש. את חטאי אני מזכיר היום. במחצית הראשונה של שנות השישים היתה למשה דיין מכונית, סאאב ירוקה, כמדומני. הוא נהג להסתובב באזור מסעדת הקריפול, איני מבטא זאת נכון, והמבוגרים יאמרו לי "אקרופוליס", שהיתה ברחוב הגשר פינת המסגר בתל אביב. למדתי אז במרכז תל אביב, וגרתי ביד אליהו. בדרכי לבית הספר, באופניים, הייתי חוסם, בכוונה, את דרכו, בכל פעם שנתקלנו בכביש. היה זה מעשה משובה של תלמיד תיכון, שמרגיש גדול כשהוא מתגרה בגדולי האומה. לא החלפנו מילה. הייתי חוסם את דרכו לאורך כמה מאות מטרים, וממשיך בדרכי. הרגשתי שעשיתי את מלאכת יומי.

לימים התגייסתי, והגעתי בצבא לתפקידים, שאפשרו לי לפגוש את משה דיין בפן האזרחי שלו. אחת הפעמים הראשונות בחיי המקצועיים, בהן ראיתי אותו היתה בשנת 1969. הייתי אז קצין המבצעים של נפת רמאללה. הוא בא לבקר

בנפה. נדמה לי שליווה אותו האלוף ורדי, שהיה אז מתאם הפעולות ביהודה ובשומרון.

דאגתו העיקרית של דיין היתה לפשט את הבירוקרטיה ולהקל על חיי התושבים, בכל הקשור לנושאים הבסיסיים ביותר של חיייהם. הוא היה שר אחראי במובן הזה, שבחר באופן אישי את מפקדי הנפות, שהיו סגני אלופים או אלופי משנה, כדי לוודא, שיהיו אלה האנשים המתאימים ביותר לתפקיד. קשה היה לו לקבל את התורים הארוכים, את העמידה בשמש, את ה"לך ושוב", שהיו לחם חוקם של הנזקקים לחתימות ולאישורים על כל מסמך או צעד שבקשו לעשות. גם דיין, כשניסה להיות קשוב לצרכי האוכלוסייה עליה שלטנו, לא הצליח לשרש את התופעות הנלוות, כמעט באופן טבעי, למשטר צבאי, נאור ככל שיהיה. הוא נפגש עם הפלסטינים בכל מקום, טרח לבקר בביתם של מנהיגיהם ולשוחח עימם, מתוך הבנה, שאופי השליטה בהם חשוב לנו, לא פחות מאשר להם. כאמור, מדובר בשנת 1969.

הפגישה השנייה היתה בתחקיר לאחר מבצע, שנערך מצפון לטריפולי שבלבנון, בפברואר 1973. היה זה אחד המבצעים הרחוקים של צה"ל, עד אותה עת, במחנות הפליטים נהאר אל בארד ובדאויי. שם היו בסיסים של הפת"ח ושל החזית העממית. הייתי אז סרן צעיר, ראש מדור יעדים במחלקת המחקר שבאגף המודיעין. הוא היה שר ביטחון שתיחקר מבצע קשה. המבצע היה קשה, משום שחלקים ממנו לא הסתיימו על הצד הטוב. לשייטת היו פצועים, ופצוע אחד קשה מאוד. מפקד אחד הכוחות של הצנחנים בנהאר אל בארד שכח תצלום אוויר עם שרטוט המבצע בשטח, וכאשר הכוחות חזרו מהמבצע התחושה היתה מעורבת. מצד אחד תחושת הישג מעצם ההגעה למקום וחיסול מתבלים רחוק כל כך מגבולות ישראל, ומן הצד השני - תחושה של כמה "פשלות", שניתן היה למנוע. כשר ביטחון הוא לא הניח, ירד לפרטי פרטים וחתר להבין מה באמת התרחש. דיין והרמטכ"ל דוד אלעזר (דדו), לא השאירו שום חלק מהביצוע ללא שאלה ומענה שלם בצידה. בסבלנות אין קץ ובשקט הוא חשף את מלוא

התמונה. לימים חשבתני, שאולי נסיונו כארכיאולוג עזר לו באופן התחקור אותו ביצע.

התמונה השלישית מורכבת יותר. דיין ירד אלינו, לחדר הפיקוד הקדמי באוגדה בסיני במהלך מלחמת יום הכיפורים. ראינו אותו במהלך המלחמה מספר פעמים רב יותר מאשר כל מפקד בכיר אחר, יותר מאשר את אלוף הפיקוד והרמטכ"ל גם יחד. היה לו, כנראה, צורך נפשי לגעת בדברים, לדבר עם האנשים ולהתרשם ממקור ראשון. יכולתי להתרשם אז מאומץ ליבו האישי, כאשר תקפו אותנו מסוקים בחיץ החקלאי. הוא לא נע ולא זע, המשיך בשיחה כאילו דבר לא אירע, כשהמסוקים ירו מטרים ספורים ממנו. עם זאת, חשתי, כי לא היה לו אותו ביטחון עצמי, שהפגין בשני המפגשים הקודמים. הוא הניח למפקדים הבכירים לומר את דעתם, מבלי שחתר לשנותה ומבלי להיכנס לויכוח. היה בו, באותה עת, שקט עצוב ומרוחק. הוא לא נתן לסביבה להשתתף בתחושותיו, אבל הוא בא ללמוד והיה קשוב מאוד לדברים ששמע.

הפעם הרביעית, עלייה ברצוני לספר, היא המאוחרת ביותר. היה זה באוגוסט 1977, עת הייתי תלמיד במכללה לפיקוד ולמטה (פו"ם). משה דיין אך החל להלך, לאחר החלמתו מאירוע בו נקבר בחולות. נדמה לי שהיה זה בחפירה ארכיאולוגית, בשבועות הראשונים שלו כשר החוץ בממשלתו הראשונה של מר מנחם בגין ז"ל. הוא דיבר כאן באולם השכן, אולם "מגן", על כך שלדעתו, ואני מצטט²⁵: "אנחנו עומדים בפני הפרק או האירוע בעל החשיבות ההיסטורית הרבה יותר למדינתנו מאז 1948 והוא המשא ומתן לשלום בז'נבה". זאת היתה הפתיחה. בהמשך הוסיף: "יכול להיות שהגענו עכשיו, אקווה שכך הוא הדבר, למשא ומתן בעל תוקף של יציבות ובעל תוכן, גם מדיני, גם אזרחי וגם צבאי, כפי שהיה לאחר מלחמת השחרור ב-1948, ואולי גם ליותר מזה. כלומר,

²⁵ הרצאתו של שר החוץ, משה דיין, במכללה הבין זרועית לפיקוד ולמטה, מתאריך 3 באוגוסט 1977, ערוכה ומובאת בסוף החוברת (המערכת).

להסכם של שלום". הוא הסביר, ואני מצטט, "יש לנו הנתונים הטובים ביותר האפשריים כדי להיכנס למשא ומתן כזה בשני מישורים. המישור הראשון הוא השטחים שבידינו". זאת, משום שלדעתו, אין שום שטח נוסף שאנו דורשים, ומה שאיבדנו במלחמת יום הכיפורים אינו מעלה ואינו מוריד. "הנקודה השנייה, המקלה עלינו להיכנס למשא ומתן, היא העובדה שאנו חיים, פחות או יותר, באורח חיים נורמלי עם הערבים בשטח", כדבריו.

פה, שימו לב, חזר דיין לנושא, שהעסיק אותו שמונה שנים קודם לכן, בשנת 1969, כיצד יש להמשיך ולנהל אורח חיים נורמלי עם הפלסטינים? בעיניו, עצם העובדה, שאנחנו מקיימים אורח חיים כזה, מאפשר לנו תנאים טובים יותר במשא ומתן.

בהמשך דבריו העריך דיין, ש"יש הרבה סיבות שהן (מדינות ערב) לא יוכלו להגיע להסכם שלום מלא מבחינתן. ראשית, יש מדינות, כמו סוריה, שבשבילן לראות את דגל ישראל מתנוסס בדמשק זה בבחינת צלם בהיכל. קשה לי לראות איך אסד יהיה מוכן לדבר כזה". להערכתו, מצרים אף היא תתקשה לחתום על הסכם שלום מלא, ואני מצטט: "כל עוד לא נפתור את העניין הפלסטיני והעניין בירושלים או עניין רמת הגולן". ואז העלה שאלה:

"השאלה היא, והיא לא רטורית אלא ריאלית, האם כאשר תקימו מדינה פלסטינית, ואנחנו נצא מן הגדה המערבית ונצא מרצועת עזה - האם פתרתם, באמת, את הסכסוך? כלומר, האם תוכלו ליישב פה את הפליטים, ואם לא, מה יהיה עם הבעיה הזו? אם לא פתרתם אותה, יהיו לנו שתי צרות. גם מדינה פלסטינית וגם פליטים. המדינה הפלסטינית תשמש הן כעידוד מוסרי לקבל בחזרה את פלסטין במובלע, את כל פלסטין, והן כבסיס צבאי ומדיני של מדינה, ממנה אפשר לפעול נגד ישראל.

מדוע אתם חושבים שנסכים לזה? יש לנו הצעה, חברים אמריקאים : Test Case. בואו נתחיל מהצד הנכון. קודם כל, נפתור את בעיית הפליטים. תקבלו הסכמה של הערבים ליישב את הפליטים לפי כל תוכנית שאתם מציגים, ונראה מי יושב היכן. לעת עתה,

התוכנית היחידה ששמענו היתה של ערפאת, שחוזרים לתל אביב וליפו ולשיח' מונס וכן הלאה. אבל בסדר, תגישו תוכנית שמקובלת על הערבים: היכן אתם מיישבים את הפליטים בשביל לחסל את הסכסוך, כולל בגדה המערבית וברצועת עזה? לפני שאתם מעלים תוכנית כזו מוסכמת על הערבים, אל תבקשו שנקים פה מדינה פלסטינית. כשאתם האמריקאים מבינים מה פירוש הדבר, אם נקים מדינה פלסטינית, מבלי שהדבר יבטיח את פתרון בעיית הפליטים, ולנו תהיינה שתי צרות - גם מדינה וגם פליטים. ברור לי, שברור כזה עם הפליטים הערבים וקבלת הסכמתם לא קורה מהיום למחר, ולא יקבלו את הסכמתם, לא של ערפאת ולא של חבש ולא של אף אחד, שמוותרים על הזכות שלהם לחזור לישראל, שמסכימים להתיישב בכווית, או שכווית מוכנה לתת להם אזרחות קבע בשביל להישאר שם. מה יוצא מכל זה? שיהיו מוכרחים להפריד בין השאלות. אולי אפשר להסתדר עם מצרים, אולי אפשר להסתדר עם ירדן, להסתדר עם לבנון, להסתדר עם סוריה, להסתדר על עתיד ירושלים, אבל יש דברים שאי אפשר לסדר אותם מהיום למחר כמו עניין הפליטים הערבים.

דברים אלה מובאים מתוך הרצאתו של משה דיין, זכרונו לברכה, באוגוסט 1977 במכללה לפיקוד ולמטה (פוי"ם). כך היה דיין מאז הפך לשר ביטחון. מי שבנה את מערכת היחסים, שנראתה בלתי אפשרית עם הפלסטינים בשטחים, מי שנתן יד חופשית למלחמה בטרור במבצעים עתירי דמיון רחוק מאוד מגבולות המדינה, מי שאיבד מעט מביטחונו במלחמת יום הכיפורים, ומי שניתח לעומק את סיכויי ההסכמים המדיניים ובעיותיהם ב-1977, לפני המשא ומתן הראשון עם מצרים, ומי שהוכיח זמן קצר לאחר מכן, לצידו של מנחם בגין, זכרונו לברכה, בקמפ דייויד, כי למרות הכל ועל אף הקשיים הדבר אפשרי.

תודה רבה.

קטע קישור

אל"ם גדעון טרן, המכללה לביטחון לאומי

בתחנה הראשונה ידריך אותנו ד"ר מוטי גולני, מרצה בחוג ללימודי ארץ ישראל באוניברסיטת חיפה. הוא עוסק בהיסטוריה המדינית צבאית של מדינת ישראל. החל מהשנה, הוא עוסק גם בביוגרפיה של משה דיין. בספרו, "תהיה מלחמה בקיץ", ישראל בדרך אל מלחמת סיני, חקר, בנוסף לסוגייה המדינית, גם את הדרך, שבה תורגמה המדיניות לתכנון צבאי בזמן ההכנות למלחמה, וכיצד הוצאה לפועל במלחמה עצמה.

נראה, כי בן-גוריון היה פתוח לשכנוע באותן שנים. דומה, כי היה זקוק לדיין, שיסייע בידו להכריע בהתלבטויות בעניין המלחמה. הדברים נכונים מאז חזר בן-גוריון לממשלה, בפברואר 1955, ועד לאירועים ערב המלחמה. כוחו של הרמטכ"ל דיין ניכר ביכולתו לשכנע את ראש הממשלה ושר הביטחון לאשר את המלחמה. על כך ועל האופי, שבו עשה דיין שימוש במטה הכללי כדי לקדם את רעיונותיו, הן כלפי הצבא הכפוף לו והן כלפי הדרג המדיני, נשמע, כאמור, מד"ר מוטי גולני.

מוטי, בבקשה.

משה דיין בראשות המטכ"ל

ד"ר מוטי גולני, אוניברסיטת חיפה והמכללה לבטחון לאומי

דמותו של דיין עשויה, ללא ספק, מחומרים מצויינים לכל ביוגרפיה. אדם שיש לו פנים רבות ותחומים שונים של עשייה. יחד עם זאת, דמותו של דיין, כפי שהיא מתקיימת, עדיין, בתודעה הישראלית, קשורה, בעיקר, לנושאים של צבא וביטחון. אני מבקש להציג כאן, בקצרה, תיזה מעט שונה.

עד היום היתה, מטבע הדברים, הכתיבה על דיין, אודות האיש החי, ברובה מנקודת מבט מעריצה, ומן הסתם לא ביקורתית. היום, אנחנו נמצאים בשלב, בו אפשר להתחיל לבדוק את הדברים מתוך פרספקטיבה ביקורתית יותר, אם כי יש להודות וחשוב לציין, שהמגבלות עדיין קיימות, ודומני, שההיסטוריון חייב להביא זאת בחשבון. עם זאת, אין חובה לתפוס את הצד ההפוך. דהיינו, ללכת מאה ושמונים מעלות ולכתוב כתיבה שהיא ביקורתית לחלוטין. זאת, לא רק מאחר שהאנשים שעבדו איתו, משפחתו, עלולים להיפגע, לא זו הנקודה, אלא, מאחר שכך ראוי לכתוב, יש לכבד את הדמות ולבקר אותה בו זמנית.

אני מבקש בדבריי הקצרים, לעמוד על פשר כהונתו יוצאת הדופן של משה דיין בראשות המטה הכללי. הקריירה הצבאית של דיין היתה קצרה, אפילו קצרה מאוד. ביוני 1941, כידוע, הוא נפצע, כאשר הפלמ"ח סייע למאמץ הבריטי לכבוש את סוריה ולבנון. נדמה לי, שהסיפור ידוע. מאז, ולמעשה, עד המלחמה ב-1948, לא עסק דיין בעשייה צבאית ממש, עד כדי כך, שעם הקמת המדינה לא היה תחת פיקודו כוח במסגרת כלשהי, וניסיונו הקרבי היה בהתאם. בשעה שחבריו, בני גילו, כבר היו מפקדי גדודים, חטיבות, ואפילו יותר מזה. ניסיונו הידוע של משה דיין בקרב על לוד ורמלה, ביולי 1948, היה בו כדי להעיד על היעדר ניסיון קרבי קודם. הסיפור ידוע, ולא אעסוק בו כעת. עלייתו המטאורית של דיין בהיררכיה הצבאית של צה"ל היתה מהירה אפילו במושגים של צה"ל,

ובצה"ל, כידוע לכם, במיוחד באותן שנים, העלייה בסולם הדרגות היתה מהירה יחסית.

מי שערב הקמת המדינה לא היה כלל מפקד, הפך, כעבור כחמש שנים לראש המטה הכללי. דומני, שניתן להסביר עובדה זו לא בניסיונו או ביכולתו הצבאית של משה דיין, אלא דווקא ביכולתו ובניסיונו בתחום המדיני והפוליטי. אם נסקור את הקריירה הצבאית הקצרה, נגלה, שתפקידו המשמעותי הראשון של משה דיין בצה"ל היה כמפקד חטיבת ירושלים, בשנים 1948-1949. כאשר הגיע דיין לתפקיד, הקרב על ירושלים כבר הוכרע למעשה. למעט כמה ניסיונות, שלא הצליחו, בדרך כלל, לשפר את האחיזה הישראלית בירושלים, היה דיין עסוק, בעיקר, בעיצוב מערכת היחסים הפוליטית מדינית עם הצד השני, קרי, עם ירדן.

בעניין זה, מהשיחות בשטח עם המדינות ועד השיחות לשביתת הנשק ברודוס, הוכיח דיין ניסיון ויכולת מאוד מרשימים בתחום של ניהול משא ומתן. גם אחר כך, כאשר מילא תפקידים אחרים, כמפקד פיקוד דרום, פיקוד צפון, בראשות אגף המטה ובמטה הכללי, היה דיין עסוק, בעיקר, בנושאים מדיניים פוליטיים. אנסה להסביר את כוונתי. בכל הקשור לנושא המדיני, כבר ב- 1949 התבטא משה דיין כמפקד ירושלים, ואחר כך, כאלוף פיקוד הדרום, בשורה של סוגיות מדיניות, בעיקר כאלה הקשורות למדיניות הביטחון הרצויה, לדעתו, עבור ישראל. העניין הלך והתפתח כדי כך, שבשנים 1955-1956, היה דיין האיש, שעיצב את תפיסת הביטחון של ישראל, ערב מלחמת סיני. הוא היה זה שצייר גם דרך תוכנית אסטרטגית, היא "תוכנית לביא", שהוכנה בהשראתו כראש אגף המטה, בשנים 1952-1953, וגם כמי שניסה למכור אותה, אחר כך, לדרג המדיני. הוא עיצב את תפיסת הביטחון, הוביל אותה, שיכנע ואחר כך, יכול היה לראות כיצד מתבצעים הדברים במלחמת סיני, באוקטובר נובמבר 1956. אלא שלא רק שהעניין המדיני העסיק אותו. דיין, אולי באופן שאיננו מכירים אותו, היה עסוק כקצין במדים בעשייה פוליטית. יש לזכור, שבשנים ההן, שנותיה הראשונות של

מדינת ישראל, הכל היה בתהליך של עיצוב, הכל היה מאוד בוסרי. דברים, שלא היו עולים על הדעת מאוחר יותר, התרחשו בשנים הראשונות. לכן, יכול היה דיון, לעיתים, במקביל לתפקידיו בצה"ל, להופיע באסיפות פוליטיות, ובכל מקרה, בפורומים סגורים מול הדרג המדיני, בעיקר בפני לבון, שרת וכמובן דוד בן-גוריון, על מנת לומר את דעותיו ולקדם אותן, כולל אמירות כגון "ראש הממשלה הזה", (בעיקר שרת), "לא מתאים לתפקידו. צריך וראוי להחליף אותו".

עניין זה לא התקבל בקלות אז, אבל, בהחלט לא גרם, כידוע, לעיכוב בקידומו של דיון, שזכה לגיבוי יוצא מן הכלל ממורו ורבו דוד בן-גוריון. כלומר, השדה המדיני והפוליטי לא היו זרים לדיון, נהפוך הוא, הוא הצטיין בהם בזמן תפקידו. לעומת זאת, יכולתו הצבאית המקצועית, הרשימה פחות.

יש להבדיל בין מנהיגות, וזו היתה למשה דיון, כידוע, בשפע, והדברים באו לידי ביטוי הן בהעלאת רוח הלחימה של צה"ל; הן בכל הקשור לפעולה מול הדרג המדיני, בפורומים בינלאומיים; הן בתחום איכות הידע; והן בנושאים צבאיים מקצועיים.

אביא דוגמה אחת, רק כדי לסבר את האוזן: בראשית ספטמבר 1956 אסף דיון את פורום המטה הכללי המורחב, היו שם מעל ארבעים איש, לדיון מאוד מעניין, והסטנוגרמה בידו, בשאלה: כיצד יילחם השריון? דיון זה חשף דעות שונות בקרב צמרת צה"ל, באשר לאופן שבו צריך להפעיל את השריון ערב מלחמה אפשרית.

העובדה, שמיד אחר כך התרחשה מלחמה, נתנה לנו אינדיקציה מצויינת באשר לרלוונטיות של הדוברים באותו דיון. הייתי אומר, שניתוח דבריו של דיון בנושא הפעלת השריון, באותו פורום, מצביע על חשיבה כמעט בנאלית, במושגי מלחמה העולם הראשונה.

דהיינו, לא היתה לו יכולת להצביע על תפקיד השריון בשדה הקרב, זולת כנשק מסייע למלכת הקרב - חיל הרגלים. יתר על כן, מי שיבדוק את הרציונל הצבאי שמאחורי תוכנית קדש שתיים, היא התוכנית הישראלית של מלחמת סיני, יגלה, כי בשאלת האיגוף האנכי, בשאלה כיצד הופעל צה"ל באותה מלחמה, רוב הדיונים היו חסרי תועלת. הרציונל, שעמד מאחורי הנחיות דיין למעצבי התוכנית, ראשי אגף המטה באותה עת - מאיר עמית, שייקה גביש, עוזי נרקיס ואחרים - היה מדיני במובהק, והדברים ידועים. אציין רק, שהמאמץ העיקרי של משה דיין, כמי שרקם את מלחמת סיני, היה גם ברמה הפוליטית הפנימית. הוא שכנע, שמלחמה כזו אפשרית, גם במה שקשור לרמה הבינלאומית, בנוגע לסיכום שבין ישראל לצרפת, ואפילו עד כדי ניסיון לגשר על פערים, שנוצרו בין הבריטים לבין הצרפתים. דיין עסק בעיקר בשאלה: איזה מבצע צבאי יענה על האילוצים המדיניים של הקואליציה המשולשת הצרפתית בריטית ישראלית? התוכנית, כפי שבוצעה בסופו של דבר - תוכנית קדש שתיים – נתנה, מצד אחד, מענה לחשש הכבד של בן-גוריון, שישראל לא תוכל להחזיק מעמד לבדה, אם תהיה חייבת לתקוף את מצרים, ומצד שני, לאי רצונם של הבריטים להופיע כמי שלוחמים לצידה של ישראל, ולחשש הצרפתי מיציאה למלחמה ללא בריטניה. דיין הצליח לרקום תוכנית, שתיתן מענה, ברמה כזו או אחרת, לכל הצדדים. לדעתי, מלחמת סיני או ליתר דיוק, תוכנית קדש שתיים, היוותה מעין שיא לניסיון שרכש בתחום העשייה המדינית ביטחונית.

לצד הדברים האלה, עסק דיין, כמובן, גם בנושא הביטחון. מה שהעסיק אותו היה קו התפר שבין המדיני לביטחוני, ופחות עניינים הקשורים למעשה הצבאי היומיומי. מי שיקרא את ישיבות המטכ"ל, בראשותו של משה דיין, יגלה שבדרך כלל, פתח במבוא ארוך בנושאים שעניינו אותו. היתה זו, בעיקר, סקירה מדינית, שעלייה הקפיד ברוב הישיבות. בשגרה, לא קיים דיין דיון על הסוגיות המדיניות, והיה נוהג, בעיקר, להקשיב לאנשיו. הם דיברו על נושאים, בעלי אופי טכני. כלומר, הוא לא שיתף את המטה הכללי

בנושאים מדיניים, אבל הוא עצמו, כאשר דובר על נושאים טכניים, סיכם את הדיון, אך לא נטל בו חלק פעיל.

גם האופן, שבו נוהלה מלחמת סיני, התאים לתיאור זה של דין. צדק מאיר עמית בטענתו, שבמהלך רובה של המלחמה או בחלק גדול ממנה, לא נראה דין במוצב הפיקוד העליון. יחד עם זאת, היה דין בסוד העניינים כל הזמן, אלא שמלכתחילה, לא התכוון לנהל את המלחמה. הוא פנה אל מפקדי הכוחות, ערב היציאה למלחמה, בזו הלשון: "נתנו לכם את כל מה שיש לנו. רוצו קדימה. אנחנו נתערב רק אם תהיינה בעיות", והוא התערב. הבעיות לא היו במוצב הפיקוד העליון, שם סמך על הקצינים שנייהלו את המערכה. הבעיות, שזיהה בזמן המלחמה, היו, בעיקר, בתחום מערכת היחסים בקרב הקצינים בפיקוד דרום – מאסף שמחוני, זכרונו לברכה, דרך חיים לסקוב, זכרונו לברכה, ועד יהודה וולך ייבדל לחיים ארוכים.

דהיינו, הוא ראה עצמו ככזה, באופן דייני אופייני, שצריך להיות שם כדי לוודא שהדברים יתנהלו כמו שצריך. משעה שהבריטים התערבו במלחמה, באיחור של למעלה מעשרים וארבע שעות, וזה קרה ב- 31 באוקטובר בערב, מבחינתו של דין נגמרה המלחמה, שכן, לא היה צורך לשבת במוצב הפיקוד העליון.

אין לטעות בין אהבתו הגדולה של דין לשטח, הצורך לגעת בדברים, לבין התעניינותו בנושאים צבאיים. דין, הקדיש את רוב זמנו כראש המטה הכללי לנושאים שהיו פוליטיים ומדיניים. כאשר פרש, בסופו של דבר, בינואר 1958, דומני, כי הנכס העיקרי שלקח עימו מהצבא, משירותו הקצר בצה"ל, היה ניסיון מדיני ופוליטי יוצא דופן, יותר מאשר ניסיון צבאי.

תודה רבה.

קטע קישור

אל"ם גדעון טרן, המכללה לבטחון לאומי:

ב- 29 בינואר 1958, לאחר למעלה מארבע שנים כרמטכ"ל ועשרים שנות שירות ביטחון, פשט רב אלוף דיין את מדיו, קיבל חדר במחנה אלנבי בירושלים ונרשם כתלמיד מן המניין לאוניברסיטה העברית בירושלים לשיעורי מדע המדינה והמזרח התיכון. במשך שנתיים למד, ולאחריהן, בבחירות לכנסת הרביעית, בנובמבר 1959, נבחר כחבר כנסת ברשימת מפא"י. ראש הממשלה, דוד בן-גוריון, מינה אותו לשר החקלאות. דרכו של דיין בחיים המפלגתיים לא היתה מרופדת. נראה, שהוא עצמו סיפק ליריביו את התחמושת בביקורתו על הממסד הוותיק.

על דרכו של דיין לפוליטיקה נלמד מד"ר מרדכי בר און. בשנים 1956-1958 שימש סגן אלוף מרדכי בר און כראש לשכתו של הרמטכ"ל רב אלוף משה דיין. באותה תקופה מרתקת של מערכת סיני, ניהל את רישומי יומן לשכת הרמטכ"ל. כשנה לאחר המלחמה עיבד, על פי הוראתו של דיין, את רישומי היומן לספר בשם "אתגר ותגרה". כעבור שלושים שנה, כאשר נפתחו רוב ארכיוני התקופה לפני החוקרים, שב וחקר את אירועי אותם ימים לצורך עבודת הדוקטורט שלו בנושא זה באוניברסיטה העברית. ד"ר מרדכי בר און, שבתפקידו האחרון בצה"ל שימש כקצין חינוך ראשי, כיהן כראש מחלקת הנוער והחלוץ בסוכנות היהודית וכחבר כנסת מטעם מר"צ.

כיום, הוא עוסק בהיסטוריה של מדינת ישראל במכון יד יצחק בן צבי בירושלים.

מורליה, בבקשה.

דרכו של משה דיין בפוליטיקה

ד"ר מרדכי בר און

הנושא עליו אדבר הוא דרכו של דיין במדיניות. כאשר עזב דיין את המטה הכללי כתב לו בן-גוריון מכתב, שכדאי לחזור אליו. מכתב נפלא, נוגע ללב, מכתב שבו מרגישים לא רק את הגיבוי המדיני, שנתן לו תמיד, אלא גם את האהבה העמוקה, שנבעה מצידו של בן-גוריון למשה דיין. בין השאר, הוא כותב שם על הישגיו הצבאיים, אך כותב גם: "ראיתי, שחוננת לא רק בכושר צבאי ממדרגה ראשונה, אלא גם בחושים מדיניים ושכל ממלכתי בלתי רגילים". שמענו על כך מעט מד"ר מוטי גולני, אך, אין ספק, שבמשך כל השנים, שקדמו ליציאתו לפוליטיקה הממשית, היה מקורב לפוליטיקה ועסק בפוליטיקה, ולפעמים, אף נע על הגבול הדק, המפריד בין מה שמותר לאיש צבא לבין מה שאסור. אדבר כאן על כמה מהדברים האלה, לא לפני שאזכיר לכם, שכבר בשנת 1941, גוייס משה דיין, על ידי ראובן שילוח, למחלקה המדינית של הסוכנות. אז, בן 25, לאחר שהחל להחלים מפציעתו בלבנון. הווה אומר, הקריירה המדינית שלו התחילה מוקדם מאוד.

הנאום המדיני הפומבי הראשון שנשא, היה כנציג מפא"י בקונגרס הציוני הכ"ב ב-1946 בבאזל. הוא היה עדיין צעיר מדי במערכת בשביל לנאום במליאה. היו שם וותיקים ממנו וחשובים ממנו. אך, בתוך סיעת מפא"י, הוא נשא נאום בנוכחותו של בן-גוריון. זאת היתה הפעם הראשונה, כך נדמה לי, שבן-גוריון שם לב לאיש הזה. לאחר ההרצאה, הוא ניגש אליו ושיבח אותו. כלומר, דרכו במדיניות קדמה, בעצם, לדרכו בתחום הצבאי. ד"ר מוטי גולני הזכיר גם, שלפני מלחמת העצמאות, הוא עסק, בעיקר, במגעים עם האצ"ל, במשא ומתן עם האצ"ל ועם הלח"י ובנושאים מסוג זה. היו לו תפקידים מיוחדים, והוא עסק, הרבה מאוד בדיפלומטיה של כוחות הביטחון. אין פלא, אם כן, שכאשר שמע משה שרת, שעמד להיות ראש ממשלה תוך ימים ספורים, על כך שבן-גוריון

עתידי למנות את דיין לרמטכ"ל, לפני שתהיה לו הזדמנות להתנגד (כי זה היה עדיין מינוי בימיו של בן-גוריון כראש הממשלה), הוא כתב ביומנו: "משה דיין הוא חייל רק בשעות מלחמה, אבל לא בימי שלום. בימי שלום, הוא איש מדיניות. אין לו כל עניין בניהול המשק הצבאי. המינוי פירושו מידון המטה". מידון, משמעו - פוליטיזציה של המטה. הוא אהב גם להוסיף את המשפט: "כושר המזימה המופלא של הרמטכ"ל החדש יהיה שורש פורה לסיבוכים". על אף הדברים האלה, לא היה מפקד נוקשה ממנו בהחזקת הצבא מחוץ לפוליטיקה. הוא עצמו היה מעורב, כאמור, אבל הפחד, שהוא ימדין את המטה הכללי, היה פחד מוטעה לחלוטין. בכל זאת, היה דיין נטוע ברגליו בתוך המערכת, ותלמיד של בן-גוריון. מי שפיקד על פרשת אלטלנה ופירק את הפלמ"ח, היה האיש שלימד אותו, שאת הצבא, כצבא, אסור לערב בפוליטיקה.

פעם בשנה, או פעם בעשרה חודשים, היה מכנס דיין את סגל הפיקוד הבכיר והיה נותן הרצאה מדינית ביטחונית. מצויות בידינו שתי הרצאות מאוד מרכזיות מסוג זה: האחת, מינואר 1956, ועוד אחת לפני שעזב, משנת 1957. בהרצאותיו, פרס תמונה רחבה, מעבר לעניינים האסטרטגיים הצבאיים הצרים, תמונה שעסקה ברמת מדיניות הביטחון.

כשקוראים את נאומיו של דיין, מתקבל הרושם, שתפיסתו היתה של שר ביטחון בתוך תפקידו כרמטכ"ל. הוא עסק בחרושי ציב, באייזנהאור, בהיסטוריה היהודית, בערכים, בדברים של ראש ממשלה, של מנהיג כולל של האומה, הרבה פחות מאשר בעניינים הצבאיים, וגם פחות בענייני מדיניות הביטחון.

בספרות ההיסטוריוגרפית, שנכתבת היום על התקופה, מאוד פופולרי להאשים את דיין בחוסר נאמנות, בעיקר בהקשר לפרשת לבון ושרת, ובכך שביצר את מעמדו, שלא כדין, כדי לחתור תחתיו. בין השאר, מביאים החוקרים את העובדה, שבשנים 1955-1956, הרבה דיין ללחוץ על בן-גוריון לצאת למלחמה. זוהי אחת התיזות המרכזיות בספרו של ד"ר מוטי גולני. אינני מתנגד לתיזה

הזו, אלא שאני שואל דבר אחר: מהי חובתו של רמטכ"ל מקצועי, ומהם גבולות תפקידו? הוא חייב להזרים נתונים לדרג הבכיר, הקובע, האזרחי, שתפקידו לשלוט במערכת. עליו, כמובן, לתת יעוץ בתחום האסטרטגי. זה תפקידו, זאת חובתו. יחד עם זאת, אם הוא מאמין, שהחלטה מסויימת היא הנכונה בתחום האסטרטגי, חובתו להציג זאת לדרג המדיני, גם אם ייראה הדבר כלחץ. בסופו של עניין, הלחץ הוא אינטלקטואלי, וההחלטה נשארת בידי הדרג המחליט, במקרה הזה בן-גוריון.

זוהי עדיין איננה חריגה מעבר לסמכותו, לתפקידו ולחובתו של הרמטכ"ל, אם הוא רמטכ"ל רציני. אלא שיש מצב, שפתאום נוצר לחץ. בהקשר זה, אצטט את דיין עצמו, ואחר כך אמתח עליו ביקורת.

כאשר נסוג צה"ל מסיני, בחורף 1957, היה ברור, למרות שעדיין לא התבטא באופן פומבי, שדיין מתנגד לעניין. שאלו אותו הקצינים: למה נשארת בתפקידך אם אתה חושב שהדבר כל כך חמור? הוא ענה בישיבה של המטה הכללי: "אני כאזרח וכחייל, הייתי רואה את זה כדבר שלילי ביותר, לו הרמטכ"ל היה רוצה להוסיף את משקל הצבא ומנסה, כך, להשפיע על החלטות הממשלה. מי שמקבל על עצמו להיות חייל, כולל הרמטכ"ל, מקבל על עצמו את מדיניות הביטחון של הממשלה. ישובי הספר, שהם אזרחיים, יכולים לצעוק ולזעוק, אבל אנחנו צריכים רק לשרת". כלומר, אני לא יכול להתפטר, כי עצם ההתפטרות פירושה לחץ לא הוגן על הממשלה. הדבר אומר, לשחק לידי הציבור. הוא שכח, שעשה את זה בעצמו. הוא עשה את זה לשרת, לא לבן-גוריון. כלומר, היה פה הבדל גדול מאוד במידת הנאמנות והאהבה והקרבה שלו לבן-גוריון. כאשר באוגוסט, הפעיל נאצר את הפדאיונים בפעם הראשונה, באופן מסיבי למדי, הוחלט לבצע פעולות קטנות ברצועת עזה. הגייסות יצאו לשדה. היו אלה אנשי 890, גם חיילי גולני וגבעתי היו מעורבים בזה. באמצע הלילה, נתן משה שרת, כראש ממשלה, הוראה להחזירם מהשדה. הם חזרו. כמובן שהחלטה זו החלטה. הסיבה היתה, שהגיע לאזור מתווך מטעם הקוויקרים האמריקאים, בשם אלמור ג'קסון. הוא

עמד לנסוע לנאצר, ושרת טען, שלא יהיה זה הוגן: הנה אנחנו שולחים מתווך, ובאותו הלילה מכים והורגים חיילים מצריים. דיין כעס מאוד. ראשית, על כך שהחלטה נפלה ברגע האחרון. שנית, מאחר שהמתווך לא קידם דבר בתחום הביטחוני. למחרת, הוא הגיש את התפטרותו. עד כדי כך היה הדבר דרמטי, שבן-גוריון, שהיה שר הביטחון, אמר, שגם הוא לא ימשיך בתפקידו. גם שרת נסוג מחשש למהומה הגדולה שתיווצר בציבור, אם ייודע, שהרמטכ"ל ואולי גם שר הביטחון התפטרו, מפני שהוא אינו נותן לצבא לפעול.

הוא עצמו עשה זאת. בעניין זה הוא בהחלט חרג, גם על פי דבריו הוא עצמו, אל מעבר למותר. יש המאשימים אותו אף שחרג מהאישורים שקיבל לפעולות בכך שהרחיב אותן. הדבר הסתבר כלא נכון. אתן דוגמה אחת. בעניין מבצע "כינרת", היתה שמועה, כאילו הרחיב את המבצע. בשיחה עם בן-גוריון הוא שאל אותו על כך. בן-גוריון אמר שהיתה פעולה יפה מאוד. דיין אמר לו "אתה חושב שזה היה מוצלח יותר מדי, נכון?" בן-גוריון ענה לו בשלילה. אין ספק, שבן-גוריון אישר לו את ההרחבה. לא היתה שום בעיה בעניין הזה. הפעולה היתה מוצלחת אך לא היתה, לדעתי, חריגה.

יש טעם להזכיר, באופן קטלוגי, את הפעילויות שעשה, כאשר היה רמטכ"ל, באישורו של בן-גוריון. היה זה גיוס בני המושבים, אשר נועד להביאם לעזרה למושבי העולים. זה תאם את הקו של בן-גוריון, שרצה להקים תנועה של חלוציות חדשה. לא היה זה בניגוד לרצונו, אבל, אין ספק, שדיין הבין וידע את חשיבותו של גיוס בני המושבים.

אביא דוגמה נוספת של חריגה. בדיונים על הרכש, באפריל 1956, היה משבר גדול, כאשר האמריקאים הודיעו סופית שלא יתנו לנו נשק, בעוד שהצרפתים גילו נטייה להסכים לתת לנו נשק. דיין הציע ליטול ממשרד החוץ את כל פרשת החיזור אחר נשק ולהעבירה למשרד הביטחון. אגב, כל זה התרחש

בפועל, כי בסופו של דבר, שמעון פרס במשרד הביטחון הוא שפעל להשגת הנשק. גם זה היה מקרה, שבו נכנס דיין לענייני הממשלה באופן די מובהק.

ניתן לראות כאן הליכה על חבל דק, שכן, דיין היה, ללא ספק, איש פוליטי באופן מובהק. כאשר פרש, ובפרשה זו אסיים את דבריי, עדיין היה במדים. הוא פתח במתקפה סוערת על שדה הפוליטיקה. היו שלושה אירועים שסימלו זאת: נאום בפני מועדון הסטודנטים בבית ליסין, שבו אמר דברים מנוגדים לגמרי מהקו שהיה מקובל במפא"י, למשל, שיש לבצע פיטורי ייעול. היה זה בלתי ייאמן, שאיש מפלגת העבודה יגיד שצריך לעשות פיטורי ייעול. הרי כל זה היה נגד הפועלים. היה זה נאום אנטי סוציאליסטי ביסודו. ממש אנטי סוציאליסטי. הוא דיבר על הצורך לפטר פקידי ממשלה, הוא דיבר על הצורך להיפטר מעסקנות ומעסקנים, ועוד דברים מסוג זה. עניין זה גרם לפיצוץ אדיר. הוותיקים במפא"י, כידוע, התחילו להתארגן אז. כל פרשת לבון קיבלה, מבחינה מסויימת, תאוצה, השתרר פחד מפני האיש הזה, החדש, שבן-גוריון דוחף, ואשר עלול לדחוק את רגליהם.

הם חשבו, ולדעתי בצדק, שדיין הוא פוטנציאל להפוך, לא לעוד איזה שר חקלאות משני, אלא למי שיטפס לצמרת ויחליף אותם. אני חושב, שכך גם, בסופו של דבר, דיין ראה את עצמו. הוא הבין שזה לא ייקח יום, יומיים, ושיצטרך לעבור דרך תפקידים. בכל זאת, האמביציה שלו היתה להחליף את הוותיקים, ולא דווקא להצטרף אליהם. על זה, למשל, אמר זלמן ארן, שהיה אחד מראשי המארגנים: "לא כל משה יורד מסיני עם תורה". בדבריו אלה הכריז ארן על דיין מלחמה.

מאוחר יותר, היתה פגישה נוספת, ב-7 ביוני 1958, בבית ברל, שבה אמר דבר לא ייאמן. היה זה בזמן ש"אתא" עוד היתה קיימת, והפועלים ניצחו בשביתה. בנאומו אמר דיין: "אני מאוד מצטער שמולר (הבעלים של "אתא") הפסיד במלחמה הזו, מפני שזה מנוגד לעקרונות ייעול הכלכלה המודרנית בישראל".

היו אלה דברי כפירה ממדרגה ראשונה. ואחרון, אחרון, בנאום, בדצמבר אותה שנה, כבר בתוך מסע הבחירות בירושלים, תקף דיין את ההסתדרות, ובעיקר את לבון, מזכיר ההסתדרות, באורח ישיר: "האם הנוער הישראלי, שבחמש עשרה השנים האחרונות זחל בין קוצים וסלעים עם רובה ביד, נלחם במטוסים ובאוניות משחית בשתי מלחמות, ב-1948 וב-1956, מבין פחות את בעיות העם היהודי מאלה, היושבים זה עשרים שנה בקומה החמישית של הוועד הפועל של ההסתדרות?". על דברים אלה הגיב, כעבור כמה ימים, אריה נבון, הקריקטוריסט של "דבר". הוא צייר קריקטורה של משה דיין בתור ילד קטן ושובב, הזורק אבנים אל הקומה החמישית של בית ההסתדרות. הציור הפך לסמל. פרשנים רבים מאוד, ואף בן-גוריון, חשבו, שזהו מעשה שובבות של מדינאי לא מנוסה.

היה זה מעשה לא זהיר, ואחר כך, אף התקיימו פגישות פנימיות להרגיע את המהומה.

דיין לא נכנס לפוליטיקה בזחילה איטית, על ידי כך שנראה בציבור כאילו הוא עוד עסקן חדש שנכנס לפעילות, כמו שעשו, אולי, אחרים. הוא הבין, שכדי שיוכל להגיע גבוה, הוא מוכרח להתחיל בפיצוץ גדול, בהרגזה גדולה ובאמירת אמת גדולה. יחד עם זאת, בכל הדברים שאמר והרגיז את כולם, הוא האמין עד הסוף. הוא האמין בצורך להפוך את מפא"י למפלגה ממלכתית, אשר דואגת לייעול, אשר דואגת לטובת המדינה, ולא דווקא לטובת הפועלים או לטובת סקטור כזה או אחר. הוא בהחלט האמין בזה, והוא היה מוכן להגיד את זה בציבור, למרות שהדברים היו פוליטיים. היה זה בכוונה, אולי כדי להרגיז, כדי להבהיר, שהוא לא עוד מדינאי קטן, אלא הוא מדינאי, שיהיה מדינאי גדול. מהר מאוד הוא התחיל להתרחק מהדימוי שלו כתלמידו של בן-גוריון. נאמנותו ואהבתו לבן-גוריון לא פסו עד יומו האחרון, גם לאחר מותו של בן-גוריון. אך, מבחינה פוליטית ומדינית, היו לו ויכוחים עם בן-גוריון. היו לו ויכוחים גם כשהיה רמטכ"ל. הוא לא קיבל את דרכו בפרשת לבון. הוא חשב, שלבון לא נתן

את ההוראה, ואמר את זה פומבית. הדבר הרגיו מאוד את בן-גוריון. בין השאר, באופן ציבורי, הוא גם רצה ליצור מצב שבו יהיה ברור: הוא לא איש דברו של בן-גוריון, הוא לא ימינו של בן-גוריון, הוא משה דין, הוא בפני עצמו. הוא החזיק מעמד בממשלתו של אשכול עד שלא יכול היה יותר. זאת, מפני שאשכול לא נתן לו לחיות בממשלתו. הוא לא נכנס לרפ"י מיד כשרפ"י נוצרה, אלא רק אחר כך, כאשר התברר שאין מנוס מכך, וכן הלאה.

כל המהלכים הללו, כולל הפיצוצים הראשונים, הביאו לכך, שכשפרצה מלחמת ששת הימים, היה ברור, שהוא דמות מהדרג הראשון. אז קראו לו להיות המצביא או שר הביטחון של מלחמת ששת הימים, ולהמשיך להנהיג בשנים שבאו אחריה.

תודה רבה.

קטע קישור

אל"ם גדעון טרן, המכללה לבטחון לאומי

תודה למורליה.

אלוף במילואים, שלמה גזית, שידריך אותנו בתחנה הבאה, היה ממקימי המכללה לביטחון לאומי. הוא שימש כראש לשכתו של אלוף משה דיין, כראש אגף מבצעים, ואחר כך, כראש לשכת הרמטכ"ל. אלוף שלמה גזית שימש כראש מחלקת המחקר באמ"ן, בתקופת מלחמת ששת הימים. באוגוסט 1967, כחודשיים לאחר מלחמת ששת הימים, מונה על ידי שר הביטחון, משה דיין, ליושב ראש וועדת תיאום מיוחדת לשטחים, שלאחר שנה, הפכה ליחידה לתיאום הפעילות בשטחים.

אלוף במילואים שלמה גזית, היה מתאם הפעולות בשטחים קרוב לשבע שנים. כמי ששימש בתפקיד לראשונה, היה מעורב בגיבוש תכנון, ואף השתתף בתהליך קבלת ההחלטות, בשנים הראשונות, אשר עיצבו את עיקרי המדיניות הישראלית כלפי האוכלוסיה הפלסטינית בשטחים, היא מדיניותו של משה דיין. עם סיומה של מלחמת יום הכיפורים, מונה אלוף שלמה גזית לראש אגף המודיעין. מאז שחרורו מצה"ל כיהן כנשיא אוניברסיטת בן-גוריון בנגב וכמנכ"ל הסוכנות היהודית. כיום, הוא משמש כיושב ראש המרכז לתולדות כוח המגן, ה"הגנה", על שם ישראל גלילי. אלוף במילואים שלמה גזית, כתב את "המקל והגזר", "פתאים במלכודת", ספרים מאלפים, המתארים את ימי הבראשית של הממשל הישראלי בשטחים, את דרך החתחתים, שעשו מדינת ישראל והעם הפלסטיני, מאז היום השביעי שלאחר מלחמת ששת הימים. הוא ייקח אותנו, כאמור, אל התחנה של משה דיין ומדיניותו בשטחים.

שלמה, בבקשה.

מדיניות משה דיין ביהודה, שומרון ועזה

אלוף (במיל') שלמה גזית

דברי הפתיחה של מפקד המכללות, האלוף יעקב עמידרור, ונוכחותן כאן של ליאורה ורעיה מחייבים אותי לפתוח בנוסטלגיה, שהיא לא ממין הנושא, שלגביו אני מתכוון, כמובן, לייחד את דברי.

אני רוצה לפתוח, לא כרוכב אופניים, אלא כמי שנפגש במשה דיין בהיתקלות ראשונה. לאחר מלחמת העצמאות מצאתי עצמי קצין צעיר, איש מערכת בטאון צה"ל, "מערכות". אי שם באמצע 1949 החלטנו להוציא חוברת אחת של "מערכות", שתהיה כולה או כמעט כולה לבן, דהיינו: כתיבה ממקורות ישראלים. הלכנו ושידלנו את כל גדולי האומה, את צה"ל ומפקדיו, שיכתבו לנו מהרהוריהם ומניסיונם במלחמת העצמאות. חילקנו את המטלה בין חברי המערכת, ונפלה עלי האחריות, בין השאר, להתקשר אל סגן אלוף בשם משה דיין, שלא הכרתיו, ובקושי ידעתי מי הוא, ולבקש ממנו, שיכתוב על הפשיטה המשוריינת ללוד ולרמלה. השיחה בינינו היתה כולה בטלפון. לא פגשתי, לא ראיתי, ואף הוא לא ראה אותי. והינה, הגיע מאמר, שבו הוא תיאר כיצד נפל המשוריין, ששולב בפשיטה, לידי הכוח הירדני. לצורך העלאת המורל נתנו לו שם. כינו את המשוריין הזה: "הנמר הנוראי". עברתי על הסקירה שלו, וכמובן שכאיש מערכת, הכנסתי כמה שינויים וכמה תיקונים. עורך "מערכות" באותם ימים, אלעזר (לסיה) גלילי, זכרונו לברכה, שעבר גם הוא בעיניים מאוד מאוד מדקדקות על כל מילה, אמר "נמר נוראי זה לא בעברית, אי אפשר. אנחנו נתקן את זה, וזה יהיה 'הנמר הנוראי'". טוב. מאחר שהיינו מחוייבים לשלוח את המאמר לעיון חוזר לכותבים, שלחתי את המהדורה המתוקנת גם אל משה דיין. יום אחד פרץ אל משרדי בסערה אדם לא מוכר לי, מן "אבו ג'ילדה" כזה, עם עין אחת ועם רטייה שחורה, "מי זה פה שלמה גזית?!". שאל. ואני, מסכן, נבוך, ראיתי את הסגן אלוף הזה ואמרתי "כן, כן, זה אני, זה אני". "מה קרה ליוד?!",

אני, אפילו לא ידעתי על מה מדובר. "מי מחק לי את היוד?" אני אומר לו "על מה אתה מדבר?" והוא אומר, "אתה אחראי על המאמר הזה? אתה דיברת איתי? מי הוריד את היוד מ'הנמר הנוראי'?" הבינותי עם מי יש לי עסק ואמרתי: "היוד תחזור", ואכן במאמר שפורסם היוד חזרה. היה זה ב-1949.

לימים, הגיע משה דיין כראש אגף מבצעים למטה הכללי. אני כבר הייתי, כמה חודשים קודם לכן, ראש הלשכה של מוטקה מקלף, שהיה סגן הרמטכ"ל. אני מניח, שאתם שמים לב לכך שמקלף היה סגן רמטכ"ל. דיין לא היה סגן, הוא היה ראש אגף מבצעים, שכן, הוא לא רצה לשאת בתואר סגן. דיין עם חשדנותו הטבעית, בין שאר תכונותיו הטובות והלא טובות, היה בטוח שאני "שתול". הוא סבר, שמוטקה מקלף "שתל" אותי בלשכה, כדי שאשמש סוכן, שידווח לרמטכ"ל, מה מתכוון ה"אבו ג'ילדה" הזה לעשות. במשך מספר שבועות "אכלתי חצץ".

הגעתי לשלב, שבו החלטתי שאני מגיש את התפטרותי, שיעשו איתי מה שרוצים, שכן, לא יכולתי להמשיך לעבוד עם היהודי הזה. אינני יודע אם הוא זכר לי את פרשת "הנמר הנוראי" או לא, אבל ה"סוכן השתול" היה מספיק כדי לחסל את הקריירה שלי. לגמרי במקרה, על סף התפטרותי, ישבנו בדיון גדול באגף מבצעים, ומשה שלח לי פתק עם שאלה. איני זוכר כבר במה עסק הדיון ומה היתה השאלה. אבל משום מה, ואין לי כל הסבר מה הביא אותי לכך, החלטתי להשיב לו בחמשיר. נתתי את תשובתי העניינית בצורה מחומשרת. ראיתי את דיין מרים את הפתק, קורא אותו, מאוד נבוך, ובאותו רגע הביט בי והעין הבזיקה באותו זרקור דייני, שאחר כך למדתי לראות אינספור פעמים. באותו רגע החלפתי מחנה. דיין חילק את העולם לשניים: לאלה שהוא מכיר ויכול לעבוד איתם, ולאלה שהוא איננו מכיר ואיננו יכול לעבוד איתם. כאמור, היתה זו פתיחתה של מערכת יחסים, שאני רואה בה את בית הספר החשוב ביותר שהיה בקריירה האישית שלי, מכל הבחינות, ובכל התחומים.

תחום אחד ופרק מסויים בן מספר שנים הוא נושא דבריי הבוקר: משה דיין ומדיניותו בשטחים. תרשו לי להתחיל בשבע השנים שלאחר פטירתו של משה. בשלהי 1987, נשא פרופסור ברנרד לואיס, שנחשב היום למספר אחת בעולם המזרחנים, הרצאה במרכז דיין, באוניברסיטת תל אביב, במסגרת סמינר שנפרס על כל השנה: עשרים שנה למלחמת ששת הימים. הנושא שעליו התבקש ברנרד לואיס לדבר היה "ישראל לאחר עשרים שנה". לואיס פתח את דבריו ואמר: כאשר אני בא לעסוק בנושא זה, אינני יכול שלא להצביע על מעשה נס. מדינת ישראל שולטת מזה עשרים שנה באוכלוסייה ערבית פלסטינית, שלטון צבאי כפוי, ללא התקוממות. זוהי תופעה, שאין לה אח ורע בהיסטוריה המודרנית. במאמר מוסגר, אני חייב לציין, שבעיצומם של אותם ימים, בהם נתן את הרצאתו, פרצה האינתיפאדה. הנס הזה נגמר. אבל, עצם החזקת המצב הזה, פחות או יותר עשרים שנה, הוא אכן עובדה. ההסבר שנתן ברנרד לואיס לנס היה, שמדיניותו של הממשל הישראלי בשטחים הצליחה להפוך את ישראל למצב או לחלופה הרצויה השנייה לכלל אוכלוסיית השטחים. ערביי השטחים, ועיקר הדגש היה אז על יהודה ושומרון ולא על רצועת עזה, נחלקים לשניים: אלה שרוצים בשובו של המשטר ההאשמי, ואלה שרוצים לראות את ארגון השחרור הפלסטיני כבעל הבית. הפרו האשמים מעדיפים את ישראל ללא כל קשר לאיום מפני בואם של החוליגנים, אנשי אש"ף הטרוריסטים, לביתם. עבורם, ישראל עדיפה. האש"פיסטים רואים את שובו של חוסיין והמשטר ההאשמי כאסון הגדול ביותר, והם מעדיפים את המשך השלטון הישראלי. אני חושב, שהיו אלה ניסוח וניתוח נכונים וקולעים. אבל, מי שהביא את ישראל אל החלופה השנייה היה משה דיין. משה דיין, החל מיוני 1967, בתוקף היותו שר ביטחון, הפך להיות גם האיש המופקד על השטחים.

כמי שמופקד על השטחים, ובהקשר זה יש לי הערת אגב למוטי גולני, היה דיין ממונה על השטחים ולא עסק בשטחים, משום שהוא קבע את המדיניות. מי שקובע מדיניות איננו ראש מטה, שצריך לטפל בכל שאר הדברים. לצורך עבודת

המטה הוא אמר: "יש לי את שלמה גזית. החל מה-20 באוגוסט, איני מתעניין כלל במה הוא עושה, וכיצד הוא עושה. אני קובע את המדיניות. אני סומך עליו. אם יתברר שהוא לא בסדר, נחליף אותו. אבל, אני סומך עליו, שהכל יתנהל כשורה, מבלי להעסיק אותי ולהעמיס עלי. אני רק קובע מדיניות. למזלנו, היה מי שקבע את המדיניות. היו שמונה עקרונות במדיניות הזו של דיין, ואותם אסקור להלן:

העיקרון הראשון, שהנחה אותו, היה לצמצם, ככל האפשר, את המעורבות הישראלית הישירה בניהול חיי התושבים, להגביל, ככל האפשר, את עצם הנוכחות הפיזית של הקלגס הישראלי הבלתי רצוי, השנוא על האוכלוסיה. הנחת המוצא של דיין במדיניות בשטחים היתה, שאין עם שאוהב לחיות תחת כיבוש צבאי. זו היתה הנחת היסוד שלו, עוד בטרם נכנס לתפקידו. דיין הגיע למלחמת ששת הימים זמן קצר לאחר שערך סיור בווייטנאם, כאורח הצבא האמריקאי. מה שראה שם, והניסיון האומלל של האמריקאים בווייטנאם, היו בית הספר, אשר השפיע על מדיניותו בשטחים, לאחר מכן, יותר מכל דבר אחר. לכן, הוא השאיר את כל המינהל האדמיניסטרטיבי הערבי על כנו. לא הוחלף, לא סולק ולא הוזז אף לא ערבי אחד ממשרד ממשלתי. ידענו מראש, שכל ניסיון להציב במקום מנהל משתף פעולה לא יחזיק מעמד. גם לא היו לנו אנשים רבים כל כך, שיכולים היו להיכנס לתפקידים כאלה. לכן, לא בדקנו בציניות, לא שאלנו אף אחד מעובדי המינהל, ההוראה, החינוך, הבריאות, החקלאות, המסחר והתעשייה, התחבורה וכדומה, מה מידת אהבתם או אהדתם לממשל הישראלי. היה מוסד חריג אחד - מינהל המיסים, למיניהם, בשטחים. שם ידענו, שאף ערבי לא יגבה מיסים לטובת ישראל. למטרה זו, אכן, מינינו יהודים או ערבים ישראלים, ובעיקר דרוזים. הצד השני היה להשאיר גם את המנגנון הביטחוני לצרכים המקומיים שלהם. אני זוכר ביקור של שר החוץ הבריטי, כשהצגתי בפניו את המדיניות. למחרת, לקחתי אותו לסיור ונסענו לגניסור לפגוש את יגאל אלון. עברנו דרך שכס, והוא ראה שהשוטרים, נושאים אקדחים

ורובים. הוא אמר "תפסתי אותך. אתה אמרת שהשארית את כל המנגנון הזה על כנו, הנה אני רואה את השוטרים שלכם" "איזה שלנו? הם כולם ערבים מקומיים". "מה, אתה רוצה להגיד לי שיש להם נשק?" קראתי לכמה מהשוטרים הללו, תחקרנו אותם בו במקום במכונית, והתברר, כמובן, שכולם ערבים טובים, מקומיים, משכם.

משה לא אהב את התנגדות צה"ל, אולי משיקולי תקציב, לסילוק מפקדות הממשל ממרכזי הערים. זאת, משום שלכל מפקדה כזו היה דגל, שהתנוסס על השער או על הבניין, והיו שוטרים וחיילים ישראלים, שעומדים ברחוב הראשי של שכם או של גינין או של טול כרם או רמלה וכן הלאה. משה האמין, שמי שלא צריך את הממשל לא חייב לראות אותו פיזית תוך כדי תנועה בעיר שלו.

העיקרון השני היה לא לשנות את אורח חייה של האוכלוסייה. הביטוי הבולט ביותר במדיניות זו, והוא חי, שריר וקיים עד עצם היום הזה היו הגשרים הפתוחים. הקשר הטבעי של האוכלוסייה בשטחים לא היה לתל אביב. הקשר הטבעי שלה היה, מצד אחד למצרים, ומצד שני לגדה המזרחית של ירדן ולכל העולם הערבי. קשר זה נשאר פתוח. הוא נפתח באקראי, ולא כתוצאה ממדיניות מתוכננת. אבל, משהתברר, שאין יכולת למכור ולשווק תוצרת משכם לתל אביב, ומנסים לשווק אותה מעבר לירדן, הפך את הרעיון הזה למדיניות. בכל שאר התחומים, כל הגשרים אל העולם הערבי נשארו פתוחים, כולל האפשרות לייבא ספרים ועיתונות מבלי לצנזר אותם. הגישה היתה הפוכה. עצם הצנזורה, שנטיל על ספרים ועיתונים, תכניס את הספרים והעיתונים הללו למחתרת, ותעצים את העניין. לא כדאי לנו לעודד הקמתה של מחתרת.

העיקרון השלישי חתר לשפר את חיי התושבים בדרכים שונות, תוך מתן הקלות. הגישה לישראל נפתחה. סחר עם ישראל, הישענות על הרפואה הישראלית, דבר שהוא לכאורה שולי, היכולת לרחוץ בחוף ימה של נתניה או להגיע, לטייל וליהנות בגני הסחנה - היה זה אחד הדברים החשובים ביותר גם

של ה"גזר" אבל גם של ה"מקל". יכולנו להכות במקל, ולומר: אנחנו סוגרים את הגישה לישראל. הרי אין שום חוק בעולם, שמחייב ממשל צבאי לאפשר זיקה כזו אל ארץ הכובש.

העיקרון הרביעי היה הקפדה דקדקנית מאד על שמירת כבודו של הצד השני. אתחיל בכך, שאצל דיין לא היתה זו רק מצוות אנשים מלומדה לצרכי ממשל צבאי. אני חושב, שמשחר ילדותו, הוא באמת כיבד את הערבים. הוא למד להכיר אותם ולאהוב את אורח חייהם. הוא ראה את אחת הנקודות הרגישות ביותר, שיכולות לחבל בשלטון שלנו על אוכלוסיה זו. יותר מכך, בכל העימותים שהיו בהפגנות ובשביתות, אנחנו הטלנו סנקציות נגדיות, וההסכם הדייני הטיפוסי הקלאסי היה, שעלינו להופיע בתור המוותרים הגדולים. ראשית, אנחנו ויתרנו. היה מוסכם, שכעבור יומיים, שלושה, הם יבטלו ויסיימו את השביתה שלהם או את ההפגנות שלהם, ובלבד לא להביא אותם למה שבאנגלית קוראים Loosing Face.

העיקרון החמישי, שהוא פועל יוצא מקביל לעיקרון הקודם, היה הקפדה על הכבוד האישי של כל דמות, שהחברה הערבית מכבדת ומעריכה. הזקנים, אנשי המפתח, אנשי הדת למיניהם וכבוד האישה. כל אלה היו דברים מקודשים ביותר בתפיסה הדיינית בממשל הצבאי. אוי ואבוי לחייל צה"ל בשטחים, שנתפס כמי שאיננו מקפיד על כבוד הצד השני.

העיקרון השישי היה רגישות יתרה ועירנות ביחס לכל משבר, העומד להתפרץ ולהגיע להסלמה כלשהי. התפיסה הדיינית - ולא רק בנושא השטחים, אבל אני עוסק בשטחים, היתה הכלל, שבעירה קל לכבות לפני שהיא מתלקחת. פרצה אש - כבה אותה, ומיד. הוא היה הססמוגרף הראשון עם חוש בלתי רגיל, שהרגיש שעומד לקרות משהו. הוא היה הראשון שהיה מגיע, ופתאום, התברר, שהוא מבין במשבר בשכם הרבה יותר מהמושל בשכם וממפקד אזור יהודה ושומרון.

אני לא זוכר מי התייחס לכך. רפאל ורדי לא היה מתאם הפעולות ביהודה ושומרון, אלא מפקד צבאי ביהודה ושומרון. למתאם הפעולות לא היתה סמכות פיקודית. בזכות ההתערבות שלו נמנעו אינספור התפרצויות קשות.

העיקרון השביעי הוא בתחום הענישה, ולדאבוני, לא תמיד שמר דיין על העיקרון שהוא עצמו המציא, והוא ענישה נקודתית. לא ענישה סביבתית, לא ענישה קולקטיבית, אלא רק האיש עצמו, שהיה מעורב באירוע בפיגוע, בהסתה או במה שלא יהיה, הוא אישית, או לכל היותר בני משפחתו וביתו. יש לתת לכל הסביבה להבין ולהכיר בכך ש"צדיק וטוב לו רשע ורע לו".

העיקרון השמיני, שהיה, אולי, אחד העקרונות הבולטים ביותר, היה שבמדיניות הענישה שלנו איננו עוסקים בגישה משפטית. בית הדין פסק עונש של מאסר עולם, והאיש חייב לשבת במאסר עולם; לאחר שהוצאנו צו גירוש הוא יישאר בתוקף לעולם ועד. משה דיין, בכושר ניהול העבודה שלו בשטחים, ישב על שני ברזים. כשהיה צורך, הופעל ברז המים הרותחים, וכשהיה צורך, נסגרו הרותחים ונפתחו הצוננים. הצוננים היוו ביטוי מתמיד לכך, שהמצב בשטחים השתנה, השתפר, ואין צורך ללחוץ יותר בשלב זה על האוכלוסיה ולהיפך.

אלה היו שמונת העקרונות של המדיניות.

ברצוני למנות קווים לדרך הניהול של דיין מבחינת המתודה, שהיתה חשובה לא פחות מהמדיניות, משום שאפשר לדבר על מדיניות ולהיכשל בביצוע. דיין ראה בניהול השטחים נושא חשוב מהמעלה הראשונה בסדר הקדימויות שלו. גם כאן, יש לי הערה בעקיפין למוטי גולני: שיטת הניהול של דיין, לכל אורך הדרך, היתה, שהוא ניצב כמפקד ולא כקצין מטה. לקצין מטה יש מסרק, ובמסרק הזה יש עשרים או שלושים שיניים, שהוא אחראי למה שנעשה בכל

אחת מהן. הגישה של דיין היתה שאם יפצל את עצמו ואת זמנו על אותן עשרים שיניים, התרומה שלו לכולן תשאף לאפס. אולם, אם יבחר מתוך העשרים הללו את אלה שהוא רואה כמאמץ העיקרי, גם אם ישתנה בעוד חצי שנה, שם ישקיע את כל זמנו. אני אומר זאת במלוא האחריות: את כל זמנו בלי שום סטייה, במקום שחש שהוא יכול להשפיע.

למשה דיין, כשר הביטחון, היו שני מאמצים, בהם השקיע את זמנו. האחד, הביטחון השוטף וההכנה למלחמה והאחר - המדיניות בשטחים. שום דבר אחר לא עניין אותו. על פי העיקרון הניהולי השני, ראה עצמו דיין כמנצח אחד ויחיד על תזמורת. אוי לו לאחד מכלי הנגינה, שלא יפעל על פי הפרטיטורה. לעיקרון זה היה גם מאפיין נוסף בדרך הניהול שלו. דיין לא רצה מסביבו את וותיקי הממשל הצבאי, את כל בעלי הניסיון של ראשית שנות המדינה, כשעסקנו בממשל על ערביי ישראל. גישתו גרסה: כל אלה הם בעלי מסורת שאיננה מקובלת עלי, ואינני רוצה לבזבז את זמני בויכוח עם כל אחד ואחד מהם, כדי לבוא ולומר לו שאני חושב אחרת. הזכיר זאת כאן האלוף יעקב עמידרור, מפקד המכללות: דיין היה מעורב אישית בכל אחד ואחד ממינויי המפתח בשטחים. הדגש שלו במינויים אלה לא היה ערביסטי. לא הפריע לו, כמובן, שאותו מפקד צבאי גם ידבר ערבית, אך, ההנחה שלו היתה שלא בכך ערבותא.

את התחליף לערבית, עם האישים, איתם אמורים היינו לדבר, ניתן היה למצוא באמצעות מתורגמן או לדבר אנגלית. אבל דיין, כמושל, רצה דמות של מפקד, במידת האפשר עם כומתה אדומה, שבא מתפקיד פיקודי בכיר, ללא כל צל של ספק. זאת היתה דמותו של האיש אותה ביקש. לפני כל הצעה שהיתה מגיעה מהמטה הכללי, היה אומר: אני רוצה לראיין את האנשים. היה מראיין אחד, שנים, שלושה, ארבעה. לא תמיד הצליח לכפות את רצונו על המטה הכללי, שראה בממשל אסון וסרח עודף, אשר לא רוצים להתעסק איתו, אבל ברוב המקרים הוא הכריע וקיבל את האנשים הטובים.

מאמץ מיוחד היה בתפקיד, שהומצא בתקופה של דיין. היע"ע - היועץ לענייני ערבים. כאן, באה לידי ביטוי תפיסתו החדשה של דיין. הערבי, בו אנחנו עוסקים איננו אותו ערבי ישראלי, שאנו מכירים מישראל הקטנה. כל האליטה הערבית נעלמה מישראל לאחר 1948, והיא נמצאת, כיום, בעיקר, ביהודה ושומרון. אלה הם מנהיגי האוכלוסיה הפלסטינית. אלה הם שרים ונכבדים בשלטון ההאשמי, ועם אלה צריך לנהל את המשא ומתן. היועץ לענייני ערבים איננו מומחה לעיסוק עם פלאחים בשדה, אלא עם פרופסורים מהאוניברסיטה, בעיקר האוניברסיטה העברית, כאלה שנוכל לדבר איתם לפחות כשוויים אל שווים.

הדבר האחרון היתה מידת המעורבות של משה דיין בהקפדה על יחס נאות כלפי האוכלוסיה לכל אורך הדרך. כולנו מכירים את הסיפור, על פיו, הצעד הראשון של דיין, כמי שממונה על יהודה ושומרון ורצועת עזה, היה בעיצומה של מלחמת ששת הימים, כשהגיע להר הבית וראה את דגל ישראל מונף על גג כיפת הסלע. הפקודה הממשלית הראשונית שלו היתה: סלקו את הדגל. אנחנו יושבים בהר הבית לא בזכות הדגל, אלא בזכות הצנחנים. כל זמן שיש לנו צנחנים, אנחנו נשלוט פה. הדגל הוא סמרטוט אדום, שיקומם וירגיז את האוכלוסיה. מדיניות זו, לדאבון לב, השתנתה במשך השנים.

ברצוני לסיים בשתי אפיזודות. אחת דיינית והשנייה פוסט דיינית. הדיינית - דייג ערבי באל עריש בא עם תוצרת הדגים שלו בכמה ארגזים על עגלה קטנה, רתומה לחמור, ונסע לרפיח כשארגזיו מלאים בקרח יבש. והנה גילה לפניו מחסום צה"לי. במחסום היה עליו להיבדק, שמא הוא מבריח פצצות תופת בין הדגים. כמה חיילים במחסום הפכו את הארגזים, ורוקנו מהם את הקרח היבש. הם לא מצאו את הפצצה, אבל חיסלו את מלאי הדגים. הדבר נודע בצינורות המודיעין שהיו למשה. בו ביום הודח הקצין, שהיה אחראי על המחסום. אם אינני טועה, שני חיילים נכנסו למחבוש. הסיפור הגיע לידיעתו של כל מי שעסק בממשל הצבאי, למען יראו וייראו.

הסיפור השני מצוי בספרו של דוד גרוסמן, "הזמן הצהוב". סיפור זה מספר על משפחה ערבית, שחזרה לשטחים מביקור במדינות ערב ועברה בגשר אלנבי: זוג הורים וילדה קטנה בת ארבע. הילדה החזיקה את בובתה קרוב לליבה, והחייל בגשר הישראלי ראה אותה ואמר: אסור להכניס בובות, מפני שבתוך הבובות אפשר להטמין חומר נפץ, אלה הפקודות. הוא לקח בכוח את הבובה מהילדה וזרק אותה לסל הגדול של כל הדברים האסורים.

הילדה בת הארבע נכנסה להיסטריה והחלה צורחת. היה שם גם חייל מילואים שאמר: "רגע, רגע". הוא ניגש לסל, לקח בחזרה את הבובה, שהיתה מסוג הבובות שכבר לא רואים כמותן. הכל תלוי בחוט גומי כזה. הוא הרים את הראש מהגומי וראה שהכל ריק: יד ימין יד שמאל, רגל ימין רגל שמאל. הבובה נקייה, אין בה שום פצצת תופת והחזיר אותה לילדה. אז ניגש הסגן, מפקד המשמרת, ואמר: לפי הפקודות אסור להכניס לכאן בובה, לקח שוב את הבובה זרק אותה לסל והילדה המשיכה לצרוח.

שתי הדוגמאות הללו מלמדות על אשר קרה למדיניות ישראל ודרך ביצועה, לאחר שפרש דיין מתפקידו.

תודה.

קטע קישור

אל"ם גדעון טרן, המכללה לבטחון לאומי

בספרו, "אבני דרך", כותב דיין: "מלחמת יום הכיפורים לא מצאה אותנו שאננים או עיוורים לנעשה סביבנו, גם אם לא השכלנו לדעת, כי תפרוץ באותו יום שפרצה."

פרופסור יואב גלבר, שעד השנים האחרונות שימש כמג"ד יחידת מודיעין במילואים, ייקח אותנו אל סערת מלחמת יום הכיפורים ואל תפקידו של דיין כשר הביטחון. פרופסור גלבר משמש כראש החוג ללימודי ארץ ישראל באוניברסיטת חיפה, ועוסק בכתובת ההיסטוריה של היישוב היהודי ומדינת ישראל. הוא כתב ספרים רבים ועבי כרס, בהם חשף פרקים נבחרים בתולדות הציונות. אזכיר רק את חלקם: "תולדות ההתנדבות הארצישראלית לצבא הבריטי בזמן מלחמת העולם השנייה", "גרעין לצבא סדיר", "שורשי החבצלת" על המודיעין בתקופת הישוב, ונדמה לי שהספר הבא כבר רואה ניצנים, "ניצני החבצלת".

יואב, בבקשה.

משה דיין במלחמת יום הכיפורים

פרופ' יואב גלבר, אוניברסיטת חיפה

במלחמת יום הכיפורים נכנס דיין לשדה מוקשים - התחום האפור שבין הדרג הצבאי למדיני. הציפיות מדיין היו ציפיות מרמטכ"ל על. בכל זאת, הוא היה שר בטחון ולא רמטכ"ל על. מתקיים כאן מרחב אפור, מעניין, שבין המדינאי לאיש הצבא, ואולי, בעיקר, הפער בין העוצמה האישית של האיש לבין העוצמה הפוליטית שלו.

אתחיל במובאה משלהי מלחמת העצמאות. לאחר שחרור הנגב והגליל, היום כבר יש מי שיאמרו כיבוש הנגב והגליל, אסף בן-גוריון את צמרת צה"ל (עוד לא היה אז "פורום סגל הפיקוד הבכיר", ספ"כ, באופן רשמי) לכנס, מעין סיכום ביניים של המלחמה. התחושה היתה של התרוממות רוח, לאחר הניצחונות של אוקטובר 1948 (הכנס היה בסוף נובמבר). כולם דיברו על לקחים טקטיים ועל בעיות הזמן. בן-גוריון ציין את התלהבותם ואמר: "היהיה קץ גם אם המלחמה תיגמר עכשיו? ואם ייכרת שלום, היש מלחמה שלא היה לפניה שלום? עמי ערב הוכו על ידינו, הישכחו עלבון זה? יש להניח, שיש להם רגש כבוד. היש בטחון שלא ירצו להתנקם בנו? בואו נכיר באמת. ניצחנו לא מפני שצבאנו הוא עושה נפלאות, אלא שהצבא הערבי רקוב. המוכרח ריקבון זה להתמיד?"

ברצוני לעבור מכאן ליומה השביעי של מלחמת ששת הימים, שכן, אני חושב, שחסרה לצה"ל לאחר מלחמת ששת הימים דמות, שתגיד לו כדברים האלה. דיין לא היה מסוגל לומר אותם. אולי, מפני שבניגוד לבן-גוריון לא היה אזרח מרוחק מהמערכת, אלא צמח מתוכה ועמד בראשה. כנראה, שלא עמדו לו כוחות פנימיים מספיקים כדי לבוא ולשפוך מים צוננים על ראש הצבא והציבור, שהיו נתונים אז באופוריה.

אמירה כזו נדרשה, כאמור, לאחר מלחמת ששת הימים, מאחר שהסכסוך הישראלי ערבי שינה לגמרי את מהותו, ככל שמדובר במדינות ערב. עד 1967 נמצאו מדינות ערב בסכסוך הזה, בגלל האינטרסים שלהם בארץ ישראל או מתוך סולידריות עם הפלסטינים. לאחר מלחמת ששת הימים, נפגעו מצרים, ירדן וסוריה בטריטוריה, בריבונות ובכבוד הלאומי. המוטיבציה שלהם בסכסוך עם מדינת ישראל עברה שינוי, ואני מעז לומר, שהחברה הישראלית לא עמדה על טיבו, ולא הבינה אותו. דיין היה היחיד, אולי, שהבין אותנו, אבל לא עד הסוף, ולא עד כדי הוצאת מסקנות. כאן ניתן למצוא פער בין יכולתו לנתח את המצב, ולהבין אותו, לבין היכולת לא רק להסיק מסקנות מן הניתוח, אלא, בעיקר, לכפות אותן ולהביא אותן לידי מימוש. דיין הבין את מגמת התהליך ההיסטורי. בכל הדיונים, בחודשים שקדמו למלחמת יום הכיפורים, הוא ציין זאת. הוא אמר: "תראו, לערבים יש שלוש אפשרויות. הם יכולים לעשות איתנו שלום, הם כבר שש שנים לא עושים את זה. הם יכולים לרדת מהעץ הגבוה, להגיד: 'אנחנו לא מסוגלים להתמודד עכשיו עם ישראל, נעסוק בעניינים שלנו, נצמצם את הצבא, נקדיש את המשאבים לדברים אחרים ובהמשך נראה הלאה'. הם גם לא עשו את זה. מכאן המסקנה, שהם נמצאים בחלופה השלישית שמובילה למלחמה".

דיין הבין את התהליך עד ערב המלחמה. כשדנו ברמת הגולן, כחצי שנה לפני המלחמה, בתקופה של כוננות "כחול לבן", אמר דיין: "תראו, לחשוב על זה, שלנו יהיה שלום, כאשר אנחנו יושבים על הגולן - זה שאנחנו יושבים על הגולן זה מלחמה למאה שנים עם הסורים, וזה בדיוק מסביר, מדוע אנחנו יושבים ברמת הגולן".

אני חושב שלא היו לו אשליות לאן הדברים מוליכים. במהלך ההתלבטויות, הדיונים והערכות המצב היו לו חילוקי דעות עם המטה הכללי כתוצאה מן ההבנה השונה הזאת. הויכוחים באו לידי ביטוי גם בתפיסה שונה לגבי מטרות המלחמה, אם וכאשר תפרוץ. ברור היה, שמלחמה תפרוץ ביוזמת הצד השני, ולמרות זאת, יש למדינת ישראל מטרות, לא רק של הישרדות. מה צריך

להיות קו הסיום של המלחמה? דיין ראה כמטרת מלחמה מרכזית את קירוב השלום. הוא בחן את האופציות, שהצבא הציג לפניו, גם בפרמטר הזה, ואולי בעיקר בפרמטר הזה: האם זה יקרב אותנו לשלום או לא? בקו תעלת סואץ הוא ראה גורם פרובוקטיבי, שמרחיק את השלום. העדפתו האישית היתה לזוז לאחור, ולשבת על קו המעברים של הגידי והמיתלה.

בסיכומם של דיוני הערכת המצב, שהתקיימו בתקופת "כחול לבן", אפריל-מאי 1973, סיכם דיין, לאחר כל הויכוחים והניגודים האלה בינו לבין המטה הכללי, בדירקטיבה ואמר: "גינטלמנס, תתכוננו למלחמה במחצית השנייה של הקיץ, והמלחמה הזאת תהיה יזומה על ידי מצרים וסוריה, ואנחנו נצטרך לצאת מהמלחמה הזאת עם א', ב', ג', ד'", לא אכנס לפירוט.

אחת הטענות המרכזיות נגד דיין, לאחר המלחמה, היתה, שהבטיח לעם ישראל, שעשר שנים לא תהיה מלחמה. ב-1974, הטילו עלי למצוא היכן הוא אמר זאת. בדקתי בכל העיתונות של התקופה, את כל הפרוטוקולים של הופעותיו הפומביות של דיין: בפו"ם, בוועדת העורכים, בסטנוגרמות וכך הלאה. לא מצאתי. לאחרונה הובא לי המקור. ב-30 ביולי 1973, נפגש עורך ה-Time במזרח התיכון עם דיין, וכך התרשם. לא היה זה ציטוט. הדבר אינו שקול מול הדירקטיבה למטה הכללי. אין לכך שום תימוכין נוספים, ואני חושב, שאפשר להסיר את הטענה הזאת מעל הפרק.

ערב המלחמה, היה דיין רגיש יותר מהמטה הכללי לתחושה הלא נוחה של אלוף פיקוד צפון מול מערך החירום הסורי, שהלך ונבנה כהכנה למלחמה. איני חושב שהרגישות הזאת, הן של אלוף פיקוד הצפון והן של דיין, נבעה מתוך ראייה, שהדבר מוביל למלחמה, אלא מחשש למחטף, שאין עליו יכולת תגובה מיידית. בדיעבד, הביא הדבר לתגבור הכוחות ברמת הגולן. לכן, היה המצב שם טוב יותר, עם פתיחת המלחמה.

הנקודה המרכזית, הנוגעת לקו המבדיל בין אחריות הדרג המדיני לזו של הדרג הצבאי, והביטוי, שאליו נתפסו לאחר המלחמה, היה הויכוח על גיוס המילואים בשבת בבוקר. אלא ששאלת גיוס המילואים לא עלתה בשבת, היא עלתה ביום שישי. היא לא עלתה ביוזמת הצבא, אלא דווקא ביוזמת הדרג המדיני. לא דיין, אלא ראש הממשלה גולדה מאיר, ששאלה את הרמטכ"ל, לאחר שמנה בפניה את כל צעדי הכוננות: "ומה עם גיוס המילואים"? הרמטכ"ל ענה לה: "את זה אנחנו שומרים לאינדיקציות נוספות".

במדינת ישראל, שלא כמו בכמה מעצמות אחרות, אין לדרג המדיני מטה כללי זולת המטה הכללי של צה"ל. כלומר, כל תהליך הזרמת הנתונים וההערכות הוא מונופול של המטה הכללי, והסיטואציה ההיפותטית, שהיא לא כל כך היפותטית, דומה למה שהיה ב-1973. המודיעין מגלה תזוזת כוחות לחזית, היערכות אחרת והישתנות ביחסי העוצמה. הדרג המבצעי מתריע בפני הפיקוד הצבאי באמרו: "יחסי הכוחות הישתנו". כדי לשמור על יחסי כוחות יש לתגבר אותם. התהליך נמשך, ומקורות הכוחות הסדירים לתגבורת אוזלים. הצבא לא יכול היה לגייס מילואים בעצמו. לשם כך היה צריך לבקש אישור מהדרג המדיני. הדרג המדיני יכול היה לומר - אנו מאשרים, ואז לא היתה בעיה. מנגד, יכול הדרג המדיני לומר - תחום השיקולים שלכם הוא צבאי, אנחנו כדרג מדיני (ואני בכוונה אומר דרג מדיני ולא מי בתוכו, מיד יתברר מדוע) שוקלים גם כיצד ישפיע הדבר על המשק, על היחסים עם ארצות הברית, ועל הבחירות הקרובות. זהו שיקול לגיטימי. לכן איננו מאשרים. זהו הליך של העברת האחריות מהדרג הצבאי לדרג המדיני.

במקרה שלפנינו, יממה לפני שפרצה המלחמה, לא רק שהצבא לא ביקש גיוס מילואים, אלא שלשאלתו של הדרג המדיני השיב, כי אין זה נחוץ. לדרג המדיני חסר היה מקור אחר לנתונים, שיעשה Overruling להערכה המקצועית של

ראש המטה הכללי. כאן מצויה, אם כך, הנקודה החשובה לגבי גיוס המילואים - בין הדרג הצבאי והמדיני. הויכוח של שבת הוא ויכוח בפרמטרים אחרים לגמרי. הויכוח היה, לשם מה הגיוס? למגננה, הסכים דיין מלכתחילה. באשר למתקפה, הוא אמר: בואו נחכה שהמלחמה תתחיל, ממילא, לא נתקוף ראשונים.

לעומת זאת, על כף המאזניים עמדו שאלות כבדות לא פחות. אפשר להתווכח עליהן, אבל, אי אפשר לפסול אותן על הסף, כמו, "מה יהיה מעמדה המדיני של ישראל, אם העולם יראה בה כמי שפתחה במלחמה, ולו על ידי גיוס כללי? כיצד ישפיע הדבר על האמריקאים או על הסיכוי לקבל מהם נשק במהלך המלחמה?" ועוד שאלות רבות אחרות.

במלחמת יום הכיפורים, הבעיה היתה, במידה רבה, בתוך הדרג המדיני, ולא רק בינו לבין הדרג הצבאי. במשטר מדינת ישראל הישן, לפני חוק הבחירה הישירה, התקיימו פונקציות נפרדות של ראש ממשלה ושר ביטחון. בשעת חירום נוצרו, כתוצאה מכך, תקלות, בעיות ומשברים. איני יכול להביא לכך הוכחה תיאורטית, אבל אמפירית, כשהתרחשו הדברים, היו תקלות, ודיין הכיר אותן משני הצדדים: בין אם כאשר שרת היה ראש ממשלה, ולבון שר ביטחון, שרת ראש ממשלה ובן-גוריון שר ביטחון, או כאשר ראש ממשלה ודיין שר ביטחון וכדומה.

בפרשה הזאת, ערב מלחמת יום הכיפורים, כאשר גולדה היתה ראש הממשלה ודיין שר הביטחון, ומאוחר יותר, כאשר רבין היה ראש ממשלה ופרס שר ביטחון במבצע אנטבה, וכאשר בגין היה ראש ממשלה ואריק היה שר ביטחון - כשהדברים הגיעו לידי משבר, המבנה המסורבל הזה השאיר את הצבא ללא מקור סמכות ברור, ואת הדרג המדיני בלי כתובת ברורה לאחריות. היו ראש ממשלה ושר ביטחון ומליאת הממשלה ורמטכ"ל מתוחכם, היודע לתמרן בין שלושתם. דדו עשה זאת לפני המלחמה.

הנקודה האחרונה: דיין הבין ראשון, אולי, את עוצמת הכישלון בחזית הדרום, ב-6-7 באוקטובר, והסיק מכך, שבמצב כזה, יש לעצור, להשהות, להתארגן ולהיערך להמשך המלחמה. הוא התנגד ללחץ של הצבא לרוץ למתקפה, שהתחיל כבר ב-7 באוקטובר, כפה על אלוף פיקוד הדרום נסיגה, הוראת נסיגה לקו המעברים, וכאשר חזר למטה הכללי, נכנס לויכוח עם דדו. הויכוח הזה הובא להכרעת הממשלה, שלא רצתה לעשות Overruling גלוי לדיין, אבל שלחה את דדו לבקר בחזית הדרום ולקבל את ההחלטה במקום. התוצאה היתה ההתקפה האומללה של ה-8 באוקטובר.

זו, אולי, נקודת הסיום של דיין במלחמה. מפקד המכללות, הזכיר את ביקוריו של דיין בחזית. הוא היה בחזית, כי הממשלה איבדה את אמונה בו, והוא חשב בזאת. לא היה לו, כמעט, דבר לחפש שם, ולכן, העדיף את החזית על תל אביב.

מושב שני - קטע קישור

אל"ם גדעון טרן, המכללה לבטחון לאומי

את מדיניות הביטחון הישראלית של אמצע שנות החמישים, עיצב הצוות, שהוביל את ההכנות למלחמת סיני, זמן קצר אחר כך. היו אלה שר הביטחון, ואחר כך גם ראש הממשלה דוד בן-גוריון, הרמטכ"ל משה דיין ומנכ"ל משרד הביטחון, מר שמעון פרס. לימים, החליף השר, שמעון פרס, את משה דיין כשר הביטחון, עם התפטרות ממשלת גולדה מאיר, במרץ 1974. אני מתכבד להזמין את השר לשיתוף פעולה אזורי, מר שמעון פרס, כדי לשאת דברים על היחסים המיוחדים שבין דוד בן-גוריון לבין משה דיין.

היחסים בין משה דיין לדוד בן-גוריון

שמעון פרס, השר לשיתוף פעולה אזורי

ראשית, אני רוצה לומר שמניסיוני, בסופו של דבר, האנשים קובעים לא פחות מהרעיונות. כשבוחנים היטב את ההיסטוריה, רואים, שלאופיו של האדם יש השפעה ניכרת, לפעמים מכרעת, על מה שקורה, לא פחות מכל האידיאולוגיות והרעיונות והדברים האחרים. על כן, אין ספק, שלאישיות חשובה יש השפעה עמוקה מאוד. ברצוני לומר מראש, שלפי הכרתי, בן-גוריון היה המדינאי הגדול ביותר של העם היהודי בעת החדשה, ומשה דיין היה האיש המרתק ביותר, שהכרתי בישראל המתחדשת. המפגש ביניהם היה מרתק בפני עצמו. על מה אני מסתמך בדבריי? עבדתי עם בן-גוריון כ- 18 שנים, בתפקידי כמנכ"ל משרד הביטחון, כסגנו לענייני ביטחון, כסגן שר הביטחון, ואחר כך, בחיים המפלגתיים. את משה דיין הכרתי ב- 1946, באופן אישי, כאשר שנינו נבחרנו לנציגי מפלגת העבודה לקונגרס הציוני בבזל. היה זה המפגש הפוליטי הראשון בינינו, ואחר כך, במשך עשרות בשנים, היינו יחד ועבדנו יחד.

לאחר שדיברתי על בן-גוריון ועל דיין, אני רוצה להוסיף ולומר, שלא היתה זו רעות, שסגנונה היה לשחק גולף או ללכת לסינמה או לרכל. בין השניים היו הכרה והוקרה עמוקות מאוד. בן-גוריון העריך את משה דיין. אני יכול אפילו לומר, שאהב אותו כבן אדם, וכמו כן, שמשא מאוד מאוד... אני אשתמש במילה **העריץ** את בן-גוריון. אני חושב שהיה יחס כן בין שני הצדדים: היו עליות וירידות, אף אחד מהם לא היה חסיד שוטה, לא בן-גוריון כלפי משה ולא משה כלפי בן-גוריון, אבל, ביסודו של דבר, עמדו הערכה ויחס עמוק מאוד בין השניים, שכמעט לא נפגעו לאורך הדרך כולה. המפגש ביניהם היה מפגש של אופי, של איכות ושל הבנה עמוקה מאד של צרכי המדינה בדגשים שונים. המפגש האמיתי בין השניים היה המפגש הפרובלמטי ביותר בחיי מדינה, המתקיים בשטח הלא מוגדר שבין ביטחון לבין מדיניות.

אנחנו יודעים מהו משרד החוץ, אנחנו יודעים מהו משרד הביטחון, אבל, ההכרעות האמיתיות הן בין זה לבין זה, בהשתתפות הדרג המדיני והדרג הצבאי. כאשר שני הדרגים הללו מבינים, שלפעמים, אי אפשר להתחמק ממלחמה, אבל, גם אסור להתחמק מעשיית שלום. העשייה המתמדת הזו, החיפוש אחר שלום, אם אפשר, ואחר מלחמה, אם אי אפשר, כדי לנצח, הוא חיפוש קשה מאוד, שדרושים בו אינטואיציה רבה, חוש פרופורציה, ידע רב, אופי, ותכונות רבות אחרות, שעושות את האדם לאישיות מן המדרגה הראשונה. בתחום זה, שנייהם נפגשו וניהלו את העניינים בתקופה מכרעת בחייה של מדינת ישראל.

דבר נוסף שיש לציין, הוא המעשים האלה, בתחום הבלתי מוגדר, שבין ביטחון לבין שלום, בראייה אקטואלית ובראייה היסטורית. אני יכול לומר, אם אני משווה בין השניים, ששנייהם אהבו היסטוריה, שנייהם ידעו היסטוריה, שנייהם אהבו את הארץ, אהבו את העם, ושנייהם נהגו לערוך השוואות. אגב, מעניין, ששנייהם העריכו בהיסטוריה היהודית את התקופה הראשונה של העם היהודי. בן-גוריון לא כל כך אהב להזכיר, בלשון רפה, את מה שקרה לעם ישראל לאחר שגלה מארצו. הוא מאוד אהב את הימים הראשונים, את התנ"ך, את התהוותו של העם היהודי עצמו. גם משה אהב יותר את העם היהודי בסנדלים תנ"כיים, מאשר בנעלים מצוחצחות ובבגדים מגונדרים. משה כתב גם ספר על התנ"ך, כפי שתפס אותו בעצמו, וגם אצלנו, חיפש הרבה מאוד תופעות תנ"כיות. היה הבדל בין השניים, מהבחינה הזאת. בן-גוריון מאוד הקפיד, בכל מעשה שעשה, לזכור, שכל מלחמה וכל מעשה נשפטים פעמיים. פעם בשעת עשייה, נאמר, בשדה הקרב, ופעם בזיכרון העם, בספרי ההיסטוריה. גם כאשר נקט בהכרעה, הוא חשב תמיד, איך הדבר ייטבע בליבו של העם, איך יוסיף הדבר הזה תווי אופי לעם היהודי עצמו. לבן-גוריון היו טענות כלפי העם היהודי בתקופה הראשונה להתהוותו, התקופה שאותה כל כך אהב. הוא חשב, שהעם היהודי הקים נביאים בלתי רגילים, גדולים, מלכים, מצביאים. אגב, אנחנו העם היחיד בעולם,

שבהיסטוריה שלו יש מקום לא רק למצביאים, למלכים, לכוהנים, לשופטים, אלא גם לנביאים. אין ספר היסטוריה אחר, שאני מכיר, שבו נותנים לנביאים מקום, כמעט שווה, בעשיית ההיסטוריה, שלעיתים, עולה על התפקיד, שמעניקים למלך או למצביא.

בן-גוריון חשש, שאם העם היהודי הצטיין בנביאים, הצטיין במפקדים והצטיין במלכים, הוא היה חסר, באופן כרוני, מדינאים. הוא חשב, שהחורבן שפקד אותנו פעמיים, נבע מחוסר יכולת מדינית של העם היהודי. הוא חשב, שלעם היהודי יש כושר נבואי, אך אין לו כושר מדיני. אין חוש של פרופורציה, אין יכולת הבחנה מוקדמת, מתי עלול להתרחש אסון או מתי נולד סיכוי. גם כשבן-גוריון הרגיש שקמה מדינה, ואחר כך, שוב פרצה מלחמה, הוא פנה מהתנ"ך אל הפילוסופיה היוונית. הוא חשב, ששם יש תיאור נכון יותר של המדינאי והמדיניות, ומה שאחר כך נקרא בשפתנו 'הממלכתיות', מה שכל כך חסר בספרי התנ"ך. אין לי שום ספק שבן-גוריון, בליבו, בתת הכרתו, שאף להיות מדינאי. כלומר, בעל העזה, וראייה ריאלית, אך, תמיד עם חוש פרופורציה מאוד מפוכח. חוש פרופורציה, אגב, כולל גם דברים נועזים. מי שחושב, שלהעז זו חריגה מפרופורציה, אינו בעל חוש פרופורציה. לפעמים צריכים לקבל הכרעות מאוד נועזות, כדי לשמור על חוש הפרופורציה. משה, אני חושב, נטה יותר לצד של המלכים. הוא היה איש מאוד ארצי, ותמיד היה אומר, שבמדיניות צריך להבחין בין דברים שניתנים להזזה, לבין דברים שאינם ניתנים להזזה. להתעקש על דברים שאינם ניתנים להזזה, זהו ביזבוז זמן. אני יכול לומר זאת באופן ציורי: אם אתה רואה פירמידה, ואתה רואה סוס, אל תנסה לרכב על הפירמידה. קח את הסוס ותדחה. אחר כך, נראה מה יקרה עם הפירמידה. הוא תמיד חיפש בצד המדיני, לא את ההד היסטורי, אלא את השביל הארצי. היכן אפשר לפרוץ, היכן אפשר להתקדם וכיצד ניתן לעשות זאת. שנייהם ידעו, שאין דברים פשוטים ואין דברים מושלמים.

כשאמרו למשה, שהוא צריך להיות סמל ומופת בצבא, הוא היה אומר: "אני לא סמל ומופת, אני בן אדם. אחראי כן, מופת לא". הוא הבחין בין השניים. גם בן-גוריון, מצידו, מאוד נזהר מלהשתמש במילה "אני". שמתי לב, שבן-גוריון הבחין מתי לומר "אני", מתי לומר "אנחנו". זו אבחנה מאוד מעניינת. כשמנצחים זה "אנחנו", כשנסוגים זה "אני". כשיש במה להתגאות זה "אנחנו", כשצריך לקבל הכרעות לא נעימות זה "אני". נמצא בזה, כמובן, אותו היגיון של איש מדיני, אשר ביקש לגבש חזון של עם, שלאורו ילכו, ויחד עם זה, גם אחריות אישית, שלא היה מוכן להעמיס על אחרים.

ראיתי את שנייהם בכמה מבחנים מאוד קשים. ראיתי את זה בחריפות, בפעם הראשונה, במבצע קדש, ועל כך אני רוצה לספר בכמה מילים. אני עצמי, אגב, פגשתי את בן-גוריון בהיותי עדיין איש צעיר מאוד. הייתי בן חמש עשרה, ונסעתי איתו בטרמפ מתל אביב לחיפה. אז נסעו כשעתיים, היה זה יום חורף. בן-גוריון היה אגדה בעיניי. הייתי ילד, מכפר הנוער "בן שמן", ומאוד התרגשתי, כמובן. חשבתי, הינה, יהיו לי שעתיים לנסוע עם בן-גוריון, לשמוע את דעותיו, להשמיע את דברי החוכמה שלי, אבל, במקום זה, נכנס בן-גוריון למכונית, לבש את מעילו, הפנה את גבו אלי ושכח אותי, עד שהגענו לזכרון יעקב. אז, פתאום, פנה אלי: "אתה יודע", הוא אמר, "טרוצקי לא היה מדינאי". איך טרוצקי נכנס לאוטו ליד זכרון יעקב, עד היום אינני יודע. אלא שמאוד רציתי לפתח שיחה עם בן-גוריון, ושאלתי: "למה הוא לא היה מדינאי?" והוא אמר: "מה זה לא מלחמה ולא שלום? זו המצאה יהודית. מדינאי או מנהיג צריך להחליט: מלחמה, וליטול את הסיכון או שלום, ולשלם את המחיר". ועוד הוא אמר: "לנין, שהיה נחות אינטלקטואלית מטרוצקי, היה למנהיג רוסיה, מפני שידע לקבל החלטות, וקיבל את החלטה הקשה על נסיגה מול הגרמנים. החלטה מאוד לא פופולרית, מאוד קשה, אבל הוא קיבל אותה באופן מאוד חד משמעי, וזה קבע, בעצם, את מנהיגותו".

ראיתי את בן-גוריון גם במלחמה, גם בנסיגה. בשנייהם, היה קשה מאוד להחליט. אני חוזר לעניין מבצע קדש. גם בן-גוריון וגם משה רצו לפרוץ את המצור הימי, שהוטל עלינו בנובמבר 1955. אבל, בן-גוריון לא השיג רוב בממשלה לפריצה הזו, לפתוח את המיצרים, והעניין נדחה. למשה היה קצת חשד, שאולי בן-גוריון לא כל כך הצטער על כך שלא היה רוב. אצל בן-גוריון ההכרעה לפרוץ את המיצרים היא מעניינת. סוד מנהיגותו של בן-גוריון היה בכך, שמילה היתה מילה. הוא אמר משהו, הוא לא ייסוג מזה, גם אם זה קשה, וגם אם זה כרוך במבחנים קשים. הוא הבין, שבמשטר דמוקרטי, ולא דמוקרטי, מושלים באמצעות מילים, ולא באמצעות כלי ירי.

בן-גוריון אמר, שאם יחסמו לנו את המיצרים זה בבחינת "קזוס בלי", זוהי עילה למלחמה. משעה שנאצר חסם את המיצרים, הוא ידע, כי יצטרך לפרוץ אותם בכוח.

משה, אני חושב, ראה את הבעיות האחרות. את התיאוריה, וגם את הפרקטיקה, את פעולות התגמול של צה"ל באותה תקופה, הכניס משה דיין. אריק שרון היה אחד המפקדים הצעירים, שהוכיח, שאפשר לבצע זאת באופן יוצא מן הכלל. הכוונה היתה, שאם עושים פעולה נגד תחנת משטרה בירדן או בעזה או בסיני, צריך לא רק להרוס את תחנת המשטרה, אלא גם לאלץ את המדינה שאחראית על תחנת המשטרה הזו לנקוט באמצעים, כדי להפסיק את פעולות הטרור. הרעיון היה לטפל בטרור, בפדאיון, כפי שהתפתח באותה תקופה, אבל כמובן, אליה וקוץ בה. משה חש, שאנחנו מגיעים למקום, שאם לא תיעשה פעולה גדולה יותר, נועזת יותר, ספק, אם הפעולות הספורדיות, המוגבלות האלה, ישיגו את המטרות הדרושות. באותה תקופה גם, צריך לזכור, שמפקדת הפדאיון היתה ברצועת עזה, בידיעה מלאה של המצרים, וגם, במידה מסויימת, בירדן, בידיעה מלאה של הירדנים. בנוסף, נרקמה העיסקה הצ'כית, שמאוד הרעה את מצבה של ישראל מבחינת מאזן הנשק. מול העסקה הצ'כית, שהביאה למצרים, בפעם הראשונה במזרח התיכון, טנקים כבדים, תותחים, עשינו עיסקה יהודית.

לאחר הכשלוך בממשלה בנובמבר, בפעולה לפריצת המיצרים, כל אחד מהם חיפש הזדמנות אחרת לחזור לביצוע הזה: בן-גוריון עשה זאת, בעיקר בראיית עניין מיצרי טיראן, ומשה בראיית הפדאיון והנשק הסובייטי, שהתחיל להגיע למצרים, במסגרת העיסקה הצ'כית.

אני חייב לומר דבר נוסף: בן-גוריון, על אף שאמר "אוי" שמוס", לא זילזל במעצמות. הוא היסס מאוד מלהיכנס לעימות עם המעצמות, אלא אם כן כלו כל הקיצים, וגם אז, בהתנגשות עם מעצמה, סבר שתהיה, לפחות, מעצמה אחת לימיננו. כשהצרפתים סיפרו לנו, שהם עומדים לערוך, יחד עם האנגלים, מבצע נגד המצרים, נקראתי לשר ההגנה של צרפת. הוא סיפר לי, שהם עומדים לערוך מיבצע, בשקט, ושאל אותי כמה זמן, אני מעריך, שייקח לצה"ל, אם צה"ל יחליט על מיבצע, לחצות את סיני ולהגיע לסואץ. בתקופה סמוכה לתאריך הזה היה תרגיל בצה"ל. ההערכה היתה שבועיים ימים, במקרה שירצו להגיע לסואץ. הצרפתים פנו אלינו, והציעו, שנהיה שותפים שניים לאנגלים, בניסיון לפתוח את התעלה ולהכריע את הצבא המצרי. היו אפילו מחשבות, שאפשר יהיה להחליף את נאצר. לצרפתים ולאנגלים היתה גם מחשבה אודות המועמד שיוכל להחליף את נאצר.

ליווינו את בן-גוריון בהכרעות האלה, ואני חייב לומר, שלא ידענו כיצד יכריע. לא היה לנו מושג. פעם אחת, שלחתי מברק ובו כתבתי, שהצרפתים אמרו לי, שהם חושבים, שהתאריך האנגלי יותר מתאים לישראל, מאשר התאריך הצרפתי. הברקתי את זה לבן-גוריון, ובן-גוריון, להפתעתנו, להפתעת משה, להפתעתי, השיב: "תגייד להם, שגם התאריך הצרפתי מתאים". לא אכנס עכשיו לכל מה שקדם לזה. ברצוני לגשת רק לעניין עצמו. נוצרה אפשרות, שנצא יחד עם הצרפתים ועם האנגלים, בפעם הראשונה בהיסטוריה, ונכה את המצרים שוק על ירך, גם בנושא המעבר החופשי, שהיה מובן מאליו שייפתח, גם עם יתרונות בתחום הנשק, וגם, כמובן, במיגור בתחום הפדאיון. היו כאן בעיות. משה לא כל כך התלהב ללכת, אני חושב, עם האנגלים והצרפתים. הוא סמך על

צה"ל. הוא אהב את הרעיון, שזה יהיה מיבצע שלנו, סגור, ללא שותפים, ואף אחד לא יוכל להטיל וטו. הוא האמין מאוד ביכולתה של ההפתעה ובמהלכים הבלתי צפויים מראש, ושצה"ל יוכל לעשות זאת לבדו. בן-גוריון, לעומת זאת, היה מוטרד מאוד. בעיקר חשש, שמא תהיה התקפה אווירית על ערי ישראל. הוא לא כל כך פחד מהתוצאה הצבאית כמו מהתוצאה האזרחית. הוא חשב, שהפצצת אזרחים על ידי מטוסים מצריים עלולה לפגוע קשות במורל של העם. גם עניין העלייה, כמובן, היה מרכזי בעיני בן-גוריון, הוא לא רצה לזרות פחד בתוך ישראל או פחד לגבי ישראל, בעיקר, מצד העם היהודי עצמו, ולא רק מצד הגויים.

הצרפתים שלחו מטוס לקחת אותנו לצרפת. היה זה מטוס שדה גול קיבל כמתנה מרוזוולט, אני חושב. לפני שנסענו לשדה התעופה, כל אחד התחפש על פי דרכו. משה הוריד את הרטייה מהעין ושם משקפי שמש. בן-גוריון, כדי שלא יכירו אותו שם כובע על הראש. הוא נראה אחרת לגמרי, ואני נדחפתי בין השניים. בלאו הכי, לא היתה לי בעיה שיזהו אותי. כשהגענו לשדה התעופה, פנה אלי בן-גוריון ברוגז: "האם הם יודעים שלא התחייבנו לשום דבר? האם הם יודעים שאני טס לצרפת, מפני שהוזמנתי על ידי ראש ממשלת צרפת? זו היענות להזמנה ללא שום התחייבות". כשבאנו לצרפת התחלקנו. את בן-גוריון איכסנו בוילה ליד פאריז. אנחנו הלכנו לחפש לנו מלון.

לא ידענו אז, לא משה ולא אני, כיצד יכריע בן-גוריון. לא היה לנו מושג. אבל, במהלך השיחות, התבררו לנו כמה דברים:

האחד - בן-גוריון לא יהיה 'חרב להשכיר'. הוא לא מוכן לשרת מדינות אחרות. השני - בן-גוריון לא מוכן להיאחז בשקרים בעניין המלחמה. הוא לא חשב שצריך לספר הכל, אבל, אחד הרגעים הקשים ביותר במשא ומתן היה כשהצרפתים הציעו, שישראל תפציץ את באר שבע. נושא ההצגה היה הפצצה, לכאורה, של באר שבע, כדי שתהיה לנו עילה להשיב מלחמה למצרים. הוא התפרץ בזעם, ואמר: "אני מוכן לעשות הכל, אבל אינני מוכן לשקר, לא לעמי ולא לאחרים". העניין הזה של "לא ללכת, לא להיות חרב להשכיר, לא

לשקר", נבע במידה רבה מאוד מכך, שלנגד בן-גוריון עמדו ספרי ההיסטוריה. הוא הניח שהכל יתפרסם, בסופו של דבר, והוא לא רצה שישראל תתפרסם בצורה מעוותת. מלבד זאת, הוא חשב, שיש לו גם יכולת לנהל משא ומתן. היתה לנו יכולת מיקוח, אף על פי שהיו חילוקי דעות בין הצרפתים לאנגלים. הצרפתים היו מוכנים לשתף אותנו באופן מלא. בשבילם, לא היינו נטל. הם לא היו צריכים להתחזות כידידי ישראל. לעומת זאת, בין אנגליה לבנינו התקיימו יחסי חשדנות עמוקים מאוד. בן-גוריון קרא לאנגליה "אלביון", אלביון הבוגדת, המשקרת, והיה לו יסוד להניח, אני יודע בדיוק מדוע חשב ככה, ונראה כל הזמן מהוסס. אז, בא משה דיין. הוא היה צריך לתת תשובה ישראלית צבאית לדילמות המדיניות של בן-גוריון. הלכה למעשה, משה עשה זאת בצורה מזהירה. כפי שכולנו יודעים, מבצע קדש התחיל במיתלה. מדוע במיתלה? כדי שלא ייראה כאילו אנחנו פורצים לעבר תעלת סואץ ומשרתים את האנגלים ואת הצרפתים בשחרור התעלה. כלומר, אנחנו לא מנהלים כאן משא ומתן על מלחמה עבור מישהו אחר. על כן, הוא החליט או הציע להתחיל את המלחמה מן הסוף, ולהחליט איפה הסוף, והסוף אמור היה להיות המיתלה. היו, כמובן, שלושה חיצים. חץ אחד, לכיוון שארם א שייח' כדי לפתוח את המעברים. חץ שני, לכיוון עזה, כדי לחסל את מרכזי הפדאיון, אבל החץ המרכזי, הלב של העניין, היה המיתלה, וכאן היה איתות ברור. אנחנו לא משרתים את האחרים. גם כאן, ההוראות שניתנו היו להשמיד נשק יותר מאשר להרוג חיילים. כלומר, שלוש המטרות תורגמו לשפה טריטוריאלית, לשפה מבצעית, והן שאפשרו לבן-גוריון, בסופו של דבר, גם לקבל את ההחלטות. ביום האחרון, לפני שנפלה ההכרעה, ואיני נכנס לכל שלבי המשא ומתן, נפגשו שנייהם בתחום הצר הזה, הבלתי מוגדר של מדיניות ואסטרטגיה, של קבלת החלטות פוליטיות וקריאת מהלכים צבאיים. איך הם נפגשו? איך הם השלימו? איך אחד הבין את השני? איך איפשרו זה לזה להגיע לכלל השלמה בנושא הזה? רק ביום האחרון קרא לנו בן-גוריון לוילה שלו, וכשבאנו הוא הוציא שאלון. היו בו עשרים שאלות. הוא ביקש ממשה תשובות. משה חיפש מפה להסביר לבן-גוריון את שלושת החיצים

האלה ואת התפקיד של כל אחד: החץ לשארם א-שיחי' והחץ לעזה והחץ למיתלה. לא היתה לנו מפה. הוצאתי את קופסת הסיגריות שלי, פתחתי אותה, והמפה הראשונה של המבצע הזה נכתבה על קופסת סיגריות מהצד השני. כאן אני מגיע לתכונה נוספת, המשותפת לשנייהם: משה היה דייקן וקפדן ביחס לכל מילה שאמר, בכל עובדה. אני לא פגשתי באדם, שכל כך חרד להיתפס במספר לא נכון, במילה לא נכונה, בביטוי לא נכון, יותר ממשה דיין. זה הדחיס אותי בכל פעם. ראיתי שכתב מאמר, עבר עליו כמה פעמים ואחר כך, גם הלך למערכת, שמא הפסיק לא בסדר, או משהו לא בסדר. הוא החשיב את הלשון ככלי הקומוניקציה הנכון ביותר גם עם חייליו וגם עם בני עמו. הוא הדין גם לגבי דוד בן-גוריון, שהקפיד באמירות, בעובדות, בהתחייבויות, שלא להטעות, שלא להיות מוטעה. זה היה חלק גדול מהמדיניות של שניהם.

כאמור, משה נהג להבחין בין מה שניתן להזיז לבין דברים שאי אפשר להזיזם. למשל, בעניין השטחים: כל מדיניות הגשרים הפתוחים של משה דיין היתה בהקשר הזה של מה אפשר להזיז. אני חושב, שמשה היה מוכן ללכת לויתורים גדולים מאוד גם ביהודה ושומרון. כשאני אומר שאני מעריך, אז אני יודע. אבל, בליבו היה ספק עמוק אם הערבים יסכימו לפשרה טריטוריאלית. כמובן, איש לא דיבר על ויתור של שטחים אחרים, אף על פי שבפגישה הראשונה שהיתה למשה דיין עם המלך עבדאללה, הם העבירו מסמך כתוב, שעל פיו, ירושלים לא היתה, בלאו הכי, בידנינו. היה זה מסמך כתוב, שבו גם דובר על חלוקת ירושלים, ואפילו על חלוקת ארץ ישראל. אבל, משה לא האמין, שחלוקה נוספת לזו שהיתה, תתקבל על דעת הערבים. לעומת זאת, אני חושב, שמשה הפיק את הלקח המירבי ממלחמת יום הכיפורים בעניין הסכם קמפ דייוויד. כמובן, הקרדיט הראשי על קמפ דייוויד הגיע, בראש ובראשונה, למנחם בגין עליו השלום. הוא שהכריע, הוא שעמד בראש הממשלה. יחד עם זאת, אינני מאמין, שללא משה דיין היה הדבר מתבצע. כמו במבצע קדש, כך גם בהסכם קמפ דייוויד.

הבעיה המרכזית עם סאדאת, גם בימי גולדה, היתה שכשהציעו, בהתחלה, שניסוג כמה קילומטרים מהתעלה, הוא עמד על כך, שאם נגיע להסכם על סיני, כעבור שישה חודשים נצטרך להתחיל לדון על נסיגה מיהודה ושומרון. כלומר, על עניין פתרונה של הבעיה הפלסטינית. זו היתה הסיבה העיקרית, שבעטיה התעקשה גולדה, ולא נתנה תשובה חיובית. אבל, הרעיון היה לנתק. כלומר, לראות בכך את מרכז הכובד בין הנסיגה מסיני לבין הנסיגה מיהודה ושומרון. אני חושב, שגם זו היתה תרומתו של משה דיין.

אני חייב לומר, שכשאני מסתכל לאחור, אני רואה לא רק את החוכמה, התושיה, ואת אומץ הלב, אלא גם דבר אחר, ששנייהם השקיעו - תעוזה. יש הבדל בין אומץ לב לבין העזה. אומץ לב הוא מפגש פנים אל פנים. העזה היא מפגש עם הלא ידוע. אתה כמעט יורה בחשיכה. יורה לעבר יעדים רחוקים, בלתי נראים ובלתי מושגים. בן-גוריון אהב העזה לא פחות משהעריץ אומץ לב, ולשנייהם היה גם את זה וגם זה.

לסיכומו של דבר, היו אלה שני אנשים ייחודיים מאוד, מרתקים מאוד, שהמפגש ביניהם העניק למדינת ישראל עוצמה רבה. אני חושב, שככאלה נזכרם גם בעתיד.

קטע קישור

אל"ם גדעון טרן, המכללה לבטחון לאומי

בספרו, "אבני דרך", כתב דיין :

מנוי וגמור היה עימי לשים קץ לתוצאותיהם המחפירות של הקרבות בין יחידותינו לערבים. לאדישות של פיקוד צה"ל, המשלים בכל סולם דרגותיו עם הכישלונות, עם התירוצים התפלים של 'לא יכולנו'.

את השינוי המעשי חוללה יחידה 101, שבינואר 1954, התמזגה עם הצנחנים. זמן מה הוטלו כל פעולות התגמול וההתקפות, שמעבר לגבול, רק על גדוד הצנחנים, בפיקודו של רב סרן אריאל שרון. אולם, אחר כך, גברה ההכרה, כי יש להטיל משימות גם על יחידות אחרות. הצנחנים חדלו להיות גוף ארגוני בלבד, והפכו למושג, מושג של לחימה נועזת. משה דיין התלהב מן השיטה שראה בארצות הברית, המחייבת את כל קציני הקבע לעבור קורס צניחה. סוכס, שיש לחייב את כל הקצינים הקרביים בצה"ל לעבור קורס צניחה. כך עשה גם הרמטכ"ל משה דיין. ביום האחרון של הקורס, הוא נקרא, באופן מפתיע, לבוא אל בן-גוריון לירושלים. משה דיין לא רצה לוותר על הצניחה השישית, ומיד לאחר צניחתו החמישית עלה על המטוס וצנח שוב. עד כמה שידיעתי מגעת, הוא גם נקע בה את קרסולו. את כנפי הצניחה העניק לו אריק שרון.

אני מתכבד להזמין את חבר הכנסת, אריאל שרון, לדבר על דיין ועל רוח צה"ל.

משה דיין ורוח צה"ל אלוף (במיל') ח"כ אריאל שרון

שמעתי בהתרגשות את הדברים על אותה תקופה. אומנם, איני עומד לדבר על נושא זה, אבל מעניין מאוד לבחון כיצד ראיתי זאת אז, כמי שהיה מפקד חטיבת הצנחנים.

שנים רבות חלפו מאז הלך משה דיין לעולמו, והוא עדיין אגדה. הכרתי אותו טוב מרבים אחרים. במשך כמעט שלושים שנה הצטלבו דרכינו. פגשתי אותו, לראשונה, בתחילת שנות החמישים, כשהייתי קצין המודיעין של פיקוד הצפון, והוא היה אלוף הפיקוד. שם התחילו הקשרים בינינו. היו אלה היכרות וידידות והערכה של שדות הקרב, ולעיתים, מאבקים קשים בין המערכות. כאשר מנסים לשפוט אדם לפי דבריו, תמיד נשקפת סכנה של שמיעה סלקטיבית, אך, המעשים אינם סלקטיביים. המעשים הם האדם. האמת טמונה במעשים, אותם לא ניתן לכתוב מחדש, הגם, שבימינו, מנסים, מי שמתקראים היסטוריונים חדשים, לעשות זאת.

אומר כמה מילים, שוודאי גם רחל וגם יעל זוכרות, דברים, שאמרתי על קברו ביום הלווייתו: הכרתי את משה דיין היטב: תמיד ריח של אדמה; זיכרון של נופי מולדת; ליטוף שיבולת חיטה בשדה; סוסה חמה משתוללת והוא משתלט עליה, לעיניהם המשתאות של דרוזים בגליל; אוהל בדואי בלילה, בגליל התחתון, גחלים לוחשות, עיניים בוערות; מטע תאנים בהרי צפת; שסק בוואדי מילק; והוא עומד זקוף מול האש, כשארשת לגלוג קלה על פניו. יכול היה להיסמך על סלע, לרבוץ על הקרקע ולהתמזג עימם, לחלוטין, ובאותה קלות, להלך בטרקליני רוזנים ושועי ארץ, לדבר עם פלאח ערבי ורועה צאן בדואי, ובאותה נוחות, לדון עם שליט זר. אגדות לא נוצרות סתם. מעטים הם המנהיגים כמו דיין, שנטלו את הזכות הגדולה להשתתף בהגנת מדינתם במדים, ושלא

במדעים, כאשר בכל שלב ובכל תפקיד, במשך עשרות שנים, היו יוצאי דופן בתרומתם, באי השקט היוצר שלהם, שנבע מחששם הבלתי פוסק לגורל עמם. לא רק במלחמה, אלא גם בשלום ולקראתו. "רק אם נשכיל לעמוד תמיד על המשמר נוכל לארץ הקשה הזאת", אמר לי, לא אחת, והיה מוסיף: "אם נשקע בשאננות, בנוחות, בשביעות רצון עצמית, אם נאבד את כוונותנו לרגע, את נכוונותנו לשלם את המחיר היקר של קיומנו כאן, נאבד". את תפיסתו הפילוסופית על החיים בארץ ביטא במשפט אחד, כשהגענו, עמוסי חללים ופצועים, מהפשיטה על עזה, בליל העשרים ושמונה בפברואר 1955. הגענו לקיבוץ כפר עזה, שם המתין לנו. כשדיווחתי לו שביצענו את המשימה במלואה, אך המחיר היה כבד, הפטיר ביבושת: "המתים מתים והחיים חיים", ופנה משם. במשפט אחד קצר העביר את המסר הקשה, אבל המציאותי של הציונות לדורותיה, במאה השנים האחרונות: יש מחיר להקמתה, לביסוסה ולקיומה של מדינה יהודית, וצריך להקריב בתחומים שונים, לעיתים בכל יום, ואף בכל שעה. את תמצית תפיסתו הביטחונית ביטא משה דיין כשקבע ב-1955, ואני מצטט:

אין בידינו להבטיח כל צינור מים מפיצוץ, וכל עץ מעקירה; אין בידינו למנוע רצח של עובדים בפרדס ושל משפחות בשנתן; אבל, יש בכוחנו לקבוע מחיר גבוה לדמינו.

דיין הפך את צה"ל, בשנות החמישים, לצבא התקפי. לא עוד פרשת הגבורה בהגנת תל חי, ולא אווירת מצדה. הוא שאף, שהמלחמה תתנהל תמיד בשטח האוייב, בכל תנאי ובכל מצב. דיין הפך להתגלמות התפיסה הזו בעיני היהודים, ובעיני העולם כולו. הישגינו בפעולות התגמול וכהשלמה, במבצע קדש, וצריך לזכור, שמדינת ישראל היתה אז, בת מיליון וחצי תושבים, עם רבבות, רבבות שהיו עדיין במעברות, במצוקה, ללא אמצעים, משהו קטן, זעיר, אבל עם תעוזה מדינית חסרת גבולות.

יושב פה שמעון פרס, שתיאר את השתלשלות הדברים. כשחושבים היום, על ישראל של אז, מצד אחד, מצב של היעדר אמצעים, ומהצד השני, תעוזה אדירה ודמיון ללא גבול. הישגינו בפעולות התגמול, וכהשלמה במבצע קדש, ובהמשך, נצחוננו במלחמת ששת הימים, ויכולת עמידתנו במלחמת יום הכיפורים, לא היו אפשריים אילולא עיצב משה דיין, כרמטכ"ל, את צה"ל, בשנות החמישים הסוערות. הוא היה לרמטכ"ל המהפכן הגדול שהיה לצה"ל. דמיונו קלט ועודד כל תוכנית מבצעית נועזת. הוא הפיח רוח קרב בצבא. הוא קבע את נורמות הלחימה ואת הסטנדרטים הגבוהים.

הרמטכ"ל דיין טען, בתחילת שנות החמישים, שליהודים, במולדתם שזה עתה נוסדה, יש, סוף סוף, לא רק זכות להגן על עצמם, אלא שקיום הזכות ייעלם, אם לא יקומו היהודים, בכל פעם מחדש, לממשה. משה דיין האמין, שכל התנגשות מזויינת בינינו לבין הערבים, חייבת להסתיים בהכרעה ברורה וחד משמעית לטובת היהודים. אין פחות מזה. הוא נהג לומר: "צריך להגיע להכרעה. כשיוצאים למבצע צבאי גדול או קטן, חייבים להגיע להכרעה". לצורך מימוש עיקרון זה, תמך הרמטכ"ל, משה דיין, בגישה, שהמבצעים הצבאיים חייבים להיות נועזים, הן בדמיונם והן בביצועם. אין במילון מושג כמו: 'משימה שלא ניתן לבצע אותה'. אם יש מפקדים, הטוענים, שנבצר מהם לבצע, יפנו נא את מקומם למי שמסוגלים. הרשו לי לומר לכם, כמי שהיה חייל שנים רבות, ועשה את דרכו מטר"ש לאלוף, הדרך הקשה ביותר היתה במעבר מטר"ש לרב"ט. משהתגברתי על הבעיה הזאת, הכל נעשה פשוט יותר. אני רוצה לומר לחיילים ולקצינים כאן: בימים שאנחנו שירתנו בצבא, כשהיו מטילים על מפקד משימה הוא יכול היה להגיד: המשימה הזאת ניתנת לביצוע או לא ניתנת לביצוע. הוא היה מביע את דעתו, והיו ויכוחים עם הדרג המדיני יותר מאשר היום, ושמעון פרס יודע זאת. אבל, דבר אחד לא נשמע - לא קם מפקד צבאי שאמר, שלבעיה הזאת יש רק פתרון מדיני. זה לא היה. לא שמעתי זאת מעולם.

ויכוחים קשים היו יותר מאשר היום, האמינו לי. מפקדים היו נאבקים, ושמעון זוכר עוד את מאבקי כרב סרן, כן, אפילו במשה דיין. אבל לא בנושא הזה.

המפקד, היוצא למשימה הוא המוביל, הוא המסתער, כשאחריו ובעקבותיו מסתערים הלוחמים. "המפקד אינו האיש היקר ביותר ביחידתו", נהג משה דיין לומר מדי פעם.

כרמטכ"ל, נתן למפקדים סמכויות, אך תבע אחריות, הכתיב את ה"מה", ולא התערב יתר על המידה ב"איך". יש לדעת גם, כי דיין היה מצביא. לעיתים, לא היה קל, כי פקודותיו לא היו נחרצות. אני אומר את הדברים, כפי שראיתי אותם. פקודותיו לא היו נחרצות, כאילו הכין לעצמו אליבי מראש. אם תוכל, תיקח. היתה זו, בדרך כלל, לשון אמירה. לכן, רק מפקדים, שהבינו את רוח פקודותיו, והיו מוכנים לשאת באחריות, הגיעו להישגים של ממש. הוראותיו כרמטכ"ל, ואני אומר זאת כמג"ד וכמח"ט בזמנו, נתנו אפשרות נרחבת לעשייה, אבל, ידעת, שאם תהיה תקלה כלשהי, אתה המפקד תישא באחריות. את יחסו למפקדים ביטא במשפט, "מוטב להיאבק בסוסים אבירים, כאשר הבעיה היא כיצד לבולמס, מאשר לדחוק ולהאיץ בשוורים עצלים, המסירבים לזוז". וכאלה, בל נטעה, היו לנו גם אז. בזמנו של דיין הגענו להישגים גדולים, כי רמת הדרישות היתה גבוהה. "אין חוזרים ללא ביצוע", פסק, לא קיים המושג "נתקלנו באש תופת", אלא "מה היו התוצאות של אותה אש". ובהמשך קבע, "אין מפסיקים ביצוע, אלא לאחר שיש חמישים אחוז נפגעים. אין להחזיר אש, ואני מצטט כאן מאמירותיו, "אין להחזיר אש לכיוון הירי. יש להסתער מיד. מגע מטווח קצר".

נכון, כשאני אומר את הדברים האלה, הם נראים לכם כעומדים בניגוד לדברים שאמרתי קודם. זה נכון, אבל גם משה היה איש מורכב. כן, איש מאוד מורכב ומרתק. בימיו, התחילו לדווח אמת על תוצאות הקרב. בזמנו, היתה עמידה על עקרונות יסוד ביחסינו עם הערבים. שכר ועונש. חוק וכבוד. להעניש כשצריך, אך

לא להשפיל. וזאת הנקודה, אולי, המרכזית בגישתו, ביחסינו עם הערבים. נקבעו דפוסים, שבעבר החזיקו מעמד שנים ביחס לשבויינו שבידי האויב. אני עדיין זוכר את הוראתו לתפוס שבויים בכל חזית. "בנק של שבויים", הוא אמר, כדי להביא לשחרור שבויינו, שהתענו בבתי הכלא של דמשק, קהיר, ורבת עמון. פרשת מצרים עדיין מחייבת, גם מבחינתי, בדיקה נוספת, למרות שאנחנו התכוננו בזמני למבצע בעיראק, שעשוי היה גם להצליח. היה זה שחרורו של יודקה תג'אר, איש המוסד. היינו ערוכים כבר לביצוע. לשם ניתן היה להגיע, כי היה זה בית סוהר מבודד במדבר. בקשר לאסירי הפרשה, התברר אז, שהם נמצאים במקום, שאין שום אפשרות להגיע אליו. תיכננו אז מבצע, אנשינו כבר היו על הספינה, ובעצם, עמדנו להפליג כדי לתפוס שבויים מצריים באל-עריש, במעונות הקצינים, בוילות של הקצינים שהיו על שפת הים, כדי שיהיו לנו בני ערובה.

לא הצלחתי, עדיין, להבין, מדוע זה בוטל ברגע האחרון. לכן, אמרתי, שאת זה עוד צריך ללמוד. מחיר כבד שילמנו במבצעים לתפיסת עשרות רבות של שבויים ערבים. אבל, העיקרון קבע, שאין נוטשים חבר בשדה הקרב. אין עוזבים לוחם בשבי האויב. ואכן, החזרנו את שבוינו הביתה, ועל עקרונות אלה חנכנו דורות של לוחמים.

דיין היה איש של תעוזה מדינית וראייה אסטרטגית רחבה, אותן ניתן לראות מתיאור היחסים והתפתחות היחסים עם צרפת ובריטניה, במערכת סיני ב-1956. ישראל הקטנה יזמה משימות חשאיות, והיתה מעורבת בבריתות בינלאומיות בחזיתות עלומות. מה נוכל ללמוד מדיין, איש שלא הותיר צוואות סדורות? נוכל ללמוד ממנו מצביאות, לאו דווקא חיילות. אבל, מצביאות ברמה הגבוהה ביותר; מחשבה מקורית נוכח רדידות מחשבתית; תעוזה מדינית; עמידה על כבוד ישראל, וכבודם של היהודים, כמרכיב חיוני לקיומה של המדינה; אהבת מולדת, וקשר לאדמה ולנופיה, עם שורשים עמוקים בהיסטוריה של עם ישראל בארצנו, ארץ התנ"ך; מדיניות ביטחונית נכונה, שתגביר את

תודעת ההרתעה של ישראל, ותרחיק סכנת מלחמה; וכמובן אומץ לב פיזי. האיש היה חסר פחד, זהו איש שלא ידע פחד, הייתי אומר, עד כדי טירוף. לעיתים, אולי, על גבול חוסר אחריות וחוסר זהירות. יחד עם זאת, היה בעל אומץ לב, כדי לעמוד מעטים מול רבים. הוא ידע כיצד נוכל להגן על עצמנו בכוחות עצמנו, תוך מעורבות מזערית של מדינות אחרות בהגנתנו, חשובות ככל שתהיינה. הוא ידע את הערבים, והבין, כיצד ניתן לחיות איתם ולהגיע לשלום.

כך אני זוכר את דיין. אני חושב, שבימים אלה, חסרים לנו גם אומץ ליבו, גם תעוזתו, גם זהירותו וגם היכולת להגיע, באמת, לפתרונות מבריקים, בלתי מקובלים ובלתי שגרתיים. הדבר הזה נוטע בי תחושה, שבהיעדרו של אדם כמו דיין, אדם מיוחד במינו, האחריות שמוטלת על כתפינו, על כל אחד מאיתנו, היא גדולה יותר. כך אני זוכר את משה דיין.

תודה.

קטע קישור

אל"ם גדעון טרן, המכללה לבטחון לאומי

כך כתב דיין לאחר מלחמת ששת הימים :

מבחינה מעשית הערכתי, שהערבים לא יהיו מוכנים לכרות איתנו חוזה שלום בתקופה הקרובה, תהיינה הצעותינו אשר תהיינה. חייבים, איפוא, שלא להסתפק בהצעות שלום, אלא לחפש דרכים מעשיות לשיפור יחסינו עם הערבים, גם בהיעדר הסדר שלום.

כך ב- 1967. עשור חלף, וכשהציע לו ראש הממשלה, מנחם בגין, ב- 1977, לעסוק בתהליך השלום, עם כינון ממשלתו, ולמרות הקושי הפוליטי שהיה כרוך בצעד זה, קיבל על עצמו דיין את תפקיד שר החוץ. ביקור סאדאת והאירועים שבעקבותיו היוו את שיאה של תקופה, החותמת פרק מרכזי מאוד בחייו: פרק השלום. על כך, נשמע מפי היועץ המשפטי לממשלה, מר אליקים רובינשטיין, שכיהן כיועץ משפטי לשר החוץ משה דיין בתקופת ביקור סאדאת ובשנים שלאחריה, בהן נחתמו הסכם קמפ דייוויד וחוזה השלום עם מצרים.

מר אליקים רובינשטיין, בבקשה.

משה דיין ותהליך השלום

אליקים רובינשטיין, היועץ המשפטי לממשלה

לא אדבר על סיני וגם לא על משה בצה"ל, כקודמי, שהם עצמם חלק בלתי נפרד מההיסטוריה של מדינת ישראל. זוהי זכות לכולנו, לדורות הצעירים, שיושבים כאן, לשמוע אנשים, שמנעוריהם שירתו את המדינה, טרם הקמתה ועד היום הזה.

אני ראיתי את משה, לראשונה, כשהייתי בן תשע. הוא בא לגבעתיים, לגבעת קוזולסקי, ב-1956, וכל הילדים נקהלו סביבו. הוא היה הרמטכ"ל, ובאותה תקופה התחפשו בפורים למשה דיין, היו לובשים מדים, ושמים כנפי צניחה, רטיה וכובע. אלה היו הימים ההם.

אני רוצה לפתוח במילה אישית. משה דיין, אליו התוודעתי לראשונה כמשפטן צעיר במשרד הביטחון בראשית שנות ה-70, ובעיקר, בתקופה המיוחדת שלאחר מלחמת יום הכיפורים, היה מי שהכניסני לטרקלין של תהליך השלום, וגם אל מאחורי הפרגוד כעוזרו, במהלך כהונתו כשר החוץ. אני חב לו תודה ונוצר את זכרו בהערכה ובחיבה.

חלפו קרוב לשני עשורים מאז נלקח משה דיין, ללא עת, לבית עולמו. בימים אלה ממש מלאו 85 שנה להולדתו או שמא ימלאו, מחרתיים? הוא הותיר חותם. שמו היה חלק בלתי נפרד מהמאבק למדינה, במיוחד מתולדות המדינה, מראשיתה כמשחרר רמלה לוד, כמפקד חטיבת ירושלים, כרמטכ"ל קדש, כשר הביטחון במלחמת ששת הימים ולאחריה, כל אלה פרקים נוראי הוד.

היו גם לדיין ימים קשים במלחמת יום הכיפורים, כשר ביטחון. את דרכו סיים כאיש מרכזי בעשיית השלום עם מצרים. חרף השנים שחלפו, לא נשתכח ממנו דבר. דמותו המיוחדת, סימלה דור של בני הארץ, והתבטאה לא רק במראה הרטייה שייחדה אותו חיצונית כלוחם בקרב, אלא במטען עתיר של מעשים ושל גבורה אישית. הוא לא היה אדם בריא, ובעבודתו לא יכולת להכיר את מכאוביו. הוא חרת פינה חשובה בזיכרון הלאומי.

שאלתי את משה דיין, יותר מפעם, מה הדבר המרכזי בחייו כישראלי? הוא דיבר על תקומת ישראל בארצו. הוא זכה לראות בתקומה זאת. הוא השתייך לדור, שזכה למה שלא זכו לו דורות לאורך אלפי שנים. הוא נטל חלק הן במאבקים ובמלחמות, והן במאבק לשלום. התנ"ך היה תדיר לנגד עיניו. בהפטרות השבוע הזה, פרשת "בהר" בספר ויקרא, הנקראת מתוך ספר ירמיהו, מצוייה נבואתו בתקופת החורבן, "כי כה אמר ה' צבאות אלוהי ישראל עוד יקנו בתים ושדות וכרמים בארץ הזאת". הנבואה הזאת התקיימה בדורות האחרונים, ולמשה היה חלק בכך.

אני נושא זכרונות על אישיות מרתקת, בעלת חשיבה מקורית, עזות מבע של פייטן, חדות לשון, הנובעת מפיקחות מופלגת, ובעיקר זכור לי, שלא חדל להעלות רעיונות, כדי לפתור בעיות ולהתגבר על מכשולים ללא מורא. לא יהיה מוגזם לומר, שהוא היה לוחם, שמסקנותיו מהמלחמה היו רדיפת השלום. הוא מזוהה, במיוחד, עם התהליך עם מצרים, קמפ דייויד, חוזה השלום, מרוקו לפני כן ועוד. אבל, הוא השקיע מחשבה בשלום שנים הרבה לפני מצרים, עוד בתפקידים קודמים, כשר הביטחון, במיוחד בהקשר הירדני, בהקשר הפלסטיני ובהקשר המצרי. אני רוצה להקדיש דברים קצרים לאלה. ראשית, היתה לו חיבה, וזה נאמר כבר על ידי אריק שרון ושמעון פרס, לערביי ארץ ישראל. הוא שאף לדיאלוג איתם. ראשית הדברים, כמובן, בהיכרות בשדות נהלל, בעמק, בגליל, המשכם הוא בדיפלומטיית השלום, בתקופת מלחמת העצמאות, כמפקד מחוז ירושלים, תפקיד לו התמנה ביולי 1948. הוא נשא ונתן על הסכם שנקרא

"הסכם הפוגה כנה", הסכם הפסקת האש מתאריך ה- 30 בנובמבר 1948. אני זוכר את דבריו המשוועשים על התגובה של ראלף באנץ', איש האו"ם, להצהרת הכנות בהסכם: הצדדים ישתדלו, בכנות, למלא את ההסכם. דיין היה אומר: מה לכנות וליחסים בינלאומיים ולדיפלומטיה?

הפעולה שלו מול עבדאללה טל בירושלים והשתתפותו בשיחות החשאיות עם המלך עבדאללה בירדן, יחד עם אליהו ששון ואחרים, היו תרומה ישירה לשיחות שביתת הנשק מחוץ למשא ומתן הפורמלי. האתגר של הנושאים והנותנים ברודוס היה, בין השאר, להשתיל את ההבנות, שהושגו במשא ומתן החשאי, בהסכם שהושג במשא ומתן הפורמלי. הוא גם ניהל עם המלך עבדאללה את המשא ומתן על החזרת השבויים הישראלים מירדן. בנפתוליה המוזרים של ההיסטוריה עמד דיין, בשנת 1994, בראש תת הוועדה הצבאית במשא ומתן שנייה לנו עם ירדן. את הצד הישראלי ייצג האלוף עוזי דיין ומולו עמד, כסגן אומנם, מקרם טל, תת אלוף בצבא הירדני. כלומר, טוב, לאחר 46 שנה ישבו זה מול זה, בן משפחת דיין וקרובו של אותו עבדאללה טל. משה התגאה, תדיר, בכך שזכה לשאת ולתת, הן עם המלך עבדאללה והן עם המלך חוסיין, הסבא והנכד, לאורך 30 שנה.

דיין היה גם מאבות פעולות התגמול, שבאו להבליט את האחריות הירדנית לטרור בישראל. בהספד ידוע של משה על רועי רוטברג המנוח, שנפל בנחל עוז, בסוף אפריל 1956, הוא אמר: "הן אנו יודעים, כי על מנת שתגווע התקוה להשמידנו חייבים אנו להיות בוקר וערב מזויינים וערוכים. מיליוני היהודים, אשר הושמדו באין להם ארץ, צופים אלינו מעבר ההיסטוריה היהודית, ומצווים עלינו להנחיל ולקומם ארץ לעמנו." והוא כתב: "הערגה לשלום החרیשה את אוזני רועי ולא שמע את קול הרוצח האורב".

בשנים שבין 1967-1973, הוא השקיע את זמנו ומרצו ביהודה ושומרון. ללא ספק, היתה לו קרבה אמיתית, מעומק הלב, לשטח ולתושביו, והוא כתב כך: "ביהודה ושומרון היה משהו מיוחד, מעולם לא יכולתי לגבור על הרטט, שהביאו בליבי השמות, שמות המקומות שילה, תקוע, בית אל, ענתות, פצאל, אף כשרד במקום רק תל חורבות, עוצמת השם לא נגרעה ממנה נימה. עתה, יושבים ביהודה ושומרון ערבים. מעולם לא היתה לי הרגשת איבה אל הערבים. המלחמה וההתנגשויות בינינו היו על עניין מדיני ועל שאיפות לאומיות, ולא בגלל עוינות אישית". והוא, באמת, ניהל דיאלוג של קבע עם הפלסטינים. הוא אמר: "עלינו לפרק את המוקשים שבדרכנו ולחתור, בכל דרך, להרגעה ולנורמליזציה של החיים".

יחד עם היותו פונקציונליסט, ירדניסט, הוא חיפש דרך לדיאלוג רחב. באותן שנים, למשל, הוא הציע לאחד מאנשי הפת"ח, שהסגיר עצמו לידי ישראל, ללכת אל ערפאת ולהציע לו שייפגשו. בהקשר הרחב יותר, המדינת, הוא הגה ב-1971 את רעיון הסדר הביניים עם מצרים: גמר לוחמה, נורמליזציה, הסכם סיוע עם ארצות הברית, פירוז, פיקוח על הפירוז, התרחקות מהתעלה ל-30 ק"מ. הוא העלה את הנושא בשיחות עם האמריקאים, אבל לא יכול היה לשנות את גישת הממשלה. הצעותיו לא התקבלו. לאורך השנים הללו הוא ראה פתרון קבע, כולל שילובה של ירדן. זאת תורת הפשרה הפונקציונלית. הגישה היתה מושתתת על תפיסה של מיקוד הפתרון בירדן, תוך אחיזות פונקציונליות, לירדן ולישראל, בשטחי יהודה, שומרון ועזה, כל אחת על פי האינטרסים שלה.

לימים, הוא ראה את הסכם קמפ דייויד על הוראותיו המורכבות באשר להסדר הקבע, שכוללות שתי סדרות של משא ומתן: האחת על הסדר הקבע, והאחרת בהקשר לגבולות ולתפקיד הירדני שם. הוא ראה זאת כפוטנציאל לפתרון פונקציונלי.

בראשית כהונתו בממשלת בגין, בשנת 1977, הוא ניסח את העקרונות לפתרון, הכוללים שלושה אינטרסים ישראליים שיש להבטיחם: ביטחון, היעדר ריבונות זרה ממערב לירדן, וכאן בא הפונקציונליזם, אם תרצו, הזכות להתיישבות במקומות החשובים לנו.

עוד נצטרך לראות, ברבות הימים, מה מהמרכיבים הללו, כולם או חלקם, התגשם כדרך קבע. בהקשר הירדני, כזכור, היו בהתחלה שנים של לחימה בטרור בקו הפסקת האש, משנת 1967, בפעולת כראמה, ועד לספטמבר השחור. בעת ובעונה אחת שיווקו ערביי יהודה ושומרון את תוצרתם לירדן על פי מדיניות הגשרים הפתוחים שהונהגה. בספטמבר השחור, 1970, סולקה תשתית הטרור של פת"ח על ידי המלך חוסיין. במהלך אותו חודש אמר דיין, כי לא נתאבל על חוסיין אם יחליף אותו מישהו, שירצה לעשות איתנו שלום. אלא שבדצמבר אותה שנה, באה היוזמה הירדנית להפגיש ביניהם באמצעות רופאו של המלך חוסיין בלונדון. מי שקורא את המסר הזה רואה גם תחושה של הערצת גיבורים, שרווחה אז מאוד כלפי משה. הוא ביקש אז שד"ר הרצוג, שהיה מנכ"ל משרד ראש הממשלה והשליח הראשון לחוסיין ב- 1963, יסכים, ואני מצטט, "שאינ הוא עומד בתור לנסיגה ודעותיו הן ברורות ומנוסחות". לכן, בעניין שיחות שלום, אין הוא יכול לבוא לשיחה עם חוסיין כרגע. מכל מקום, כך או אחרת, הפגישה הראשונה יצאה לפועל רק ביוני 1972. והוא הציע לחוסיין חוזה ביטחון עם ישראל, לא כברית להגנה הדדית, אלא כהתחשבות לחוש לעזרת ירדן, אם תאויים על ידי מדינה ערבית. בתמורה תבטיח ירדן שלא תשתלב בברית צבאית נגד ישראל. כל זה, אגב, קיים בחוזה השלום איתנו. חוסיין לא היה נכון, לא באותה פגישה, ולא בפגישות מאוחרות יותר, לשמוע על שינויי גבול ניכרים, אולי על איחוד כפרים בלבד.

משה לא זיהה, בפגישות איתו, נכונות לפשרה טריטוריאלית, לא לפני מלחמת יום הכיפורים, לא לאחריה, ב- 1974, ולא בפגישה האחרונה ביניהם, בקיץ 1977, כשהוא כבר היה שר החוץ. אך, אחת מתרומותיו העיקריות של משה היתה

בתוכנית האוטונומיה, בת 26 הנקודות של ראש הממשלה, מנחם בגין, בדצמבר 1977, לאחר ביקור סאדאת ולקראת הצגתה בפני האמריקאים והמצרים, בהיבט הירדני, שלא היה מבית מדרשו של ראש הממשלה בגין.

בין המלך חוסיין למשה התפתחה הערכה הדדית. לאורך השנים, בשנות ה-80 ובעיקר בשנות ה-90, שמעתי, פעמים רבות מחוסיין, דברי הערכה חמים עליו. משה היה לשר החוץ בממשלת בגין, בשנת 1977, תוך חציית קווים בתחום הפוליטי, מתוך תשוקה לעיסוק בשלום. הערכתו היתה, עוד מהימים שלאחר מלחמת יום הכיפורים, שפתיחת תעלת סואץ ושיקום עריה ותיעושן, היוו תפנית בגישה המצרית. ברוח זו הוא התבטא הן בעת הסכמי ההפרדה בהם תמך, והן בעת הסדר הביניים, לו הוא התנגד.

בפעם המי יודע כמה (אני עושה, כעת, שירות לעצמי) אתייחס גם למיתוס, לפיו ביקור סאדאת ב-1977 התאפשר על יסוד הבטחתו של משה, שכל סיני תוזר למצרים. אכן, משה נפגש בספטמבר עם חסן תועמי, שליחו של סאדאת. כשתועמי אמר, שהנשיא סאדאת יוכל לפגוש את ראש הממשלה בגין וללחוץ את ידו רק לאחר החזרתם של השטחים, היתה תשובתו כשליח ראש הממשלה, שהוא יעלה את הדברים בפני בגין, אבל לא יוכל להתייחס אליהם לפני שיקבל הנחיות. אין כל יסוד למיתוס, שהיתה הבטחה.

תודה רבה.

בשולי יום העיון: "יעדי השלום של ישראל"

הרצאתו של שר החוץ, מר משה דיין, במכללה הבין זרועית לפיקוד ולמטה, מתאריך 3 באוגוסט 1977¹

הערכת המצב שלי היא, שאנחנו עומדים בפני האירוע בעל החשיבות ההיסטורית הרבה ביותר למדינתנו, מאז 1948. כאשר קמה המדינה, התקיים משא ומתן ובעקבותיו הסכמי שביתת הנשק, שייצבו את מה שנקרא "הקו הירוק". מאז, לא היה לנו משא ומתן, כפי שאני חושב ומקווה שיהיה, בעל משמעות יציבה, בהסכמה של שני הצדדים ושל הכוחות הבינלאומיים. אינני מתכוון לכוחות צבאיים, אלא למדינות, ולהכרה בהסדר הגבולות. לאחר חלק מהמלחמות היו הסכמים. לאחר מערכת סיני לא היה שום הסכם ישיר. לאחר מערכת סואץ לא היה שום הסכם ישיר או משא ומתן ישיר בינינו לבין המצרים. החזיתות האחרות לא נגעו כלל לעניין. לאחר מלחמת ששת הימים היו הסכמי הפסקת אש, אבל לא מעבר לזה, בוודאי לא סעיפים משמעותיים של פירוז או של תנאים אזרחיים, שנלווים לכך. הסכם משמעותי היה רק לאחר מלחמת יום הכיפורים, בהסכמי הפרדת הכוחות, בעיקר בהסכמים הראשונים, שכללו את סוריה ואת מצרים. ההסכם השני כלל רק את מצרים. ואכן, ההסכם הראשון לגבי מצרים, שכלל את הפעלת תעלת סואץ, היה בעל אלמנטים יציבים יותר. אך, באופיו, הוא היה זמני, וכך גם נקרא "השלב הראשון של וועידת ז'נבה".

ייתכן שהגענו עכשיו, ואני מקווה שכך הוא הדבר, למשא ומתן בעל תוקף של יציבות ובעל תוכן מדיני, אזרחי וצבאי, כפי שהיה בשנת 1948, לאחר מלחמת השחרור. ואולי אף ליותר מזה. כלומר, להסכם שלום של ממש. זוהי הנקודה הראשונה, בהערכת המשמעות, לגבי הפרק לפניו אנחנו עומדים.

¹ ההרצאה המתפרסמת כאן עברה עריכה. עותק מההרצאה המקורית נמצא בספריית המכללה לביטחון לאומי, צה"ל.

הדבר הנוסף שהייתי רוצה להעיר הוא, שלדעתי, יש לנו את הנתונים האפשריים הטובים ביותר כדי להיכנס למשא ומתן כזה. הללו מתבטאים, בעיקר, בשני מישורים:

הנתון הראשון, שמקל עלינו להיכנס למשא ומתן הוא השטחים שבידינו. עד עתה, בשעה שנכנסנו למשא ומתן, לא היה בידינו שטח נרחב כל כך, כפי שיש בידינו כעת. אין אף ישראלי שפוי, עד כמה שאני יכול להעריך, שחושב, שאנחנו צריכים לקבל מעבר לשטחים, שנמצאים היום בידינו. במשא ומתן הזה איננו מבקשים דבר מהצד השני במסגרת של חליפין.

לא כך היה בשנת 1948, כאשר הרובע היהודי בירושלים לא היה בידינו, כאשר הר הצופים היה מנותק, כאשר הר הזיתים ומקומות אחרים, בעלי חשיבות עבורנו, היו מחוץ לשטח שבשליטתנו, ומקומות שרצינו שיהיה לנו קשר איתם, כמו חברון, היינו צריכים לבקש רשות לבקר בחברון, וגם כאשר הבטיחו לנו, לא קיימו. ישראל נכנסת למשא ומתן להסדר עם הערבים, כאשר בידה השטח המקסימאלי, שמתוכו צריך לגזור את מדינת ישראל.

אנחנו עומדים כעת לאחר מלחמת יום הכיפורים, לאחר אחד מאותם משברים, שבדרך כלל, מסיימים תקופה ויוצרים תקופה. כמעט לא חלו שינויים בשליטה שלנו בשטח, הן מבחינה צבאית והן מבחינה מדינית. מבחינה צבאית, קיבלנו שטחים נוספים בצפון. בדרום, עברנו את התעלה בחלק הדרומי, והמצרים עברו בחלק הצפוני. אך, בסך הכל, המצרים היו במצב, שהיו מוכרחים להיפטר מאתנו, וגם אנחנו היינו מוכרחים לצאת משם. לשבת באפריקה, ולהחזיק בה מילואים, לאורך זמן, זה לא היה תכליתי. הפסדנו, קיבלנו, לקחנו. בסופו של דבר, עשינו עיסקה, שלפי תפיסתנו, לא פגמה בהיקף השטחים שישראל החזיקה. אני הייתי מוכן עוד קודם, וכעת, אני בטוח מתמיד, להתרחק מתעלת סואץ, ובלבד שיפתחו ויפעילו אותה.

תעלת סואץ, עם הרחבתה, טובה עשרות מונים מכל קווי "בר לב" והקווים המצריים, מבחינת הביצורים או הנוחות שלהם להיכנס למלחמה.

הנתון הראשון שבחזקתנו, ומקל עלינו לגשת למשא ומתן הזה, הוא לא רק היקף השטחים, אלא גם החוסן של החזקתנו בשטחים, שעברו את מבחן המלחמה.

הנתון השני, שמקל עלינו להיכנס למשא ומתן, הוא העובדה, שאנחנו חיים, פחות או יותר, באורח חיים נורמלי עם הערבים שבשטחים. להחזיק מיליון ערבים תחת שליטתנו, זה קשה מאד. אנחנו עלולים להימצא במצב, שנצטרך לצאת מהשטחים, מכולם או מחלקם, בגלל לחץ ציבורי או מפני שלא היינו יכולים להגיע לעמק השווה עם ערביי השטחים. לעת עתה אנחנו נכנסים למשא ומתן, במצב שאנחנו, פחות או יותר, יכולים לחיות איתם. אנחנו יכולים לומר לכל השותפים הערבים והאמריקאים, שאם לא נגיע להסדר, נוכל להמשיך לחיות כך.

ובכן, נתונים אלה הם בעלי חשיבות עליונה כבסיס למשא ומתן. אין זה מובן מאליו, וצריך להיזהר מאד ביחסים בינינו לבין הערבים, שמא ניקלע למצב, שבו לא נוכל להגיע להסדר טוב עבורנו, ואז נאלץ לקבל תכתיבים. בקנה מידה של שלושים שנות מדינה, כשבידינו שטחים מקסימליים, כשאיננו צריכים את ירושלים העתיקה, לא את רמת הגולן ולא את שארם א-שייח', מצבנו טוב.

מצד שני, אנחנו קבענו את אורח החיים בשטחים, ואנחנו יכולים גם לחיות כך, וגם להרשות לעצמנו לא להגיע להסדר, אם ההסדר המוצע לא יהיה טוב בעינינו מהמצב הקיים.

בתחום יחסי ישראל - ארצות הברית יש שתי נקודות עיקריות, שבהן יש לנו ראייה משותפת עם ארצות הברית. הראשונה היא המיידיות של ההסכם. ארצות הברית וממשלת ישראל רוצות ללכת לזינבה עכשיו. איננו מחפשים להרוויח זמן. איננו רוצים פסק זמן או להמתין שלוש שנים, על מנת להתחזק או להתעצם.

אנחנו מסכימים להתחזק ולהתעצם, אבל איננו רוצים לדחות את מועד המשא ומתן. הוא הדבר גם ביחס לארצות הברית.

אנחנו רוצים בהסדר כולל. ארצות הברית וגם ישראל רוצות בהסכם שלום מלא. לזה אני יכול להוסיף, שלפי הערכתי, איננו נמצאים במצב הרע ביותר ביחס למצבן של המדינות הערביות או, לחילופין, מדינות ערב אינן נמצאות במצב הטוב ביותר ביחס למשא ומתן איתנו. יכול להיות, שיווצרו, מדי פעם, תנאים טובים יותר או טובים פחות, אבל לנו נוח כעת להתמקח איתם:

לוב קורצת מאד למצרים בגלל עושר הנפט. זה לא מזיק לנו במשא ומתן, שלמצרים יש בעיה לובית. תיאורטית, אם סאדאת שואף, שבארות הנפט של לוב תהיינה בשליטתו, ועל ידי כך הוא יפתור את הבעיות הכלכליות החמורות של מצרים, אזי, במסגרת הזאת, קל לו יותר לוותר על חצי סיני, ובלבד שיקבל את חצי לוב. זה עסק לא רע עבורו. אפשר לקשור את הדברים. לכן, עדיף להגיע להסדר עם הישראלים, ובלבד שיוכל להתפנות לעסק הלובי.

אינני חושב שלבנון מפריעה או מכבידה, במיוחד, על סוריה. אבל, לסוריה יש עוד עניין ששמו לבנון.

גם לירדן ישנה בעיה. ירדן איננה רוצה מדינה פלסטינית, אבל, היא לא יכולה לומר זאת בגלוי. ירדן איננה יכולה, מבחינת היחסים הפנים ערביים, להציע לאמריקאים לעשות הסכם עם ישראל תמורת קבלת הגדה המערבית.

ישנן כמה נקודות מרכזיות, שבהן יש לנו חילוקי דעות עם האמריקאים, ועוד כמה נקודות קריטיות פחות. עתיד השטח של הגדה המערבית ורצועת עזה, ומקומו של אש"ף במשא ומתן. ארצות הברית מעוניינת, שאש"ף ייקח חלק במשא ומתן. ועוד, הם רוצים, שאנחנו נסכים לנהל משא ומתן עם משלחת ערבית מאוחדת. כמובן, שאם תהיה משלחת ערבית מאוחדת, הם יוכלו להכניס גם את אש"ף לתוך המסגרת הזאת.

בשאלת ההתנחלויות, יש לנו חילוקי דעות ברורים איתם. אנחנו בעד התנחלויות, והם נגד התנחלויות.

ולבסוף, אנו חלוקים עם האמריקאים ביחס לעומק הנסיגה. בהסכם של ראש הממשלה, מנחם בגין, בשיחות שהיו לו עם הנשיא האמריקני, ג'ימי קרטר, נקבע, שישראל מוכנה לנסיגה משמעותית בסיני, ולנסיגה מזערית ברמת הגולן. הנוסחה האמריקאית גורסת, שנחזור לקווי 1967, עם שינויים מזעריים ביחס לרמת הגולן ולסיני, יש לנו, על פי הנוסחאות, חילוקי דעות עם האמריקאים ביחס לעומק הנסיגה. הם רוצים נסיגה עמוקה בהרבה משאנו מוכנים לה. באשר לגדה המערבית, וודאי קראתם בעיתונים על נאמנות משותפת עם ישראל, שתתייחס תוך מספר שנים במישאל עם של תושבי שכם. אפשר לנחש, מה הם יאמרו. הם לא מדברים על הגדה המערבית בטרמינולוגיה של חלוקה או של נסיגה.

ארבע הערות לסיום:

הערה ראשונה: אם אנחנו נאמר, שאיננו נסוגים לקווים הקודמים, בהנחה שהערבים ירצו להגיע להסכם כלשהו, הם יאמרו, שאם איננו נסוגים לקווים הקודמים, לא נקבל שלום מלא, אלא הסדר, שאינו שלום. כך גם להיפך. אם הערבים, בגלל גישתם, יאמרו, שאינם מוכנים לעשות שלום מלא, תשובתנו תהיה שאם הם אינם מוכנים לעשות שלום מלא, שלא יצפו לכך, שניתן להם, בשלב הזה, את כל השטחים, שכן, מה יהיה כשנגיע למשא ומתן על שלום מלא? השאלה היא מי ימצמץ ראשון. מבחינת הערבים, ישנן סיבות טובות רבות, שבעטיין לא יוכלו להגיע להסכם שלום מלא. יש מדינות כמו סוריה, שעבורן לראות את דגל ישראל מתנוסס בדמשק זה צלם בהיכל. קשה לי להאמין, שסאדאת יהיה מוכן לדבר כזה. אם לזה קוראים האמריקאים שלום מלא, ואם לזה אסד לא יסכים, קל יותר יהיה לדבר על אי ירידה מרמת הגולן. נניח, שמצרים היתה מוכנה להגיע איתנו לנוסחה מוסכמת; כל עוד לא נפתר העניין הפלסטיני או עניין ירושלים או עניין רמת הגולן, הם יטענו, שלא יוכלו לחתום איתנו על הסכם שלום מלא,

בטרם הגענו להסכם עם שאר המדינות הערביות. קשה להגיע להסכם עם כולן. **הערה שנייה היא בעניין הפליטים הערביים.** נניח שניקח את התוכנית האמריקאית, האנטי ישראלית המקסימאלית, על פיה מקימים מדינה פלסטינית בגדה המערבית וברצועת עזה. נניח שנאמר לאמריקאים, שאנו ניתן הכל ונסכים לכל, ובלבד, שיהיה זה שלום מלא, שיפתור את הסכסוך בינינו לבין הערבים, זו הרי הכוונה. ואז תעלה שאלה, שאינה רטורית בלבד, אלא ריאליסטית: האם, כאשר תקום מדינה פלסטינית, ואנחנו נצא מן הגדה המערבית ומרצועת עזה, ייפתר הסכסוך? האם תוכלו ליישב פה את הפליטים? ואם לא, מה תעשו עם הבעיה הזו? אם לא נפתור אותה תהיינה לנו שתי צרות: גם מדינה פלסטינית, וגם בעיית הפליטים. המדינה הפלסטינית תשמש אף כעידוד מוסרי לקבל את פלסטין בחזרה, וגם כבסיס צבאי ומדיני, שממנו אפשר לפעול נגד ישראל. אם כך, מדוע שנסכים לכך? הצעתנו לאמריקאים: קודם כל נפתור את בעיית הפליטים. נניח שתקבלו הסכמה מהערבים ליישב את הפליטים, לפי כל תוכנית שתציגו (לעת עתה, התוכנית היחידה, ששמענו היתה של ערפאת, שחוזרים לתל אביב וליפו ולשייח' מונס וכן הלאה). היכן תיישבו את הפליטים, על מנת לסיים את הסכסוך, כולל הגדה המערבית ורצועת עזה? זה תהליך ארוך מאוד לקיים בירור כזה עם הפליטים הערבים, ולקבל את הסכמתם. אני מעריך, שלא ערפאת ולא חבש יוותרו על זכותם לחזור לישראל. הפועל היוצא מכל זה, שיהיו מוכרחים להפריד בין השאלות.

הערה שלישית: גם אם תהיה מדינה ערבית, שאיתה נגיע להסכם, והיא תתנה את ההסדר איתנו בהסכם שלום עם כל המדינות הערביות, יתברר, שאי אפשר לעשות הכל בו זמנית. כאן עולה שאלת השלבים. אינני פוסל לחלוטין את הגישה, לפיה חלק מההסדרים יצטרכו להתבצע בשלבים. לאחר מלחמת יום הכיפורים, קיסינג'ור לחץ עלינו, שנערוך הסכם נוסף. לאחר ההסכם, ינקו את תעלת סואץ, יפעילו אותה ויישבו את הערים. אחר כך, אנחנו נשעה את השלב הבא. לא היתה, לדעתי, שום הצדקה ישראלית לסמוך רק על ההסכם הזה.

בינואר חתמנו על הסכם כזה, ובפברואר נחתום על ההסכם הבא, אף על פי שהגשמתו של חוזה ינואר תהיה בעוד שלוש שנים. כלומר, קודם כל נראה את הדברים מתגשמים. לעיתים, הגשמת הדברים עצמה גורמת למציאות של שלום, עליה אפשר לבנות נדבך נוסף.

ולבסוף, **הערה אחרונה בנושא הערבות הצבאית האמריקאית**, שאינני מזלזל בה, ואינני שולל אותה לחלוטין.

במשך שנים רבות בזתי לכוחות האו"ם. הם הכעיסו אותי, חשבתי שזו צרה חולה בינינו לבין הערבים. היום, כשאני מחפש דרך, אלמנטים, מרכיבים להסכם בינינו לבין הערבים לשנים הבאות, אני מביא בחשבון, שיש להתבסס ולהיבנות גם על כוחות האו"ם. אם מדובר בפירוד, או בדילול כוחות, צריך משהו שיפקח על הדברים. אין זה די בשני הצדדים. אני מחשיב מאד את העובדה, שבמשך כל השנים, אף חייל אמריקאי לא נלחם בשבילנו. אף פעם לא ביקשנו מצעירים אמריקאים, שיקריבו את חייהם למעננו, ואני מקווה, שכך יהיה גם להבא. אלא שעבור ברית המועצות אנחנו לא שותפים. בין שתי המלחמות, נוצר מצב, שברית המועצות רצתה להתערב, והאמריקאים הטילו וטו, אלא שזו איננה ערובה.

ברית המועצות יכולה להתערב בצורות שונות, ישירות או בעקיפין. כאשר במציאות המדינית והצבאית שלנו, קיימת גם ברית המועצות, אינני מוותר מראש על הצעה או נכונות אמריקאית, אם תהיה כזאת, שהם יהיו "פרטנרים" של הערבים או בעלי חוזה צבאי איתנו, בדרך זו או אחרת. במשך שנים רבות, רצינו להצטרף לנאט"ו, פנינו וביקשנו ולא עלה בידנו. כשלעצמי, אינני פוסל, מראש, את המרכיב הזה, ואם יהיה משא ומתן בינינו לבין הערבים, בתיווך האמריקאים, והאמריקאים יציעו אלמנטים כאלה או אחרים של מחויבות אמריקאית, אין לדחות זאת על הסף.

מניתי רשימה של מרכיבים, מהם ניתן להגיע לשתיה מסקנות:
האחת, להערכתך, טוב למדינת ישראל להיכנס כעת, בנתונים האלה, למשא ומתן
להסדר מקסימלי;
והשנייה היא, שיש לנו נתוני פתיחה טובים במשא ומתן, אם אמנם יתקיים,
להשגת תוצאות טובות.

כַּמָּה מְלִים לְמִשָּׁה דָּין

בְּסִימוֹ אֶת 'שְׂרוּתוֹ כְּרִמְטֶב"ל, 1958²⁶

על סף שְׁנַיִם רְעוּת הַפְּקֻדָּת על מְלֵאכָה
שְׂאִין מְרָה מְמַנָּה. אֵד הִיָּה זֶה פְּרָק
אֲשֶׁר חֲתַךְ אוֹלֵי חַיִּים לַמְּמַלְכָה
וּלְכָל יוֹשְׁבֵי גְבוּלָה מְכַפֵּר עַד עִיר סוֹחֲרֵת.

זֶה פְּרָק-זְמַן אֲשֶׁר אוֹלֵי יְהִיָּה זְכוּר
(בְּהִתְאַחוּת תְּקוּפוֹת-מְפֻרְדוֹת לְרֵצֶף)
כְּחֻמַּת מְסַעֵי מְלַחְמַת ה'שְׁחָרוּר,
עַל אֵף שֶׁהִיא אַחַת וְלֹא נִשְׁנִית עַד נֶצַח.

בְּמָה שְׁבִיתָ לֵב? וּבְכֵן, אִם יֵשׁ שׂוֹאֵל
הֲלֹא יִשְׁנֶנּוּ מְשִׁיב. וְלֵךְ אוֹמֵר הוּא כְּכָה:
הָעַם אֶהֱבֶךָ אֵת אֶרֶץ-יִשְׂרָאֵל
אֲשֶׁר הִנֵּה פְּרוּשָׁה עֲלֶיךָ כְּמוֹ שְׁחַר.

אֵת אֶרֶץ-יִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר נִשְׂאֵת בְּחֻבְךָ
וְגַם תּוֹסִיף לְשִׂאתָ, כִּי לֹא מְבֻנוֹת-חֲלוּף הִיא.
אִין זֶה עֲנִינוֹ שֶׁל גִּיל הַבָּא אֶל הַמְּנוּחָה...
זֶה-אֵיךְ אוֹמֵר הַשִּׁיר הַלְּזוֹ: - עֲנִינוֹ שֶׁל אֶפִי.

זֶהוּ עֲנִינוֹ שֶׁל אֶפִי, שֶׁל דְּבָרִים כְּגוֹן
נִימַת סְגֻנוֹ וְתוֹךְ, מֵהוּת אֲשֶׁר נִגְלָה
בְּךָ עִם חֲבֵרֶיךָ - כָּל אוֹתוֹ שְׁנִתוֹן
שְׁבֻזְכוֹתוֹ אוֹלֵי לֹא כִד הָעַם שְׂאוּלָה.

²⁶ מתוך: נתן אלטרמן/”הטור השביעי”, ספר שני, תל אביב: הקיבוץ המאוחד, עמ' 227-228.

שְׁנֵתוֹן רֵאשׁוֹן שֶׁל אֶרֶץ-יִשְׂרָאֵל הַזֹּאת,
שֶׁל זוֹ שְׁהֶפְכִּיָּה מִתְמַזְגִּים כְּלַחֵן.
שֶׁל זוֹ הַמַּעֲשִׂיית וּמְפַכְחָה מְאֹד,
שֶׁל זוֹ הָאֲמִיצָה כְּמוֹ שְׂדֵה מִשְׁחַת.

שֶׁל זוֹ שְׁבִינְתָה חוֹתֶכֶת וְשְׁפוּיָה,
מוֹפֵת שֶׁל הַגִּיּוֹן וְצִלְלוֹת דַּעַת,
וּבְכָל זֹאת - מַעוֹלָם לֹא הִיא מְרֵאֵשׁ צְפוּיָה...
מְקוֹם לֹא אִישׁ פֶּלֶל - שֵׁם הִיא פְתָאִים מְבַקְעֵת.

שֶׁל זוֹ הַסְּבֻלָּנִית, אֲשֶׁר אֵינָה שׁוֹעָה
אֶל פְּתוּרוֹנוֹת קְלִים. אֵת אֶרְכַּת הַרוּחַ.
זוֹ - אֲשֶׁר פְּתָאִים, בְּבִרְקֵה הַשְּׂרָאָה
פוֹלַחַת הִיא שְׁגוּרוֹת. שֶׁכֵּן לְכַךְ בְּרֵאוּהָ.

שֶׁל זוֹ הַפְּשֻׁטְנִית, חוֹמְדַת הַלְּגִלוּג,
עוֹרְכַת הַמְּלִיצָה וּמְבַעֲרָה שְׁרִידָהּ.
זוֹ שְׁהַפְּיוֹט טוּוּי בָּהּ וְאָרוּג
עַד קִצּוֹת קִצְנֵי עוֹרְקִיָּה וּוְרִידָהּ.

שְׁנֵתוֹן אֲשֶׁר נוֹפְלִיו, גְּרָנוֹ וּמְדֻשְׁתוֹ,
שׁוֹמְרִים אֵת עֲלוֹמִיו לְעוֹלָמִים בְּלִי נִיע...
שְׁנֵתוֹן אֲשֶׁר שְׁרִידוֹ רוֹאִים אֵת מוֹרְשֵׁתוֹ
וְהִיא חִיָּה, עוֹלָה, נְמֻשְׁכַת. אֵין מְכַנִּיעַ.

מִשָּׁה דִּין, אֲשֶׁרִי הַעֵם אֲשֶׁר בְּהִיּוֹת
הַחֶרֶב מְגַנּוֹ, לְבוֹ הַיֵּטֵב יוֹדַע
כִּי אֵין אֵתוֹ דְּמִיּוֹת עֲזוֹת וְנִפְלָאוֹת
מֵאֵלוֹ שְׁהוֹשְׁמוֹ שׁוֹלְפִיָּה וְשׁוֹמְרִיָּה.

כִּי כָּבֵד בְּבִטְחוֹן, בְּלֵב שׁוֹקֵט, וּבְלֵא
חֶשֶׁשׁ, יָכוֹל לְסַמֵּךְ הוּא עַל הַבָּא אַחֲרָיִךְ...
מִשָּׁה דָּיִן, אֲשֶׁרֵי הָעַם שֶׁכָּכָה לוֹ!
לְבוֹ לֵךְ מִשָּׁכֵן. וְעוֹד רַבּוֹת דְּרָכָיִךְ.